ئوحود

وێستگە و وانەکان

نووسینی:

پرۆفیسۆر د. خالید موحەممەد ساڵح

2021 - 2020

ئوحود
وێستگە و وانەکان

پرۆفیسۆر
د. خالید موحەممەد صالْح

٢٠٢٠ - ٢٠٢١

پێشەکی:

سوپاس و ستایش بۆ پەروەردگاری جیهانیان، درود و ڕەحمەت بۆ سەر گیانی پاکی پێغەمبەری ئیسلام ﷺ و گشت یار و یاوەران و شوێنکەوتوانی بەگشتی.

خۆشەویستان ژیانی پێغەمبەری ئیسلام ﷺ لە هەموو ڕویەکەوە گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە بۆ ئێمەی بڕوادار، چ وەك پێغەمبەر و یەکێك لە بنەما سەرەکییەکانی باوەڕ و خواناسی، چ وەك یاسادانەر و جێبەجێکارێکی نموونەیی چەمکەکانی ئیسلام، چ وەك پێشەوا و سەرکردەی بێ ڕکابەری قوتابخانەی ژیان.

بۆیە پێویستە لە ورد و درشتی (٢٣) ساڵ تەمەنی پڕ لەفەڕی ئەو سەرکردە مەزنە تەواو شارەزابین، ئەو تەمەنەی کەلەژێر چاودێری وردی خوای گەورەدا دەگوزەرا و گشت چرکە ساتێکی ئاوێتە و ڕەنگدانەوەی دەقێکی قورئانی بوو، یانیش دەقەکە ڕەنگدانەوەی گوزەرانی چرکە ساتەکانی ئەو مێژووە مەزن و پڕ لەسەروەرییە بوو، وە جبریلی ئەمین پردی پتەوی ئەو پەیوەندییە بەردەوام و تەواو تێکسمڕاوە بوو، بەشێوەیەك کە زەوی بەدرێژایی تەمەنی سیازدە بلیۆن ساڵی خۆی قۆناغێك لەوقۆناغە پیرۆز تر و پڕ فەڕ تری بەخۆیەوە نەبینیوە.

گرنگە ئێمە لەقۆناغی ﴿اقْرَأْ﴾[١]. هەتا ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾[٢]. شارەزا بین، لە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی ئاینی نوێ و (١٣) ساڵی کارکردنی بەردەوامی قۆناغی مەککە پەند وەرگرین، لە دڵسۆزی و خۆڕاگری و پێداگری و لێبڕاوی شوێنکەوتوانی فێر بین، لە دڵڕەقی و پلانگێڕی و شەڕەنێزی نەیارانی بەئاگا بین، لەحیکمەتی هەڵکردن و بەردەوامی گەشەکردن ڕابمێنین. لە (١٠) ساڵی دەسەڵاتی مەدینە و قۆناغی دارشتنی بنەماکانی بەدەوڵەت بوون و پاراستنی دەستکەوتەکان بەهرەمەند بین.

ئەمانە هەمووی هێندەی دەقەکان خاڵی گرنگو بنەڕەتین بۆ تێگەیشتن لە ئیسلام و چەمکەکانی کاری خواناسی و بانگخوازی.

---

١ - سورة العلق: الآية (١).

٢ - سورة المائدة: الآية (٣).

دەبێت کاتێك سەیری قورئان دەکەین لەسروشتی جیاوازی نێوان دەقەکانی قۆناغی مەککە و مەدینە تێبگەین و ژیرانە مامەڵەیان لەگەڵ بکەین و خۆمان بدۆزینەوە کە ئێمە لە ئێستادا بەکام لەو قۆناغانەدا گوزەر دەکەین، بە کام لەو دەقانە لەگەڵ بەرامبەرەکانمان مامەڵە دەکەین و چۆن ئەو قۆناغبەندی و ڕیزبەندییە دەپارێزین[١].

چونکە بەداخەوە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا ئێمەی بڕوادار و بەناو میراتگري پەیامەکەی پێغەمبەر ﷺ جگە لەهەندێك توێکڵ و شتی ڕواڵەتی و سۆزی سەرزارەکی شتێکی تر دەربارەی ژیانی پڕ لە فەڕی ئەو زاتە مەزنە نازانین، ئێمە ئێستا ئەوەندەی لەژیانی هونەرمەند و یاریزان و سیاسەتمەدار و سەرمایەدار و سەماکارێك و کلتوری ژیانی ڕۆژئاوا شارەزاین و پێی سەرسامین نیو ئەوەندە لەژیانی پێغەمبەر ﷺ و پێشەواکەمان شارەزا نین و بەدواداچونی بۆ ناکەین و پێی سەرسام نین.

ڕاستە ئێمە باوەڕمان هەیە کە ئەو فروستادەی خوای گەورەیە و پێغەمبەرە و پیرۆزە؛ بەڵام ئەو پیرۆزییە لەناخی ئێمەدا سنووری صەلاوات دانێك، یان مەولود نامەیەك، یان ناونانی منداڵێك، یان ئامرازێکی گیرا بوونی نزاکانمان تێناپەڕێت و ژیانی پیرۆزی ئەو لەناخماندا نەبوەتە قوتابخانە و ڕێباز و بەرنامەی ژیان.

ئەمڕۆ خەڵکانێکی کاڵفامی بەناو موسوڵمان لەژێر پەردەی قورئانیبووندا شان بەشانی برا لائیك و لادەرەکانیان سەنگەریان لە ژیان و سوننەتەکانی ئەو سەروەر و پێغەمبەرە مەزنە گرتووەو بەردەوام لەهەوڵی ئەوەدان کە گومانی لەسەر دروست بکەن و لەپێگە و پیرۆزییەکەی کەم بکەنەوە و کاریگەری لەناخی باوەڕدارانا بسڕنەوە بەکۆمەڵێك بیانوی بێ بنەما و نازانستی لەوانە نەگونجانی هەندێك لەو فەرموودانە:

- لەگەڵ هەندێك دەقی قورئاندا
- یان لەگەڵ عەقڵی بچوك و ناکاملی ئەواندا.

---

١ - خەڵکانێك بۆچونیان وایە کەقۆناغی مەدینە قۆناغی مەککەی سڕیوەتەوە وچی تر کار بە شێوازی قۆناغی مەککە و ڕیزبەندییەکەی ناکرێت، ئەمە هەڵەیەکی کوشندە وتاوانێکی گەورەیە؛ ئاخر چۆن (١٣) ساڵ تەمەنی پێغەمبەرایەتی وتەشریع هەڵدەوەشێتەوە؟!! چۆن قۆناغی سەرهەڵدان ودروستبوون وگەشەکردن دەسڕدرێتەوە؟!! چۆن هەزارەها ئایەتی قورئانی پەیوەست بە یەکتا پەرستی وچەسپاندنی بنەماکانی باوەڕ لەکار دەخرێت ولەبیر دەبرێتەوە؟!!

- یان لەگەڵ هەندێك بیردۆزەی بەناو زانستی ناجێگیر كەزادەی بیری مرۆڤەكانی وەك خۆیانە و ئەگەری هەڵەبوونی زۆرە.

- یان لەگەڵ بەناو بنەماكانی مافی مرۆڤ، یان ئافرەت، یان هەر چینێكی تر.

- یان بەبیانوی ئەوەی كە گوایە ئەو فەرمووده و سوننەتانە هۆكارێكن بۆ تێكدانی یەكڕیزی بڕواداران و پەرتەوازەكردنیان.

لەكاتێكدا هەموو ئەم بیانوانە قسەی بێ بەهان و هەڵقوڵاوی ناخی نەخۆشی خۆیان و هەستی شێواویانە و هیچ بەڵگەیەكی زانستی نییە كە پشتڕاستی قسەكانیان بكاتەوە و لە هەمان كاتدا دژە بەو قورئانەی كە ئەوان بانگەشەی پابەندبوونی پێوە دەكەن كە لەدەیەها ئایەتدا فەرمان بەگوێڕایەڵی فەرمانەكانی پێغەمبەر ﷺ و دەست گرتن بە ئاكار و سوننەتەكانییەوە دەكات و هەڕەشە لە نەیارانی دەكات لەوانە:

خوای گەورە دەفەرموێت:: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾[1]. واتە: هەرچی پێغەمبەر ﷺ پێتانی دەدات و فێرتان دەكات وەری بگرن و هەرچیشتان لێ قەدەغە و یاساغ دەكات وازی لێ بهێنن — دواتر خوای گەورە هەڕەشە دەكات لەو كەسانەی ئەم فەرمانەی جێبەجێ ناكەن و دەفەرموێت- لەخوا بترسن چونكە سزای خوای گەورە زۆر سەخت و بەئازارە.

یان دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[2]. واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ پێیان بڵێ ئەگەر ئێوە ڕاست دەكەن و خواتان خۆش دەوێت ئەوە شوێنی من بكەون تا خوای گەورە خۆشی بوێن - ئەوجا بەپێچەوانەی دەقی پێشوو خوای گەورە مژدەی لێخۆشبوون دەداتە ئەو كەسانەی كە گوێڕایەڵی فەرمانەكانی پێغەمبەر ﷺ دەكەن و دەفەرموێت- ئەگەر ئێوە ئەوەتان كرد خوای گەورە لە تاوانەكانتان خۆشدەبێت و خوای گەورە زاتێكی بەخشندە و میهرەبانە.

ئەم دوو دەقە مشتێكن لەخەرمانی ئەو هەموو دەقانەی كەبەو شێوەیە و بەڕەهایی فەرمان بەگوێڕایەڵی و خۆشویستنی پێغەمبەر ﷺ دەكات و هەڕەشەی سەرپێچیكردن لە

١ - سورة الحشر: الآية (٧).

٢ - سورة: آل عمران: الآية (٣١).

فەرمانەکانی دەکات؛ هەر بۆیە فەرمانی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی یەك شتن و ناکرێت بەدوو چاوی جیاواز سەیر بکرێن ئەوە تا خوای گەورە خۆی شایەتی ئەوەی بۆ دەدات کەهەرچی ئەو دەیڵێت فەرمانی خوایە و دەفەرموێت: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾[1]. واتە: پێغەمبەر ﷺ لەخۆیەوە هیچ ناڵێت و هەرچی دەیڵێت فەرمانی خوایە و لەوەوە فەرمانی پێ دەکرێت. بۆ جەخت کردنەوە لەسەر هەمان واتە پێغەمبەری خودا ﷺ لەفەرموودەیەکدا دەفەرموێت: {أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ}[2]. واتە: من قورئانم بۆ هاتوە وهاوشێوەی قورئانیشم پێدراوە.

جگە لەوانە با بیهێنینە پێش چاوی خۆمان ئەگەر پێغەمبەر ﷺ نەبێت چۆن ئێمە دەتوانین لەقورئان بگەین و دەقەکانی بەرجەستە بکەین، بۆ نموونە نوێژ، ڕۆژو، زەکات، حەج، کەئەمانە بنەماکانی ئیسلام وپەرستشن بێ گەڕانەوە بۆ سوننەتی پێغەمبەر ﷺ کێ دەتوانێت لێیان تێ بگات و جێبەجێیان بکات، ئادەی لەکام ئایەتی قورئاندا باس ژمارەی ڕکعاتەکانی نوێژ و شێوزای جوڵەکانی و یردەکانی ناو نوێژ دەکات، کام ئایەتی قورئان باسی وردەکارییەکانی زەکاتی ئاڵتون و پارە و ئاژەڵ و دانەوێڵە و شتەکانی تر دەکات، یان وردەکارییەکانی ڕۆژو و حەج دەکات، جا ئەمانە بنەما سەرەکییەکانی ئاینن و ئاوا بەگشتی باس کراون لەقورئاندا، ئەی دەبێت چۆن لە وردەکارییەکانی تری ئەم ئیسلامە بگەین بێ گەڕانەوە بۆ ژیانی پێغەمبەر ﷺ ؛ کەواتە دینداری و خواناسی بەبێ تێگەیشتن و فێربوونی سوننەتەکانی پێغەمبەر ﷺ مەحاڵە.

بۆیە عەلی کوڕی حوسەین دەڵێت: ئێمە ژیان و بەسەرهات و جەنگەکانی پێغەمبەریان ﷺ فێردەکردنین هەر وەك چۆن سورەتێکیان لەقورئان فێردەکردین[3]. (إبن القيم) یش لەو بارەیەوە دەڵێت: (لێرەوە تێدەگەیت کە خەڵکی خواناس زیاد لە هەموو پێویستییەکانی تر پێویستیان بەناسینی پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەیەتی و باوەڕپێکردنی هەموو ئەو شتانەیە کە بۆی باس کردوین و گوێڕایەڵییەتی لە هەموو ئەو شتانەی کە

١- سورة النجم: الآيتان (٣-٤).

٢ - الإمام أحمد (أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد)، المسند، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط١، ٢٠٠١، رقم الحديث (١٧١٧٤).

٣- إبن كثير، السيرة النبوية، ج٢، دار المعرفة، بيروت، ط ١٣٩٥، تحقيق: مصطفى عبد الواحد، ص٣٥٥.

فەرمانی پێكردووین؛ چونكە هیچ ڕێگەیەك نییە بۆ بەختەوەری و سەرفرازی دونیا و دواڕۆژ جگە لەڕێگەی پێغەمبەران و لەسەر دەستی ئەوان نەبێت؛ وە هیچ ڕێگەیەك نییە بۆ ناسینەوەی باشە و خراپە تەنها لەڕێی ئەوانەوە نەبێت، وە بە هیچ شێوەیەك ڕەزامەندی خوا بەدەست نایەت تەنها لەسەر دەستی ئەوان نەبێت...ئەوان ئەو تەرازوەن كە بەپێی گوفتار و ڕەفتاری ئەوان گوفتار و ڕەفتار و ئاكاری خەڵكی كێشانەی بۆ دەكرێت، وە بە شوێنكەوتنی ئەوان خەڵكانی خواناس و گومڕا لێك جیا دەكرێنەوە؛ بۆیە پێویستی خەڵكی بەوان لە پێویستی جەستە بۆ گیان، چاو بۆ ڕوناكی، گیان بۆ ژیان گەورەتر و گرنگترە، وە پێویستی خەڵكی بە پێغەمبەران لەهەموو ئەو شتانەی تر پێویستترە كە لەسەریان دانراوە....جا ئەگەر بەختەوەری بەندەكان لەدونیا و دواڕۆژدا پەیوەست بێت بە پەیامەكەی پێغەمبەرەوە ﷺ كەواتە پێویستە لەسەر هەر كەسێك كە چاكەی خۆی دەوێت و حەز بە بەختەوەری و سەرفرازی دەكات ئەوەندە لە ژیان و سوننەتەكان و كاروبارەكانی تێبگات كە لە خەڵكی نەفام جیای بكاتەوە و پێی بچێتە دەستەی شوێنكەوتوان و لایەنگرانی ئەوەوە، خەڵك هەیە لەم ڕووەوە بەشی باشی پێبڕاوە و شارەزایی هەیە و هەیشیانە كەمێكی لێ دەزانن و هەیشیانە بێ بەشن)[١].

جا ئەگەر ئەم قسانە بۆ سەردەمی ئەو پیاوانە پێویست بوو بێت، ئەوە ئێستا ئێمە لەهەموو كات زیاتر پێویستمان پێیەتی و دەبێت ئاوڕ لەژیان وئەزموون و كەسایەتی پێغەمبەر ﷺ بدەینەوە و خزمەتكاری بكەین؛ چونكە دوژمنانی دین پاش ئەوەی لەدژایەتی قورئان بێهیوا بوون و زانییان لەوێوە هیچیان لەگەڵ ئیسلام پێناكرێت، ئێستا دڕندانە پەلاماری سوننەتەكانی پێغەمبەر ﷺ و كەسایەتی ئەو زاتە دەدەن و لەپێگە و پیرۆزییەكانی كەم دەكەنەوە، نەك بەتەنها ئەو بەڵكو هەركەسیش خزمەتێكی بەو كردبێت، كارەكەی چەند ناوازەیش بێت دەیخەنە ژێر پرسیارەوە و بێڕێزی بەرامبەر دەكەن و جۆرەها بوختانی نەشیاوی بۆ هەڵدەبەستن، هەروەك ئەوەی لەم سەردەمەدا و لەسەر دەستی ئەو كاڵفامانە بەرامبەر پێشەوا بوخاری دەكرێت.

---

١ - إبن القيم (محمد بن أبي بكر)، زاد المعاد في هدي خير العباد، ج١، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط٢٧،١٩٩٤، ص٦٩.

بەهۆی دوور کەوتنەوەی خەڵکیشەوە لەپەیامەکەی خوا کاتێك ناحەزێك لەو ناحەزانە درۆیەك یان گومانێك لەسەر کەسایەتی پێغەمبەر ﷺ یان گوفتارێکی یان ڕەفتارێکی دروست دەکات، ئەو گومانە دەستبەجێ لەدڵی سەدەها موسوڵماندا چەکەرە دەکات و گەشە دەکات و یەکسەر گشت تۆڕە کۆمەڵایەتییکان و میدیاکان دەتەنێ، لەکاتێکدا ئەگەر موسوڵمانان شارەزاییان هەبوایە هەر زوو ڕاستییەکانیان دەزانی و دەشیانزانی کەئەو قسانە بێ بنەمان و درۆن.

ئێمە لە ئێستادا دەبێت چاو بەو خوێندنەوە باوەماندا بگێڕینەوە کە تەنها وەکو مێژووی ژیانی پیاوێکی مەزن سەیری ژیانی پێغەمبەر ﷺ دەکەین و دەیخوێنینەوە لەکاتێکدا ئەمە هەڵەیە و لەگەڵ نەزانی و بێ ئاگایی جیاوازییەکی ئەوتۆیان نیە.

بۆیە ئێمە لە هەر جێگەو پێگەیەك بین، هەر کەسایەتی وکارێکمان هەبێت، لەهەر ئاست وقۆناغێکی بانگەوازدا بین، پێویستە لەئەزموونی ژیان و بزاوتن و کەسایەتی ئەو زاتە مەزنە بەهرە مەند بین، تا لە هەموو گوفتار و ڕەفتارێکدا وەك ئەو مامەڵە بکەین، دەبێت خوێندنەوەمان بۆ ژیانی بمانگەیەنێت بە خۆشەویستی خۆی و یارانی و لەو خۆشەویستیەیش بەچاوی پەرستش بڕوانین. دەبێت وا خوێندنەوە بۆ ژیانی بکەین کە گشت ڕوداوەکانی تازەن و پەند و ئامۆژگارییان لێوە فێر ببین، دەبێت وەك ژیانی نزیکترین کەسی خۆمان سەیری بکەین و بەرگری لێ بکەین، دەبێت لەوە تێبگەین کە ئەو زاتە کەسێکی بلیمەت و فەیلەسوف نەبووە بەڵکو پێغەمبەر ﷺ و فروستادەی خوا بووە بەهەرچی ئەو نازناوە مەزنە هەڵی دەگرێت و شایەنییەتی.

محەممەد غەزالی لەو بارەیەوە فێرمان دەکات ودەڵێت: (من کاتێك دەربارەی ژیانی پێغەمبەری خودا ﷺ دەنوسم، وەك سەربازێك دەربارەی سەرکردەکەی دەنوسم، یان خزمەتکارێك دەربارەی گەورەکەی خۆی، یان خوێندکارێك دەربارەی مامۆستاکەی، ئەو بڕوادارەی کە پیغەمبەری خودا ﷺ لەویژانیدا زیندوو نییە و شوێن پێی ئەو هەڵناگرێت لەکردەوە و بیرکردنەوە و بڕیارەکانیدا ئەگەر لەشەو و ڕۆژێکدا سەر زارەکی هەزار درودیشی لەدیار بدات هیچ سودێکی نیە) [(١)].

١ - محمد الغزالي، فقه السيرة، دار القلم، دمشق، ط١، ١٤٢٧، ص٦.

ئەم بەرنامە و نوسینە هەوڵێکی زۆر لاواز و شەرمنانەیە بۆ خزمەتکردن بەژیانی ئەو سەردارە مەزنەی مرۆڤایەتی، بەڵام ئەفسوف لەبەر بەرفراوانی باسەکە و زۆری چەمك و ڕەهەندەکانی و دەوڵەمەندی پەند و ئامۆژگارییەکانی زۆر زەحمەتە مرۆڤ بتوانێت بەم تەمەن و توانا کەمەوە و لەزنجیرە باسێکی ئاوهادا کۆی ژیانی پڕ سەروەری ئەو زاتە باس بکات و مافی خۆی پێ بدات، بۆیە من لەم دەرفەتەدا تیشك دەخەمە سەر چەند کاژێرێکی ژیانی ئەو سەردارە مەزنە و غەزایەك لەغەزا پڕ سەروەرییەکانی باس دەکەم کە بە غەزای (ئوحود) ناوبانگی دەرکردوە.

هەوڵ دەدەم ناوەڕۆکی بابەتەکان بەمیتۆدێکی مێژوویی وەسفی شیکاری بخەمە ڕو و لەڕێی ئەو سێ میتۆدەوە تیشك بخەمە سەر وردەکارییەکان و هۆکار و دەرەنجامەکانیان. بۆ هەر بابەتێك کە باسم کردووە هەوڵم داوە بەهێزترینی سەرچاوەکان لەکۆن و نوێدا بەکار بهێنم و ڕاستترین و پەسەندترینی بۆچوونەکان بخەمە ڕوو و باسی بۆچوونە جیاوازەکان نەکەم تا هزری خوێنەر پەرت نەکەم، جگە لەوەیش هەوڵم داوە کە بۆ هەر زانیارییەك سەرچاوەیەکی سەربەخۆ باس نەکەم؛ بەڵکو لە کۆتایی هەر باسێکدا کۆی ئەو سەرچاوانە باس بکەم کە پشتم پێ بەستووە؛ ئەویش بەمەبەستی خۆپاراستن لە دووبارە کردنەوەی سەرچاوەکان؛ چونکە سرووشتی باسەکان وایە کە هەر بابەتێك باسم کردووە لە کۆی سەرچاوەکاندا باس کراوە و ناشکرێت بۆ هەر زانیارییەك هەموویان دووبارە بکەمەوە یان بەبێ پێودانگێکی زانستی هەندێکیان هەڵبژێرم و ئەوانی تر باس نەکەم؛ هەر بۆیە ناوی هەموویان دەخەمە کۆتایی باسەکەی. سەبارەت بەو فەرموودانەیش کە لەناوەڕۆکی بابەتەکاندا هاتوون تا تەواو دڵنیا نەبووبم لە درووستیان باسم نەکردوون؛ هەر بۆیە هیچ فەرموودەیەکم بەتەنها تەخریج نەکردووە.

سەبارەت بە پەیکەری بابەتەکەیش بابەتەکە دەکەین بەدوو باسەوە:

باسی یەکەمیان تەرخان دەکەین بۆ ڕووداوەکانی ئوحود و گرنگترین وێستگەکانی و سەرجەم وردەکارییەکانی وەك چۆن لە پەڕتووکەکانی تایبەت بە ژیانی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانیدا هاتووە و لە (٣٣) خاڵدا قسەیان لەسەر دەکەین.

باسی دووەمیش تایبەت دەکەین بە پەند و ئامۆژگاری و وانەکانی هەر وەك چۆن لە دەقەکانی قورئاندا هاتووە و لە (٤٤) خاڵدا قسەیان لەسەر دەکەین.

لە کۆتایی ئەم پێشەکییەدا پێم خۆشە سوپاسی هەموو ئەو بەڕێزانە بکەم کە بەشێوەیەك لە شێوەکان لە گەڵ ئەم بەرهەمە ماندووبوون بەتایبەت:

- کەناڵی ئاسمانی بانگەواز کە هەستا بە تۆمارکردن و پەخشکردنی بابەتکە لە (١٩) ئەڵقەدا.
- برای بەڕێزم کاك (هێمن قادر) کە بابەتەکەی **نووسیەوە.**
- برای بەڕێزم کاك (سەفین دەلۆیی) کە دیزایننی پەرتووکەکەی کرد.

خوای گەورە لەوان و لەهەموو بەڕێزێکی قبوڵ کات کەکاتی خۆی دەداتە ئەم بەرهەمە و بەدڵ دەیخوێنێتەوە و سوودی لێ وەردەگرێت.

پرۆفیسۆر

د. خالید موحەممەد صاڵح

مامۆستای کۆلێجی یاسا- زانکۆی سلێمانی

بەکرەجۆ- هەواری زانکۆ

ڕۆژی دووشەممە ٦- شەعبان – ١٤٤١ بەرامبەر ٣٠-٣-٢٠٢١

کاژێر: ١١:٣٥ ی پێش نیوەڕۆ

باسی یەکەم
وێستگەکان

لەم باسەدا قسە لەسەر کۆی وێستگەکانی غەزاکە و ڕووداوەکانی دەکەین لە ڕێگەی (٣٣) خاڵەوە و بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

١- گرنگی:

ئەم غەزایە دووەم جەنگ و ڕووبەڕووبونەوەی سەربازی سەپاوی بێباوەڕانی مەککە بوو بەسەر پێغەمبەر ﷺ و یارانیدا، لەبەر گرنگی غەزاکە خوای گەورە (٦٠) ئایەتی سورەتی (آل عمران)ی تایبەت کردوە بە باسکردنی وردەکارییەکانی غەزاکە و ئەوەندەی باسی ئەم غەزایە کراوە لە قورئاندا باسی هیچ بەسەرهات و ڕووداوێکی تری ژیانی پێغەمبەر ﷺ نەکراوە، وەك ئەوەی بیەوێت پێمان بڵێت دەسکەوت و سەروەرییەکانی ئەم غەزایە لەگشت غەزاکانی تر زیاترن و پێویستە هەمیشە بە زیندووی لەناخماندا بمێنێتەوە و یادی بکەینەوە.

ئەم غەزایە وەك چیرۆکی ئادەم وایە، ڕۆژانە لە ژیانی هەر یەکێکماندا دووبارە و دەبارە دەبێتەوە، ئادەم بەهۆی لەبیرچونەوەوە لەبەری دارەکەی خوارد، لەبەرامبەردا خوای گەورە وانەیەکی سەختی فێرکرد، وانەیەك بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی هەر باس بکرێت و لەبیر نەچێتەوە؛ کەچی بەداخەوە ئێمە کەمتر هەڵوێستەی لەسەر دەکەین و تەنها وەك بەسەرهاتێکی مێژووی تەماشای دەکەین، ئێمە ئێستا لە حاڵەتێکی لەبیر چونەوەی بەردەوامداین و ڕۆژانە هەڵەکان دووبارە دەکەینەوە و ئادەم ئاسا هەر زوو بەئاگا نایەینەوە و بەخۆمانا ناچینەوە و دان بەهەڵەکانماندا نانێین و داوای لێخۆشبوونیان لەسەر ناکەین.

غەزای ئوحودیش دیمەنێکی ترە لە دیمەنە دووبارەکانی ئەزمونەکەی ئادەم، کۆمەڵێك بەهۆی هەڵە و سەرپێچی و دونیاویستی خۆیانەوە لەکاتێکی زۆر هەستیار و ناسکدا کارەساتێکی گەورەیان بەسەر پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانیدا هێنا.

ڕاستە ئوحود چەند کاژێرێکی کەمی خایاند و برینێکی قورسی کردە جەستەی ڕابونی ئیسلامی ئەو سەردەمە.

ڕاستە بڕواداران قوربانییەکی زۆریاندا و باڵە سەربازییەکەیان زیانی زۆری بەرکەوت و زیاتر لەحەفتا کەسیان لێ شەهید بوو.

ڕاستە شەڕەکە سەرکەوتنێکی چاوەڕوان نەکراوی بەرەی بێباوەڕان بوو بەسەر بەرەی بڕوادارانندا.

ڕاستە دەرفەتێکی گونجاوی ڕەخسان بۆ گشت دووڕوو و دژە دینەکان تا گومانی زیاتر لەسەر ڕاستی پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەی دروست بکەن و بوهتانی جۆراوجۆری بۆ هەڵبەستن.

ڕاستە هەتا ئێستایش ئێمە بەشەرمەوە باسی ئەم غەزایە دەکەین و هەمیشە وەك شکستێك وێنای دەکەین؛ هەر بۆیە هەموو ساڵێك یادی غەزای بەدر دەکەینەوە بەڵام هیچ کات بەهزرماندا نایەت یادی غەزای ئوحود بکەینەوە.

بەڵام هەموو ئەم ڕاستییانە زۆر سنووردارن و دەرەنجامی کورت خایەن بوون، بەڵام بەرەهایی و بۆ مەودایەکی دوور هەموو ئەوانەی گوتمان پێچەوانەکانی ڕاستن.

چونکە ئەم غەزایە فێری جۆرێکی تر لەسەرکەوتنمان دەکات و پێمان دەڵێت کە سەرکەوتنی ڕاستەقینە سەرکەوتنە بەسەر حەز و ئارەزووەکانی خۆمان و ئەو دوژمنەی کەنایبینین نەك ئەو دوژمنەی بەرامبەرمان وەستاوە و دەیبینین، سەرکەوتنی ڕاستەقینە بریتیە لەسەرکەوتنی مەنهەج و بیر و باوەڕ نەك هێز و بازو.

ڕاستە بەدر سەرکەوتن بوو، بەڵام ئوحودیش سەرکەوتن بوو لە جۆرێکی تر، خوای گەورە دەیویست باوەڕداران لە ئوحوددا بەجۆرێکی تر لەسەرکەوتن تاقیی بکاتەوە و فێریان بکات بەر لەوەی بەسەر دوژمنەکانیاندا زاڵ ببن پێویستە سەرەتا بتوانن بەسەر خۆیاندا زاڵ بن.

بەڵام ئەوەی جێی داخە لێرەدا ئەوەیە کە ئەگەر ئوحود شکستیش بێت ئەوە دۆست و دوژمن ئەوە باش دەزانن کە ئەو شکستە چەن کاژێرێکی کەمی خایاندوە و هیچ کاریگەری خراپی لەسەر لایەنی دەروونی هاوەڵان دانەناوە و هەر زوو ئەوان بەخۆیاندا

چوونەتەوە و ڕیزەکانیان ڕێك خستۆتەوە و لەجاران گەرم و گوڕتر بەگژ ستەمی بێ باوەڕاندا چونەتەوە.

کەچی ئێمە ئەمڕۆ سەدەیەك دەبێت بەردەوام لەساتەوەختەکانی شکستەکەی ئوحوددا دەژین و بەخۆماندا ناچینەوە.

ئێمە سەدەیەکە ڕۆژانە هەڵەکانمان دووبارە دەکەینەوە و پەندیان لێ وەرناگرین.

ئێمە سەدەیەکە شپرز و پەشۆکاوین و ئارام نابینەوە و ئاوڕ لەیەکتر نادەینەوە و ڕیزەکانمان یەك ناخەینەوە.

ئێمە سەدەیەکە لەبەر سەرقاڵی بەخۆمانەوە ناپەرژێینە سەر بەرامبەرەکانمان و دۆست و دوژمنی خۆمان ناناسینەوە.

ئێمە سەدەیەکە ڕۆژانە تاڵاوی ئوحود تامی دەممان بەرنادا و هەر ڕۆژە و لەلایەك و بەشێوەیەکی جیاواز شکستەکانمان دووبارە دەبنەوە.

ئێمە سەدەیەکە ورەمان تەواو ڕووخاوە و باوەڕمان بە بەڵێنەکانی خوا لاواز بووە و زۆرێك لەدۆستانمان چونەتە بەرەی نەیارانی باوەڕەکەیانەوە.

ئێمە ساڵانە هەزارەها قافڵەمان دەڕواتەوە سەر کێوی ئوحود و ئاخ بۆ ئەو ڕوداوە و خوێنی پیرۆزی هاوەڵانی ستەم لێکراو هەڵدەکێشین بێ ئاگا لەوەی کە ئێمە سەدەیکە بەردوام ڕۆژانە دە هێندەی ئوحود قوربانی دەدەین.

ئێمە زمانی حاڵمان لەسەر ئەو چیایە خۆزگە و بریایە بەوەی هاوەڵان سەرپێچی فەرمانەکانی پێغەمبەریان ﷺ نەکردایە، بەڵام هەر خۆمان ڕۆژانە سەد هێندەی ئەوان سەرپێچی فەرمانەکانی خودا و پێغەمبەر ﷺ دەکەین و بەخەیاڵیشماندا نایەت.

ئەمانە بەڕاستی جێی داخن.

بۆیە بەڕێزان گرنگە ئێمەیش جارێکی تر بە خۆماندا بچینەوە ولەو ڕوداوە پەند وەربگرین.

٢- هۆکار:

قورەیش سەرەڕای (١٣) ساڵ لەچەوسانەوە و ئەشکەنجەدان و کوشتن و گەمارۆدان و تالان کردن و ڕاوەدونانی بڕواداران و شاربەدەرکردنیان لەمەککە بەرەو مەدینە هێشتا هەر کۆڵیان لێ نەدەدان و دەیانویست لەوێش ڕیشەکێشیان بکەن، ئەوە بوو لەساڵی دووی کۆچیدا شەڕی بەدریان هەڵگیرساند و ساڵێکی تری نەخایاند پلانی شەڕی ئوحود و هەڵکوتانە سەر شاری مەدینەیشیان دارشت.

هۆکارەکانی هەڵگیرساندنی شەڕی ئوحود لەلایەن قورەیشەوە فرە ڕەهەند و ئامانجی جیاوازی هەبوو کە گرنگترینیان ئەمانە بوون:

یەکەم: ئاینی: سەرانی قورەیش دەیانزانی ئاینی ئیسلام ڕۆژ بەڕۆژ جێ بە بت و ستەمی ئەوان لێژ دەکات و بازنەی ئیسلام بەرەو فراوانبوونە و چیتر تۆمەت و تۆقاندن دادیان نادات و کۆڵ بە بڕواداران نادات، چیتر مەحاڵە ئەوان بتوانن بەدرۆ و ئەفسانەی بت و داتاشراوەکانی دەستی خۆیان خەڵکی بگەوجێنن و فریو بدەن؛ بۆیە تاکە ڕێگایەك کەلەبەردەمیان مابوو بەکارهێنانی هێزی سەربازی بوو، هەرچەند لەبەدریش بەختی خۆیان لەو ڕێیەوە تاقیکردبووەوە و سەرکەوتو نەبوون بەڵام چاری تریان نەبوو هەر ئەو ڕێگەیەیان لەبەردەمدا مابوو.

ئەمەیش نەك تەنها نەریتی سەرانی بێباوەڕانی مەککە بوو بەڵکو بێباوەڕان بەدرێژایی مێژووی پەیامەکانی خوا هەر ئەوە نەریتیان بووە و هیچ کات نەیانتوانیوە بەهێزی لۆژیك ڕووبەڕووی پێغەمبەران و پەیامەکانیان و بڕواداران ببنەوە بۆیە ناچار پەنایان بردۆتە بەر لۆژیکی هێز و لەو ڕێیەوە هەوڵی سەرکوتکردنی بڕاواداران و یەکلاکردنەوەی ململانێکانیان داوە.

لەڕۆژگاری ئەمڕۆشدا هەر هەمان نەریت بەردەوامە و دیموکراتیەت و ئازادی بیروڕا و حوکمی گەل تا ئەو کاتە پیرۆزە کە لەبەرژەوەندی مانەوەی دەسەڵات و پارت و بنەماڵەکانیان بێت و خەڵکیان بۆ ڕام و دەستەمۆ بکات، خۆ ئەگەر پێچەوانە بویەوە ئەوە بەڕۆژی نیوەڕۆ و بە بەرچاوی دونیاوە بێ شەرمانە هەر خۆیان ئەتکی دروشمەکانی خۆیان

دەکەن و ژێر پێی دەخەن هەروەك ئەوەی لەجەزائیر وتورکیا ومیسر وچەندین شوێنی تری ئەم دونیایە گوزەراوە.

دووەم: ڕامیاری و سەربازی: قورەیش لە ساڵی دووی کۆچی و لەغەزای بەدردا و سەرەڕای نابەرامبەری هێز لەشکرەکەیان تێکشکا و زیانێکی زۆر بەر سوپا و ناوبانگی سەربازییان کەوت و ئەوەی لەو شەڕەدا بەسەریان هات بەدرێژایی مێژوو بەخۆیانەوە نەبینیوە، ئێستا سوپای قورەیش لەسەر دەستی کۆمەڵێك خەڵکی لێقەوماو و دەربەدەر و کەم دەست لوتی لەزەوی دراوە و چەندین سەرکردەی سەربازی و کۆمەڵایەتی و سیاسی لەدەست داوە لەنموونەی: (ئەبو جەهل، وئومەیەی کوڕی خەلەف، وعوتبەی کوڕی ڕەبیعە وشیبەی کوڕی ڕەبیعە و وەلیدی کوڕی عوتبە...هتد)، بۆیە بەردەوام لە هەوڵدا بوون تا تۆڵەی ئابڕوی تکاوی شەڕی بەدر لەبڕوادارن بکەنەوە و ناوبانگ و پێگەی سەربازییان بگێڕنەوە.

سێیەم: ئابووری و بازرگانی: قورەیش ساڵانە دوو کاروانی بازگانی هەبوو، کاروانێکی لەزستاندا بەرێ دەکرد بۆ یەمەن و شتومەك و بەروبوم و کاڵا بازرگانییەکانی شامیان بۆ دەبرد و لەوێشەوە کاڵاو بەروبومەکانی یەمەنیان لەگەڵ خۆیان دەهێنایەوە، کاروانێکیشیان لەهاویندا بۆ شام بەرێ دەکرد و کاڵاکانی یەمەنیان بۆ دەبرد و کاڵاکانی شامیان دەهێنایەوە، خوای گەورەیش لەقورئاندا باسی ئەم دوو کاروانەیان دەکات و دەفەرموویێت: ﴿إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ﴾[1]. واتە: ئالودەبوونی قورەیش بەبازرگانی زستانان بۆ یەمەن وهاوینان بۆ شام.

لێدانی هەر یەکێکیش لەم دوو باڵە بازرگانییە شکاندنی باڵەکەی تریش بوو، چونکە ئەگەر کاروانی شام ڕێی لێگیرا و پەك خرا ئەوە بێ گومان کاروانی یەمەنیش پەکی دەکەوێت؛ چونکە پشتی بەکاڵا هاوردەکانی شام بەستبوو.

جوغرافیای مەدینە و شاری نوێی بڕوادارانیش وا هەڵکەوتبوو کەنزیك بوو لەو ڕێگا سەرەکییەی بازرگانی نێوان قورەیش و شامەوە؛ بەو هۆیەیشەوە کاروانە بازرگانییەکانی قورەیش بەتەواوی کەوتبوە ژێر هەڕەشەی دەست بەسەراگرتنی موسوڵمانانەوە، ئەمەیش

١ - سورة قريش: الآية (١-٢).

فشارێکی گەورەی بۆ سەر باری ئابوری دانیشتوانی مەککە دروستکردبوو کە بەشێکی سەرەکی بژێوی ژیانیان لەسەر ئەو بازرگانییە بوو.

هەر بۆیە پاش شەڕی بەدر صەفوانی کوڕی ئومەیە بەقوڕەیش دەڵێ: ئێمە ژیان و گوزەرانمان لەسەر بازرگانییە و موحەممەد و هاوەڵەکانی ڕێگای بازرگانی شامیان لێ تێك داوین و ڕێگکانیان تەنیوە و کەناراوەکان جێ ناهێڵن و خەڵکی ناوچەکەیش پەیتا پەیتا شوێنیان دەکەن و دەبنە هاوپەیمانیان. ئەگەر کار وا بڕوا ڕێگای بازرگانیمان نامێنێت و لەمەککەدا قەتیس دەمێنین و پاش ماوەیەکی تر گشت دەستمایەکانمان دەخۆین و مایە پوچ دەبین[١]. بۆ ڕزگاربونیش لەو قەیرانە داراییە قوڕەیش دەبوو هەرچی هەیە بیخاتە کار بۆ زامنکردنی سەلامەتی ڕێگا بازرگانییەکانی و بژاردەی شەڕیش یەکێك بوو لە ڕێگا چارەکان.

چوارەم: کۆمەڵایەتی: قوڕەیش پێی وابو برینی تۆڵەی کوژراوەکانی بەدر تەنها بەکوشتنەوەی پێغەمبەر و گەورە یارانی سارێژ دەبێت، بۆیە هەندێکیان سوێندیان خواردبوو کە پرسە بۆ کوژراوەکانی بەدر دانانێن تا تۆڵەیان نەکەنەوە و نەیشیان دەهێشت ئافرەتەکانیان بەسەر کوژاروەکانیان بگرین چونکە دەیانگوت: گریان ڕقی تۆڵەسەندنەوە خامۆش دەکات.

هیندی کچی عوتبە کە خێزانی ئەبو سوفیان بوو وە باوك و برا و مامی لەبەدردا کوژرابوون، بەردەوام سەرکۆنەی ئەبو سوفیانی هاوسەری دەکرد و داوای تۆڵەی خوێنی کوژراوەکانی لێ دەکردەوە و بەترسنۆك ناوی دەبرد[٢].

هەر بۆیە پاش گەڕانەوەی سوپا تێکشکاوەکەی قوڕەیش لەبەدر و گێڕانەوەی تەرمی کوژراوەکانیان خەڵکێکی زۆر لەوانەی کە کەس و کاریان کوژرابوو لەوێنەی (صەفوانی کوڕی ئومەیە، عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل، عەبدوڵڵای کوڕی ئەبی ڕەبیعە...هتد) ئۆقرەیان

---

١ - أحمد أحمد غلوش، السيرة النبوية والدعوة في العهد المدني، مؤسسة الرسالة، ط١، ٢٠٠٤، ص٣٢١.

٢- ئەبو سوفیان زۆر حەزی بەو شەڕە نەدەکرد؛ چونکە پاش بەدر وکوژرانی سەرە دیارەکانی قوڕەیش پێگەی سیاسی و جەماوەری ئەم گۆڕابوو بەشێوەیەك کە ببوە کەسی یەکەم لە ناو قوڕەیشدا و خۆیشی پیاوێکی بلیمەت و بازرگانێکی گەورە بوو؛ بۆیە حەزی لەکێشە و شەر نەبوو نەیشی دەویست ئەو پێگەو جێگەیە لەدەست بدات و بەدەردی ئەوانی تر بچێت.

لەبەر برِابوو دەستبەجێ چوونە لای ئەبو سوفیان و بینیان هێشتا وشترەکانی کاروانەکەی بەدر - کە ژمارەکەی (١٠٠٠) وشتر بوو بەبارەکانیانەوە کە بە (٥٠,٠٠٠) دیناری ئاڵتونی ئەو کات مەزەندە دەکرا- لە (دار الندوة) بەستراونەتەوە، بە ئەبو سوفیانیان گوت: موحەممەد بنبڕی کردین و گەورە پیاوانی لەناو بردین و بەدناوی کردین، ئێستایش ئێمە داوای دەستمایەی ئەم کاروانە ناکەین کە کەسوکارمان لەپێناودا بەکوشت دا، بەڵکو تەنها قازانجەکەیمان پێ بدەن بۆ ئەوەی تۆڵە لە موحەممەد و هاوەڵانی بکەینەوە. ئەبو سوفیان گوتی: من یەکەم کەسم کە قازانجم ناوێت و نەوەی عەبدولداریش لەگەڵ منن، دواتر هۆزەکانی کینانە و توهامەیش بەوە ڕازی بوون[١].

خوای گەورە لە وەسفی ئەو هەوڵانەی سوپای قورەیشدا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّواْ عَن سَبِيلِ اللهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُواْ إِلَى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ﴾[٢]. واتە: بێباوەڕان ماڵ وسامانی خۆیان لەپێناو بەرگرتن بەرێبازەکەی خوا خەرج دەکەن، جا سەرەڕای ئەوەی لەدونیا خەرجی دەکەن و لەدەستی دەدەن لە قیامەتیش لەسەری سزا دەدرێن و دەرەنجامیش هەر تیادەچن و تێك دەشکێن و لە دواڕۆژیشدا بەرەو دۆزەخ بەرێ دەکرێن.

بێباوەڕان ئێستایش هەروان بوجە و داهات بۆ دژایتی دین و لەخشتەبردنی خەڵکی تەرخان دەکەن، تۆڕ و ڕێکخراوی بۆ دروست دەکەن، کۆنفرانس و پلاتفۆڕمی بۆ دەبەستن، بەڵام دەرەنجام هەوڵەکانیان بێ هودەیە و مایە پووچی دونیا و دواڕۆژ دەبن؛ چونکە ئەوانە وەك خوای گەورە باسیان دەکات: ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾[٣]. واتە: ئەوانە دەیانەوێت ڕووناکیی خواو پەیامەکەی بەفوی دەمیان بکووژێننەوە، دەرەنجامیش خوا ڕووناکیی خۆی هەر پەخش دەکات، با بێ بڕوایانیش پێیان ناخۆش بێت.

---

١ - البيهقي (أحمد بن الحسين)، دلائل النبوة، ج٣، دار الكتب العلمية، تحقيق: د. عبد المعطي قلعجي، بيروت، ط١، ١٩٨٨، ص٢٢٤.

٢ - سورة الأنفال: الآية (٣٦).

٣ - سورة الصف: الآية (٨).

بۆیە دڵنیابن خۆشەویستان ئێمە هەبین یان نا خوا ئاین و پەیامی خۆی هەر سەردەخات و نەیارانیشی سەرشۆڕ دەکات، ئەوەی دەمێنێتەوە تاقی کردنەوە دڵسۆزی و لێبڕانی ئێمە و ئەوانە بۆ پەیام وبەرانەمەکانمان.

ئەمانە خوای گەورە لەقورئاندا وەك کەفی دەریا یان درەختێکی پیسی بێ ڕەگ وێنایان دەکات کەهەر ڕۆژە و لەژێر ناوێکدا و بەزوڕنای خەڵکێك هەڵدەپەڕن، ئێستا کوا ڕەنجو ماندوو بونی ئەبو جەهل؟ ئەبو جەهلەکانی ئەم سەردەمەش هەر بەو دەردە دەچن هەر هێندەی ئەویش بەرهەمیان دەبێت، ئەوەتا خوای گەورە پێیان دەفەرموێت: پارەکانیان لە کیس دەچێت، تێك دەشکێن، ڕەنج بەخەسار دەڕۆن، لە کۆتایشدا بەرەو دۆزەخ بەڕێدەکرێن.

ئەمانە گرنگترین هۆکارەکانی هێرش و لەشکرکێشییەکەی سوپای قورەیش بوو بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ و یارانی لەشاری مەدینەدا.

٣- كات:

جەنگی بەدر لە (١٧) ی ڕەمەزانی ساڵی (٢) ی كۆچییدا ڕویدا. پاش ئەو بە (١٣) مانگ واتە لەڕۆژی شەممەی (١٥) شەوالی ساڵی (٣) ی كۆچی غەزای ئوحود ڕویدا[١].

سوپای قورەیش لە (٥) ی شەوال لەڕێگەی سەرەكی ڕۆژئاواوە بەرەو مەدینە كەوتە ڕێ، كاتێك گەیشتنە ناوچەی (الأبواء) هیندی كچی عوتبەی خێزانی ئەبو سوفیان پێشنیاری كرد كە گۆڕی دایكی پێغەمبەر ﷺ هەڵبدەنەوە و گوتی: ئەگەر موحەممەد هەر كەسێكی لێ بەدیل گرتین، بە ئێسكێك لەئێسكەكانی دایكی دەیگۆڕینەوە، سەرانی قورەیش ئەوەیان پێ باش نەبوو گوتیان دواتر (بنو بكر) یش گۆڕی مردووەكانی ئێمە هەڵدەدەنەوە و ئەوەیش دەبێتە نەریتێكی خراپ لەناو عەرەبدا[٢].

پاش هەفتەیەك واتە لە (١٢) ی شەوال و لە ڕۆژی (چوار شەممە) لەمەدینە نزیك بونەوە و ڕێگەی شیوی عەقیقیان گرتە بەر، پاشان كەمێك بەلای ڕاستدا لایان دا تا گەیشتنە ناوچەی (عینین) و ناوەندی شیوی (ذو الحلیفة) بەرامبەر مەدینە و ڕۆژی چوارشەممە و پێنج شەممە و هەینی لەوێ مانەوە.

پێغەمبەری خوداش ﷺ لەپاش نوێژی عەسری ڕۆژی هەینی و لە (١٤) ی شەوال لەمەدینە لەگەڵ سوپاكەی بەڕێكەوت و سەر لە بەیانی ڕۆژی شەممە گەیشتنە دامێنی چیای ئوحود و شیوی (ذو الحلیفة) - ئەو شیوەی سوپای قورەیشی تێدا بوو- لەوێ و لەبەرامبەر سوپای قورەیش ڕیزەكانیان ڕێكخست و لە بەرەبەیانی ڕۆژی شەممە (١٥)ی شەوال جەنگەكە ڕوویدا.

١- هەرچەندە زانایان بۆچونی جیاوازیان هەیە لەو بارەیەوە بەڵام ئەم بەرواره بەهێزترینیانە و ئیبن ئیسحاق و واقیدی و زوهریش دەڵێن: جەنگەكە ڕۆژی (١٥) ی شەوال ڕویداوە. سەرچاوەكان: إبن عبد البر، الدرر في اختصار المغازي والسير، دار المعارف، القاهرة، ط٢، ١٤٠٣، تحقيق: شوقي ضيف، ص١٥٨. د. أكرم ضياء العمري، السيرة النبوية الصحيحة محاولة لتطبيق قواعد المحدثين في نقد روايات السيرة النبوية، ج١، مكتبة العلوم والحكم، ط٦، ١٩٩٤، ص٢٩٩.

٢ - صفي الرحمن المباركفوري، الرحيق المختوم، دار الهلال، بيروت، ط١، ص٢٢٦.

٤- شوێن:

غەزاكە لەدامێنی چیای ئوحود ڕوویدا و هەر بەو هۆیەیشەوە ناونرا غەزای ئوحود.

چیای ئوحودیش چیایەكی دیاری شاری مەدینەیە و دەكەوێتە باكوری ڕۆژئاوای شارەكەوە؛ بەهۆی دیاری و هەڵكەوتوییەوە ناوی نراوە (ئوحود) و بەرزاییەكەی كاتی ڕوودانی غەزاكە (١٢٨م) بووە؛ بەڵام ئێستا و بەهۆی هۆكارەكانی داڕوتانەوە بەرزییەكەی نزیكەی (١٢١م) ە. چیاكە نزیكەی (١) فەرسەخ واتە (٣) میل كەدەكاتە (٥) كیلۆ مەتر و نیو لە مەدینەوە دوورە.

پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر دڵی بەم چیایە دەكرایەوە و تەنانەت دوای غەزای ئوحود و كاتێك هەستی كرد هاوەڵان شتێك لەدڵیاندا بەرامبەری دروستبووە ویستی ئەو هەستەیان بگۆڕێ و پێی فەرموون: ﴿أُحُدٌ جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ﴾[١]. واتە: ئوحود چیایەكە خۆشی دەوێین و خۆشمان دەوێت.

گۆڕی (هارون) پێغەمبەریش هەر لەدامێنی ئەو چیایەیە و كاتێك لەگەڵ (موسا) ی برای سەلامی خوایان لێ بێت دێن بۆ زیارەتی كەعبە لەوێ كۆچی دوایی دەكات و هەر لەوێش بەخاك دەسپێردرێت.

---

١ - البخاري (محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري)، صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه وأيامه)، ج٢، دار طوق النجاة، ط١، ١٩٩٢، تحقيق: محمد زهير بن ناصر، ص١٢٥، رقم الحديث (١٤٨٢).

٥- ئامادەکارییەکانی قورەیش:

سەرانی قورەیش لە دوای جەنگی بەدر و لەماوەی ئەو ساڵەدا و پشت ئەستور بەو هۆکارە ئاینی و سیاسی و سەربازی و بازرگانی و کۆمەڵایەتییانەی پێشتر باسمان کرد بەردەوام خۆیان بۆ تۆڵە سەندنەوە و هێرش کردنە سەر مەدینە ئامادە دەکرد.

لەڕووی سەربازییەوە: قورەیش داوای لەهەموو تیرە و هۆزەکانی عەرەب کردبوو کۆمەکی بکەن لەهێرشەکەیاندا؛ بۆیە جگە لە سەربازانی خۆی هەموو ئەحابیشەکان لەنەوەکانی موصطەڵەق و هەون و کینانە و توهامە لەگەڵیان هاتبوون و لە دامێنی چیای حوبەیش لە خواروی مەککە هاوپەیمانێتییەکیان لەگەڵ قورەیش مۆر کرد کە تارۆژ لە ڕۆژهەڵاتەوە هەڵبێت و لەرۆژئاواوە ئاوا بێت ئەوان لەگەڵ قورەیش دەبن.

سەرکردەیەکی ئەوسی خەڵکی مەدینەیش کە نازناوی ئەبو عامری فاسیق (ڕاهیب) بەحەفتا چەکدارەوە چووبووە ناو سوپای قورەیشەوە، ئەم پیاوە گەورەی ئەوسییەکان بوو لەمەدینە، ناوی عەبدی کوڕی عەمری صەیفی بوو، لە سەردەمی نەفامی و بەر لەهاتنی ئیسلام ببوە مەسیحی و جلی قەشەی لەبەر کردبوو، کاتێك ئیسلام هاتە مەدینە زۆر پێی ناڕەحەت بوو، وە زۆر دژایەتی دەکرد، کاتێکیش پێغەمبەر ﷺ تەشریفی چووە مەدینە ئەو پیاوە هات بۆ لای و پێی گوت: ئەم ئاینە چییە هێناوتە و بانگەشەی بۆ دەکەیت؟. فەرمووی: ئاینی ڕەسەنی ئیبراهیم پێغەمبەرە درودی خوای لەسەر. گوتی: جا خۆ منیش لەسەر ئەو ئاینەم. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: تۆ لەسەر ئەو ئاینە نیت. گوتی: با بەڵام تۆ هەندێك شتت بۆ زیاد کردوە کە لەبنەڕەتدا تێیدا نیە. پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: شتی وام نەکردوە بەڵکو بەپاك و بێگەردی هێناومە و هیچ کەم و زیادێکم تێدا نەکردوە. گوتی: هەرکەس درۆ دەکات لەنێوان من و تۆ خوای گەورە بەدەربەدەری و بێکەسی و ریسوایی لەناوی ببات. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ئامین. لەوکاتەوە پێغەمبەری خودا ﷺ لەبری ئەبو عامری راهیب ناوی نابوو: ئەبو عامری فاسیق.

دواتر ئەم پیاوە مەدینەی بەجێهێشت و چووە مەککە و بەردەوام هانی قورەیشییەکانی دەدا دژی پێغەمبەر ﷺ و بەڵێنی ئەوەی پێدەدان کە ئەوسییەکان و خەڵکی مەدینە لەگەڵ منن نەك پێغەمبەر ﷺ.

ئەم هێزەی ئەبو عامر مەترسیی زۆر لە مەترسیی سوپای قورەیش زیاتر بوو؛ چونكە خەڵكی مەدینە بوون و بەتەواوی شارەزای ناوچەكە بوون و گشت كوچە و كۆڵانەكان و خاڵە بەهێز و لاوازەكانی شاریان دەزانی و قورەیش بۆ دارشتنی نەخشەی شەڕ زۆر پرسی بەوان دەكرد و سوودی لەوان دەبینی.

جگە لەوانەیش ئەبو سوفیان فەرمانی كردبوو بەسەركردە سەربازییەكانی كە ژن و خزمەتكار و كۆیلەكانیان لەگەڵ خۆیان بهێنن بۆ جەنگ، ئەویش بە كۆمەڵێك مەبەست:

یەكەم: ئەو سەركردانە كەچاوی خێزانەكانیان لێ دیار بێت باشتر دەجەنگن و زیاتر هەوڵی خۆنواندن دەدەن.

دووەم: بوونی خێزانی سەركردەكان لەبەرەكانی شەڕدا ئەركی هاوسەرەكانیان قورستر دەكات و ئابڕو كەرامەتیان دەخاتە مەترسییەوە؛ بۆیە ناتوانن وەكو بەدر هەوڵی هەڵهاتن بدەن و دەبێت تا دوا هەناسە و بەو پەڕی توانایانەوە بجەنگن.

سێیەم: ئەو ژنانە شیعر و پەخشان و شانامەیان بەباڵای سەركردە و سەربازەكاندا هەڵدەدا و وورەیان بەرز دەكەنەوە.

چوارەم: شینی كوژراوەكانی بەدریان دەگێڕا و برینی كەسوكاریان دەكولاندنەوە و ڕق ئەستوور تریان دەكردن بەرامبەر بە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی.

ژمارەی ئەو ئافرەتانەیش كە بۆ ئەم مەبەستە هاتبوون (١٧) ئافرەت بوون و دیارترینیان هندی كچی عوتبەی خێزانی ئەبو سوفیان خۆی بوو كە باوك و مام و براكەی لە بەدردا كوژرابوون و لەپێشی سوپاكەوە دەڕۆیشت و لەرێگەی هۆنراوە و پەخشانەوە وورەی سەربازەكانی بەرز دەكردەوە[١].

یەكێكی تر لەوانە (سولافەی كچی سەعد)ی خێزانی (طەڵحەی كوڕی ئەبی طەڵحە)ی هەڵگری ئاڵاكەی سوپای قورەیش بوو (سولافە) جگە لە هاوسەرەكەی هەر چوار كوڕەكەیشی لە سوپای قورەیشدا بوون[٢].

١- یەكێك لەو هۆنراوە بەناوبانگانەی دەیگوتەوە هۆنراوەیەكی (هندی كچی بەیاضە) بوو كە دەڵێت: نحن بنات طارق** نمشى على النمارق** مشى القطا النواتق ** والمسك فى المفارق ** والدر فى المخانق ** إن تقبلوا نعانق ** أو تدبروا نفارق ** فراق غير وامق.

٢- سولافە لەو غەزایەدا هاوسەرەكەی و هەرچوار كوڕەكەیشی لەدەست دەدات.

- هەر لەڕووی سەربازییەوە قوڕەیش هەندێك کەسی دەست ڕاست و تیرهاوێژی بەتوانای ئامادەکردبوو بۆ تیرۆرکردنی پێغەمبەر ﷺ و کەسە نزیك و سەرکردە بەتواناکانی، بۆ ئەو مەبەستەیش کۆیلەیەکی حەبەشی کەناوی (وەحشی) بوو کۆیلەی جوبەیری کوڕی موطعیم بوو[1]، جوبەیر کاتی خۆی مامی کەناوی طوعەیمەی کوڕی عەدی بوو لە بەدردا بەدەستی حەمزە کوژرابوو، ئەم کوڕە حەبەشیەی ئامادە کردبو بۆ ئەوەی تۆڵەی مامی بۆ بکاتەوە، پێیشی گوتبوو: ئەگەر حەمزە بکوژیت، ئازادت دەکەم، وەحشی دەڵێت: من بەشداری شەڕەکەم نەکرد یەك ڕمم پێ بوو تەنها ئامانجم کوشتی حەمزەو وەرگرتنەوەی ئازادی خۆم بوو.

- لەڕوی ڕاگەیاندنەوە: قوڕەیش کۆمەڵێك بوێژ و شاعیری بەتوانای لەگەڵ خۆی هێنابوو تا ورەیان بەرز بکەنەوە لەوانە ئەبو عەززە (عەمری کوڕی عەبدوللای جومەحی) لەگەڵ (موسافیعی کوڕی عەبدولمەننافی عەبدەری). ئەبو عەززە یەکێك بوو لەو سەربازانەی کە لە بەدریشدا دژی پێغەمبەر ﷺ جەنگابوو، پاشان بەدیل گیرابوو، پێغەمبەری خودا ﷺ بەبێ بەرامبەر ئازادی کردبوو وە بەڵێنی ئەوەی لێوەرگرتبوو کە جارێکی تر بەشداری هیچ جەنگێك دژی پێغەمبەر ﷺ نەکات.

کاتێك سوپای قوڕەیش خۆی بۆ شەڕی ئوحود ئامادە دەکرد صەفوانی کوڕی ئومەییە چووە لای ئەبو عەززە و پێی گوت: تۆ شاعیرێکی بەتوانایت وەرە بەشیعرەکانت هاوکاریمان بکە و ورەمان بەرز بکەرەوە، بەڵێن بێت ئەگەر گەڕاینەوە و سەرکەوتین دەوڵەمەندت بکەم، ئەگەریش هەرچیت لێهات، کچەکانت دەبەمە لای کچەکانی خۆم و لەخۆشی و ناخۆشیدا وەك یەك دەبن، ئەبو عەززە زۆری تکا لە صەفوان کرد و پێی گوت: من لە بەدردا بەدیل گیراوم و موحەممەد ﷺ پیاوەتی لەگەڵدا کردوم و بەبێ بەرامبەر ئازادی کردوم، نامەوێت جارێکی تر دژی بوەستمەوە، ئەمجارە بگیرێم هەروا ئاسان ڕزگارم نابێت، صەفوان هەر لەگەڵی گوت تاڕازی کرد و لەگەڵ موسافیع بەردەوام بەهۆنراوەکانیان سوپای قوڕەیشیان دژی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی هان دەدا.

لەڕوی داراییشەوە وەکو گوتمان قوڕەیش پەنجا هەزار دیناری ئاڵتونی بۆ بوجەی ئەو شەڕە تەرخان کردبوو.

١- هەندێك دەڵێن هیندی کچی عوتبە ئەو بەڵێنەی پێدا بوو بەلام ئەم ڕیوایەتەیان بەهێز ترە و هیچ ڕێگریەکیش نیە بەوەی هەردوکیان هەمان بەڵێنیان پێ دابێت.

٦- گەیشتنی هەواڵەکان بەپێغەمبەر ﷺ:

پێغەمبەری خودا ﷺ لەمەدینە ئاگای لەو لەشکرکێشیەی قورەیش نەبوو؛ بەڵام عەبباسی مامی کە بەنهێنی موسوڵمان ببو هەر لە مەککە مابووەوە و هەموو هەواڵەکانی مەککەی بۆ دەگواستەوە، هەر بۆیە کاتێك عەبباس ویستی کۆچ بکات بەرەو مەدینە پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی پێنەدا و پێی فەرموو: ئێمە لە مەککە زیاتر سودت لێ دەبینین وەك لەمەدینە.

عەبباس کە بینی قورەیش ئامادەباشی تەواوی کردوە بۆ هێرش کردنە سەر مەدینە و ئەمڕۆ یان سبەی سوپاکەیان جوڵە پێ دەکەن، نامەیەکی نهێنی بۆ پێغەمبەر ﷺ نووسی و دایە دەستی پیاوێك لە بەنی غەففار و مەرجی ئەوەی لەگەڵ کرد کە دەبێت لەماوەی سێ ڕۆژدا نامەکە بگەیەنێتە دەستی پێغەمبەر ﷺ.

کاتێك نامەکە گەیشتە دەستی پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتی (قباء) بوو، بەهۆی ئەوەی کەخۆی خوێندەواری نەبوو نامەکەی دایە دەستی ئوبەیی کوڕی کەعب تا بۆی بخوێنێتەوە، کەنامەکەی بۆ خوێندەوە هەموو وردەکارییەکانی هێرشەکەی تێدا بوو هەر لەئامادەکارییەکان و دیاری کردنی کاتی هێرشەکە و ژمارەی سەربازەکان و ئامانجی هێرشەکە و زۆر ووردەکاری تر، پێغەمبەری خودا ﷺ کە هەواڵەکەی بیست زۆری پێ ناخۆشبوو و دەستبەجێ گەڕایەوە مەدینە و داوای لەئوبەیی کرد هەواڵەکە لای کەس باس نەکات.

لەگەڵ گەیشتنەوەی بەمەدینە ڕۆشت بۆ ماڵی سەعدی کوڕی ڕەبیع و هەواڵەکەی لای ئەو باس کرد و فەرمووی: بە ویستی خوا خێری تێدایە و جارێ لای کەس باسی مەکە و تەنها خۆت بیزانە؛ بەڵام خێزانەکەی سەعد گوێی لەقسەکانییان بوو بە هەواڵەکەی زانی[1].

١- بۆیە کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشت خێزانەکەی سەعد هاتو گوتی: ئەوە پێغەمبەر ﷺ بۆچی هاتبوو؟. سەعد گوتی: دایکی محەممەد ئەوە چ پەیوەندییەکی بە تۆوە هەیە، کارێکی خۆی هەبوو. گوتی: وەللا دەزانم بۆ چی هاتبوو. گوتی: دەی بۆچی هاتبوو؟. ئەویش بەوردی هەواڵەکەی باس کرد و گوتی پێغەمبەر ﷺ هەرچی باس کردوە گوێم لێبووە. سەعد کە ئەوەی بیست زۆر پێی تێکچوو، دەستی خێزانی گرت و بردی بۆ لای پێغەمبەر ﷺ. گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بەخوا من هیچم نەدرکاندوە بەس خێزانم خۆی گوێی لێبووە و دەترسم ئەگەر بڵاو بێتەوە وابزانی من درکاندومە. پێغەمبەر ﷺ فەرموی: وازی لێبێنە کێشەیەك نییە، بەڵام با جارێ هەواڵەکە بڵاو نەبێتەوە.

هەرچەندە هیچ كام لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ هەواڵەكەیان باس نەكرد، بەڵام كاتێك دووڕوو و جولەكەكان ئەو نامەبەرەی خەڵكی مەككەیان لەمەدینە بینی و هەستیان كرد پێغەمبەری خودا ﷺ و هەندێك لەهاوەڵانی بەردەوام سەرقاڵن و دێن و دەچن، گوتیان دیارە ئەو پیاوە هەواڵێكی ناخۆشی بۆ پێغەمبەرﷺ هێناوە بۆیە وا شپرزە بووە و دەستیان كرد بەبڵاوكردنەوەی هەواڵی ناخۆش بەناو خەڵكیدا؛ بەڵام هیچ زانیارییەكیان نەبوو لەسەر ئەوەی كە جۆری مەترسییەكە چییە و چۆنە و لەكوێوەیە.

دواتر هەواڵەكە بڵاوبویەوە كە قورەیش دەیەوێت هێرش بكاتە سەر مەدینە.

٧- ئامادەكارییەكان لە مەدینە:

پاش بڵاوبونەوەی هەواڵەكە شاری مەدینە كەوتە ئامادەباشییەوە و پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بەردەوام چەكدار بوون وتەنانەت لەكاتی نوێژیشدا چەكەكانیان دانەدەنا.

هاوەڵان بەمەبەستی پاراستنی پێغەمبەر ﷺ لەمەدینە یەكەیەكی سەربازییان پێكهێنا لەپشتیوانەكان كە بریتیبوون لە: (سەعدی كوڕی موعاذ، سەعدی كوڕی عوبادە، ئوسەیدی كوڕی حوضەیر) ئەمانە بەتایبەت پاسەوانی پێغەمبەریان ﷺ دەكرد و شەوانیش لەدەوری ماڵەكەی دەمانەوە، نەوەك دوو ڕووەكان یان جولەكەكان ئەو پشێویە بقۆزنەوە و زیانی پێ بگەیەنن.

بەمەبەستی پاراستنی ڕێگاو بانەكانی مەدینەیش چەند یەكەیەكی سەربازیی تریان پێكهێنا نەبا سوپاكەی قورەیش بەشەو لەیەكێك لەو ڕێگایانەوە دزە بكەنە ناو شاری مەدینە.

بەمەبەستی دەستخستنی زانیاریش دەربارەی سوپاكەی قورەیش پێغەمبەرﷺ: ئەنەس و موئنیس[١] و حەبابی كوڕی مونذیری ناردە دەرەوەی مەدینە تا بەتەواوی لە ژمارە و شوێن و ئامادەكارییەكانیان دڵنیا بێت، وپێیشی فەرموون: هەرچیتان دی جگە لەخۆم یەك ووشە بەهیچ كەسی تر ناڵێن.

١- هەردووكیان برابوون و كوڕی (فوضالە) بوون.

٨- خەوبینینی پێغەمبەر ﷺ و ڕاوێژکردن بەهاوەڵان:

شەوی پێنج شەممە لەسەر هەینی پێغەمبەر ﷺ خەوێکی ناخۆشی بینی، بەیانی ڕۆژی هەینی هاوەڵانی کۆکردەوە و خەوەکەی بۆ گێڕانەوە و فەرمووی: ﴿إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ بَقَرًا تُذْبَحُ، وَأَوَّلْتُهَا خَيْرًا، وَرَأَيْتُ فِي ذُؤَابَةِ سَيْفِي ثَلْمًا، وَرَأَيْتُ أَنِّي أَدْخَلْتُ يَدِي فِي دِرْعٍ حَصِينَةٍ، فَأَوَّلْتُهَا الْمَدِينَةَ﴾[1]. واتە: خەوێکم بینیوە خێری پێوە بێت، بینیم مانگایەکم سەردەبڕدرا و دەمی شمشێرەکەم زولفەققار کەلبو وە بینیم دەستم کرد بەناو زرێیەکی پۆڵاییندا.

هاوەڵەکانی گوتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ چۆنی تێدەگەیت ؟.

فەرمووی: سەربڕینی مانگاکە شەهید بوونی کۆمەڵێکە لەیارانم.

کەلبوونی شمشێرەکەم شەهید بوونی کەسانێکن لەبنەماڵەکەی من.

ئەو زرێ پۆڵایینەیش کەدەستم پێدا کردبوو مەدینەیە، جا ئەگەر پێتان باشە با لەمەدینە بمێنینەوە و لەسوپای قورەیش بگەڕێین، ئەگەر لەو شوێنەی ئێستایان بمێننەوە ئەوە شوێنەکەیان زۆر خراپە و ناتوانن زۆر بمێننەوە، خۆ ئەگەریش هێرشیان کردە سەرمان لە مەدینە، ئەو کات لێرەوە شەڕیان لەگەڵ دەکەین.

پێغەمبەری خودا ﷺ پاش گێڕانەوەی خەوەکە و دەربڕینی بۆچوونی خۆی ڕاوێژی بەهاوەڵانی کرد کە چۆن ڕووبەڕووی سوپای قورەیش ببنەوە؟ هاوەڵان لەو بارەوە بۆچوونیان جیاوازبوو وە بوون بە دوو بەرەوە:

بەرەی یەکەم: هاوڕای پێغەمبەر بوون ﷺ و پێیان وابوو لەمەدینە بمێننەوە و نەچنە دەرەوە؛ بەڵام ئەمانە کەمینە بوون و یەکێك لەوانە عەبدوللای کوڕی ئوبەیی کوڕی سەلول بوو کە پێغەمبەر ﷺ پێی باش بوو بۆچونی بزانێت، هەرچەند لەوێ نەبوو بەڵام ناردی بە شوێنیدا؛ چونکە ئەم پیاوە لەگەڵ ئەوەیش کە سەری دووڕوو و مونافیقەکان بوو بەڵام پیاوێکی دەستڕۆیشتوو و دونیا دیدە بوو، کەهات گوتی: (ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لەمەدینە بمێنەرەوە و مەچۆرە دەرەوە، وەڵلاهی بۆ هەر دوژمنێك چوبێتینە دەرەوە دەستیان لێ وەشاندوین و هەر دوژمنێکیش بۆمان هاتبێتە ناو مەدینەوە دەستمان لێ وەشاندوە؛ با چاوەڕێ بکەین سوپای قورەیش بێنە ناو مەدینە، کەی هاتن پیاوەکانمان

---

١ - إبن كثير، السيرة النبوية، ج٣، ص٢١.

ڕووبەڕوو شەڕیان لەگەڵ دەكەین و ژن و منداڵەكانیشمان هاندەدەین لەسەربانەكانەوە بەردبارانیان بكەن و ئاوی گەرم و ئاگر ببارێنن بەسەریاندا و لە كۆڵانەكانی مەدینەدا سوپاكەیان پەرت دەكەین و هەموو كوچە و كۆڵانێكیان لێدەكەینە بەرەی شەڕ و قڕیان دەكەین. ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەمەم بەگوێ بكە و بشزانە من ئەمەم لەباب و باپیرانەوە وەرگرتوە و ئەوانیش پیاوی شەڕ و خاوەن ئەزموون بوون.

ڕاستە ئەم بۆچونەی عەبدوللا هاوڕای بۆچونەكەی پێغەمبەر بوو ﷺ بەلام ئەو مەبەستی تری هەبوو لەبۆچونەكەی؛ مەبەستی ئەوەبووە كە دووڕوویيەكەی خۆی بشارێتەوە؛ چونكە ئەگەر پێغەمبەر ﷺ لەمەدینە بمێنێتەوە و نەڕواتە دەرەوە ئەو كات كەس لە كەسەوە دیار نابێت و ئەم و هاوەڵە دووڕووەكانی بۆ خۆیان لە ماڵەوە پاڵی لێ دەدەنەوە و لەوانەیشە بتوانن ژێر بەژێر كۆمەك بەسوپای قوڕەیش بكەن؛ بەلام ئەگەر پێغەمبەر ﷺ بڕواتە دەرەوە لە مەدینە ئەوە دیارە كێ لەگەڵی دەڕوات و كێیش دووڕووەو لەمەدینە دەمێنێتەوە.

بەرەی دووەم: ئەمان پێیان وابوو بچنە دەرەوەی مەدینە و لە ئوحود ڕووبەڕووی سوپای قوڕەیش بوەستنەوە، ئەم بەرەیەیش هەرچەندە بۆچوونی هەندێك خەڵكی بەتەمەن و خاوەن ئەزموونی لە نموونەی حەمزەی مامی پێغەمبەر ﷺ و سەعدی كوڕی عوبادە و نوعمانی كوڕی مالیكی لەگەڵ بوو؛ بەڵام زۆربەی لایەنگرانی گەنج و لاوە خوێن گەرمەكان بوون و بۆچونەكەیش چەند هۆكار و پاڵنەرێكی هەبوو لەوانە:

یەكەم: ئەمان زۆربەیان گەنج بوون و ئەزموونێكی ئەوتۆی شەڕیان نەبوو.

دووەم: هەندێكیان زۆر تینوبوون كە سەركەوتنێكی تری وەك بەدر تۆمار بكەن و فریشتە شان بەشانیان شەڕ بكات و موعجیزەی خوا بەچاوی خۆیان ببینن بۆیە گوتیان: (ئەمە ئەو ڕۆژە بوو ئێمە چاوەڕوانمان دەكرد ئێستا خوای گەورە هێناویێتییە بەردەستمان چۆن لێی ڕادەكەین).

سێیەم: هەندێكیان لەوانە بوون لە شەڕی بەدر بەشدارییان نەكردبوو دەیان ویست ئەو بەشدارینەكردنەی بەدر بە ئوحود قەرەبوو بكەنەوە.

چوارەم: زۆربەیان لە پشتیوانەکان و خەڵکی مەدینە بوون و قۆناغی ئەشکەنجە و ئازار و خۆڕاگری مەککەیان نەبینیبوو، یەکسەر لە قۆناغی دەسەڵات و دەوڵەتەوە دەستیان پێکردبوو و لە مەترسی ئەو جۆرە ڕووبەڕووبونەوانە و دەرەنجامەکانی کەمتر تێدەگەیشتن.

پێنجەم: سەرکەوتنی بەدر و تێگەیشتنی هەڵە لەچەمکی پشت بەستن بەخوا و سروشتی ڕووبەڕووبونەوەی نێوان بەرەی باوەڕ و نەیارانی وای حاڵی کردبوون کە سەرکەوتن هەمیشە بۆ بەرەی باوەڕە.

شەشەم: لەگەڵ ئەوەیش کە لە بەدردا ژمارەیان زۆر کەم بوو وە خۆیشیان بۆ شەڕ ئامادە نەکردبوو توانییان گورزی کەمەر شکێن لە بێباوەڕان بوەشێنن ئەی ئێستا چی کەژمارەیان زیاترە و خۆیشیان تەواو بۆ شەڕ ئامادە کردوە و ئەزموونێکی زیاتریشیان لەجاران هەیە.

حەوتەم: لەپاڵ ئەم هۆکارە سۆزدارییانە هۆکارێکی سەربازیش هەبوو کە حەمزەی مامی پێغەمبەر ﷺ باسی کردو گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر ئێمە لەناو مەدینە بمێنینەوە و خۆمان حەشار بدەین ئەوان وادەزانن ئێمە ترساوین و ناوێرین ڕوبەڕویان ببینەوە، بەمەیشورەیان بەرز دەبێتەوە و دەستکراوەتر دەبن بەرامبەرمان؛ بۆیە بابڕۆینە دەرەوە و لەوێ ڕووبەڕویان ببینەوە. تۆ لەبەدردا (٣٠٠) کەست لەگەڵ بوو خوای گەورە سەری خستیت بەسەریاندا ئەمڕۆ ئێمە زۆر لەبەدر زیاترین، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە ئاواتمان بەم ڕۆژە دەخواست و لەخوا دەپاڕاینەوە بە قیسمەتمان بکات، ئێستا خوای گەورە هێناویێتییە بەر دەستمان و لە خاکی خۆماندا کە چی بڵێین ناچین!!.

تەنانەت حەمزە ئەوندە تورە ببوو بەپێغەمبەری ﷺ گوت: بەو کەسەی قورئانی بەحەق بۆ تۆ ناردوە تامی خواردن نایەتە سەردەمی من تا بە شمشێر ڕووبەڕوویان نەوەستمەوە. نوعمانی کوڕی مالیك هەڵێدایە وگوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەرگای بەهەشتمان لێ مەگرە، بەخوا ئەمڕۆ خۆمی پێ دەگەیەنم.

خوای پەروەردگار دەربارەی ئەو ڕووداو و هەڵوێستانە لەقورئاندا دەفەرمویێت: ﴿وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[1]. واتە: ئەو دەمەو بەیانییەی کە لەماڵ چویتە دەرەوە و ڕیزی موسوڵمانەکانت ڕێك دەخست و نەخشەو ڕێوشوێنی جەنگت بۆ دادەدان، خوای گەورە بیسەر و بەئاگا بوو لە سەرجەم ئەو بۆچوونانەی کە لەوێدا گوتران - چ ئەوانەی دەیانگوت بابچینە دەرەوە شەڕیان لەگەڵ بکەین چ ئەوانەیش کە دەیانگوت با لەناو مەدینەدا بمێنینەوە- و زانیاری تەواویشی هەبوو دەربارەی نیەتی دڵی هەموو خاوەن هەڵوێستەکان کەکێ لەڕووی دڵسۆزییەوە قسەی دەکرد و کێیش بەمەبەستی خۆدزینەوە وپلانگێڕی قسەی دەکرد.

پێغەمبەری خودا ﷺ کەبینی ئەوانە زۆرینەن و زۆریش سورن لەسەر بۆچوونەکەیان - هەرچەندیشە پێی وابوو کە باشتر وایە لەمەدینە بمێننەوە و خەویشی بینیبوو وە خەوی پێغەمبەرانیش ڕاستە بەڵام- دواجار بەقسەی کردن و بڕیاری دا بچنە دەرەوەی مەدینە و لە ئوحود ڕووبەڕووی سوپاکەی قورەیش ببنەوە.

پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ نوێژی هەینی بۆ کردن و لە وتارەکەیدا فەرمانی پێکردن کە ئازا و دامەزراو بن و لەپێناو خوادا بەو پەڕی توانایانەوە بجەنگن و بەڵێنی سەرکەوتنیشی پێدان بەمەرجێك خۆڕاگربن و لەفەرمانەکەنی دەرنەچن.

پاش نوێژی هەینی هاوەڵێکی بەناوی (مالیکی کوڕی عەمر) وەفاتی کردبوو نوێژی مردوی لەسەر کرد و بەخاکیان سپارد.

پاشان گەڕایەوە ماڵەوە و ئەبوبەکر و عومەر لەخزمەتیا چوونە ماڵەوە و هاوکاریان کرد تا جلی شەڕی لەبەرکرد و کڵاوی زرێی لەسەر کرد و دوو زرێیشی بەسەر یەکدا لەبەر کرد و شیر وقەڵغانی هەڵگرت.

لەو کاتەی پێغەمبەر ﷺ گەڕابووەوە ماڵەوە تا خۆی بۆ جەنگ ئامادە بکات، سەعدی کوڕی موعاز و ئوسەیدی کوڕی حوضەیر زۆر سەرکۆنەی هاوەڵانیان کرد و گوتیان: ئێوە زۆرتان لەپێغەمبەری خودا کرد ﷺ بۆ ئەوەی بڕیاری چوونە دەرەوە بدات و نەدەبوو واتان بکردایە؛ بۆیە بچنە خزمەتی و پێی بڵێن خۆت چیت پێ باشە ئەوە بکە و ئێمە

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٢١).

لەخزمەتدابن. قسەکانی ئەوان زۆر کاری تێکردن و هەستیان کرد کە لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ سنووریان بەزاندوە و نەدەبوو بەو شێوەیە زۆری لێبکەن بۆ چوونە دەرەوە. بۆیە پەشیمان بوونەوە لە هەڵوێستەکەیان و هەموویان ڕۆیشتن و چوونە بەردەم ماڵی پێغەمبەر ﷺ و ڕیز ڕیز وەستان و چاوەڕێیان کرد تا هاتە دەرەوە، کە هاتە دەرەوە بینییان زرێی جەنگی لەبەر کردوە و شیرەکەی لەمل کردوە و خۆی بۆ چوونە دەرەوە یەکلا کردۆتەوە، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بمانبەخشە، ئێمە نەدەبوو قسە لەقسەی تۆدا بکەین و بۆ داوای لێبوردن هاتووین، خۆت چۆنت پێ باشە وا بکە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: بۆ هیچ پێغەمبەرێك دروست نیە کەبەرگی جەنگی پۆشی دایبنێتەوە تا ڕووبەڕووی دوژمنەکەی نەبێتەوە.

پاش ئەوە نوێژی عەسری بۆ کردن و ڕیزەکانی ڕێك کردن و عەبدوللای کوڕی ئوممی مەکتومی لەمەدینە لەجێی خۆی دانا و جوڵەی بەسوپاکەی کرد و بەرەو ئوحود کەوتنە ڕێ.

٩- هەڵوێستە ناوازەكان:

هاوەڵان لە پێناو جێبەجێكرنی فەرمانی خوای گەورە و پشتیوانیكردن لە پێغەمبەر ﷺ و پەیامەكەی هەڵوێستی زۆر ناوازەیان نواند، لێرەدا تیشك دەخەینە سەر هەندێك لەو هەڵوێستانە لەوانە:

- حەنظەڵە: گەنجێكی خەڵكی مەدینە بوو، كوڕی ئەبو عامری فاسیق بوو، لەهەمان كاتدا زاوای عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەیی كوڕی سەلول بوو كە بە سەری دووڕووەكان دادەنرا لەمەدینەدا، باوكی وەكو پێشتر باسمان كرد بە حەفتا چەكدارەوە چووبووە ڕیزی سوپای قورەیشەوە، شەوی هەینی یەكەم شەوی زاوایەتی بوو، كەبیستی پاش عەسر پێغەمبەری خودا ﷺ دەڕواتە دەرەوە بۆ غەزا دەستبەجێ جلی جەنگی لەبەر كرد و خۆی گەیاندە سوپاكە تا ڕووبەڕوی سوپای قورەیش و باوكی بوەستێتەوە و لە غەزاكەدا زۆر مەردانە جەنگا و پەلاماری ئەبو سوفیانی دا و بە زەوییدا دا و هێندەی نەمابوو بیكوژێت بەڵام ئەوسی كوڕی شەدداد كە بینی خەریكە ئەبو سوفیان دەكوژێت لە پشتەوە شمشێرێكی لێدا و شەهیدی كرد[1].

- خەیثەمە: پیاوێكی خەڵكی مەدینە بوو، كوڕێكی لە بەدردا شەهید ببوو بەناوی سەعد، هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەغەزای بەدردا زۆرم حەز دەكرد لەخزمەتدا بم بەڵام كوڕەكەم لەمن زیاتر حەزی دەكرد تا ناچار تیروپشكمان كرد و ناوی ئەو دەرچوو كە لەخزمەتدا بێت و ئەو بەپلەی بەرزی شەهیدی گەیشت، دوێنێ شەو هاتە خەوم ڕەنگوڕووی زۆر جوان بوو بەناو باخ و ڕووبارەكانی بەهەشتدا دەگەڕا، گوتی: باوكە وەرە بۆ لامان لەگەڵمان بە لەبەهەشت، خوا هەرچی بەڵێنی پێدابووین لەدونیا بۆی جێبەجێ كردوین. ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بەخوا زۆر بیری سەعدی كوڕم دەكەم و حەز دەكەم لەگەڵی بم لە بەهەشت و وەك دەشمبینی پیر بووم و ئێسكم پواوە و زۆریش تامەزرۆی دیداری خوای گەورەم؛ بۆیە نزام بۆ بكە باخوا ئەمڕۆ پلەی شەهیدیم پێ ببەخشێت وبەكوڕەكەم شاد ببمەوە. پێغەمبەر خودا ﷺ بۆی پاڕایەوە و لە غەزاكەدا شەهید بوو و بەئاواتەكەی گەیشت.

---

١ - خێزانەكەی ناوی جەمیلە بوو دواتر كوڕێكی بوو ناویان نا (عەبدوڵڵا) وئەو كوڕە بوو بەو پیاوەی كەكاتێك خەڵكی مەدینە لەیەزیدی كوڕی موعاویە هەڵگەڕانەوە ئەویان كردە والی خۆیان.

- عەمری کوڕی جەموح: پیاوێکی کەمئەندام بوو زۆر شەل بوو تەمەنیشی هەبوو، جگە لەخۆی چوار کوڕیشی هەبوو هەمیشە لە خزمەت پێغەمبەردا بوون ﷺ، کەبیستی پێغەمبەر ﷺ خۆی بۆ غەزا ئامادە دەکات زۆری لەکوڕەکانی کرد و گوتی منیش هەر دێم بۆ غەزا، کوڕەکانی گوتیان: بابە گیان خوای گەورە جیهادی لەسەر تۆ هەر واجب نەکردووە و ئێمە لەبری تۆیش لەخزمەت پێغەمبەردا ﷺ دەبین، هەرچۆن بوو خۆی لە کوڕەکانی شاردەوە و بەنهێنی و بەدەم گریانەوە خۆی گەیاندە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و سکاڵای کوڕەکانی لا کرد و گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ کوڕەکانم ناهێڵن لە خەزمەتدا بێم و لەپێناو خوای گەورەدا غەزا بکەم، بەخوا من حەز دەکەم بەم قاچە شەلەمەوە بچمە بەهەشت، پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ئەی عەمر خوای گەورە غەزای لەسەر تۆ واجب نەکردووە، ئەویش هەر هەنسکی هەڵدەکێشا و دەگریا و دەیگوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەر دەبێت ڕێگەم پێ بدەیت و لەخزمەتدا بێم، پێغەمبەر ﷺ کە زانی ئەم پیاوە زۆر سوورە لەسەر هەڵوێستەکەی و زۆر تامەزرۆی پلەی شەهیدییە بەکوڕەکانی گوت: وازی لێبێنن، بەڵکو خوای گەورە بەدڵی خۆی لەگەڵ بکات و پلەی شەهیدی بە نسیب بکات، ئیتر ڕێگەیان پێدا و ئیتر بەدەم ڕێگاوە هەر دەپاڕایەوە و دەیگوت: خوایە نەمگێڕیتەوە ناو ماڵ و منداڵم، ئەوە بوو خوای گەورە نزاکەی قبوڵ کرد و ئەویش لەغەزاکەدا لەگەڵ کوڕێکی بەناوی خەللاد و ژنبرایەکیشی بەناوی عەبدوللای کوڕی حەرام شەهید بوون. پێغەمبەری خودا ﷺ کە تەرمەکەی بینی فەرمووی: ئەی عەمر بەخوا لەبەرچاومیت قاچەکانت چاك بونەتەوە و بەبەهەشتدا دەگەڕێیت.

- حوسەیلی کوڕی جابر[1] وثابتی کوڕی وەقش: دوو پیاوی زۆر بەتەمەن بوون خزمیش بوون، لەگەڵ خێزان و منداڵەکانیان لەناو باخەکانیان بوون لەمەدینە، کە بیستیان پێغەمبەری خودا ﷺ دەڕوات بۆ غەزا یەکێکیان بەوی تریانی گوت: هەتیو کەوی ئێمە چاوەڕێی چی دەکەین بەخوا هەر یەکەمان هێندەی تینوێتی گوێدرێژێك تەمەنمان

---

١ - کە بە (یەمان) ناسراوە و دەکاتە باوکی (حوذەیفە). ئەم پیاوە بەڕەچەڵەك خەڵکی مەککە بوو؛ بەڵام لەبەر کێشەی دوژمنایەتی مەککەی بەجێهێشتبوو وە لە مەدینە دادەنیشت، یەمان ناوی خۆی نەبوو بەڵکو نازناوی بوو بەهۆی ئەو هاوپەیمانێتییەی لەگەڵ دانیشتووانی مەدینە هەیبوو ئەو نازناوەی بەسەردا بڕابوو.

ماوە[١] تازە گیای مردنین ئێستا تا تاوێکی تر هەر دەمرین؛ بۆچی نەچین شمشێرەکانمان هەڵگرین و خۆمان بگەیەنینە خزمەت پێغەمبەرﷺ؛ بەڵکو خوای گەورە پلەی شەهیدیمان پێ ببەخشێت، هەستان و شمشێرەکانیان هەڵگرت و بە بێدەنگی خۆیان کرد بەناو سوپاکەدا و ئەوانیش هەردووکیان لە غەزاکەدا شەهید بوون.

حوسەیل لەو کاتەی کە سوپای بڕواداران شڵەژان و شپرزە بوون نەیانناسییەوە بەدەستی خۆیان و بەهەڵە شەهیدیان کرد[٢]، بەڵام ثابت بەدەستی بێباوەڕان شەهید بوو، ثابت جگە لەخۆی دوو کوڕیشی بەناوەکانی سەلەمە و عەمر کەبە ئوصەیرم ناسرابوو وە برایەکیشی بەناوی ڕوفاعە شەهید بوون.

- عەمری کوڕی ثابتی کوڕی وەقش ناسراو بە ئوصەیرم: ئەم پیاوە کەسێکی سەرسەخت و بێباوەڕ بوو چەند پێیان دەگوت باوەڕی نەدەهێنا، دیارە ڕۆژی شەممە لەدەرەوەی مەدینە بووە کە دەگەڕێتەوە دەبینێت مەدینە چۆڵ دیارە، هەواڵی خزمەکانی دەپرسێت، دەڵێن هەموویان چوون بۆ غەزا، ئەویش بەخۆیدا دەچێتەوە و لەخۆی دەپرسێت: بەتەنیا چی دەکەیت، پاش کەمێك بیر کردنەوە دڵی نەرم دەبێت و بڕیار دەدات باوەڕ بهێنێت و زرێی شەڕ لەبەر دەکات و شمشێرەکەی هەڵدەگرێت و سواری ئەسپەکەی دەبێت و دەڕوات بەدوایاندا، کەدەگاتە ئەوێ دەبینێت جەنگ زۆر گەرمە، ئەویش زۆر مەردانە دەجەنگێت و بەسەختی بریندار دەبێت، پاش تەوابوونی غەزاکە خزمەکانی دەیدۆزنەوە لە کۆتا ساتەکانی ژیانیدایە، دەڵێن ئەوە ئوصەیرمە کەوتوە هەڵی دەگرنەوە و لێی دەپرسن چی دەکەیت لێرە؟! بۆ هاتیت؟! لەبەر ئێمە هاتیت؟ یان لەبەر خوا و موسوڵمان بوویت؟. گوتی: سوێند بەخودا تەنها لەبەر خوا وخۆشەویستی ئیسلام هاتوم، باوەڕم بە خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی ﷺ هێناوە، پاشان گیانی سپارد. خزمەکانی ئەم ڕوداوە بۆ پێغەمبەر ﷺ دەگێڕنەوە، ئەویش شایەتی ڕاستگۆیی بۆ دەدات و مژدەی بەهەشتیبوونی بەخزمەکانی دەدات.

١- عەرەب ئەم قسەیە وەك نموونە بۆ کاتی زۆر کەم بەکار دەهێنێت؛ چونکە گوێدرێژ لەچاو ووشتر زۆر زوو تینوی تینوی دەبێت.

٢ - پێغەمبەر ﷺ ویستی خوێنەکەی بدات بە حوذەیفە؛ بەڵام قبوڵی نەکرد و گوتی ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ خوێنەکەی بکە بەخێر و دابەشی بکە بەسەر موسوڵماناندا.

١٠- بەڕێکەوتنی سوپای بڕواداران:

پاش نوێژی عەسری ڕۆژی هەینی (١٤) ی (شەوال) ی ساڵی (٣) ی کۆچی سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ بەرەو ئوحود بەڕێکەوت.

ژمارەی جەنگاوەرەکانی سوپاکە (١٠٠٠) کەس بوون، (١٠٠) زرێپۆشیان لەگەڵدا بوو، تەنها دوو ئەسپیان پێبوو، یەکێکیان هی پێغەمبەر بوو ﷺ ئەوی تریان هی پیاوێك بوو بەناوی هانیئی کوڕی نیار.

کە لە ناوچەی (ثنیة الوداع) پەڕینەوە بەرەو ئوحود پێغەمبەری خودا ﷺ سەرنجی دا هێزێکی زرێپۆشی پڕ چەکی بینی لەدوورەوە بریسکەیان دەدایەوە، زانی لەگەڵ ئەم هاتوون بەڵام نەیدەناسین و لەهاوەڵان نەدەچوون، فەرمووی: ئەوانە کێن؟. گوتیان جولەکەکانی (بنی قینقاع) ن و هاوپەیمانی خەزرەجیەکانن و لەگەڵ عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی هاتوون، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: موسوڵمان بوون؟. گوتیان نەخێر، فەرمووی: دەی پێیان بڵێن بگەڕێنەوە من شەڕی بێباوەڕ بە بێباوەڕ ناکەم.

سوپاکە بەردەوام بوولە ڕۆیشتن تا گەیشتنە ناوچەیەك لەنێوان مەدینە و ئوحوددا پێی دەگوترێت (الشیخین)[1] لەوێدا پێغەمبەری خودا ﷺ هەڵوێستەیەکی بە سوپاکەی کرد و بەناویدا گەڕا و ئەوانەی منداڵ بوون و لێی ڕانەدەبینین فەرمانی پێکردن بگەڕێنەوە مەدینە و ئەوەبوو (١٧) کەسی لەو مێرد منداڵانە گەڕانەوە[2] هەرچەند ئەوانە منداڵ بوون بەڵام زۆر بەجەرگ و مەرد بوون زۆریان پێناخۆش بوو کە پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕاندنییەوە.

ڕافیعی کوڕی خودەیج و سەمورەی کوڕی جوندوب هەرچەند پازدە ساڵانیش بوون بەڵام ڕێگەی پێدان، چونکە باوکی ڕافیع گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ کوڕەکەی من تیر هاوێژێکی بەتوانایە با بێت لەگەڵمان. فەرمووی: باشە. سەمورە گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ڕافیع دەبەیت من نابەیت خۆ ڕافیع لەزۆران لەمن ناباتەوە. فەرمووی: ئادەی

١- ئەو شوێنە کاتی خۆی جێ ژوانی ژن وپیاوێك بوو پیریش بوون هەر دەچون لەوێ کۆ دەبونەوە بەو هۆیەوە ناونرابوو بە (الشیخین).

٢- لەوانە: (عبد الله بن عمر بن الخطاب، أسامة بن زید، أسید بن فهیر، زید بن ثابت، زید بن أرقم، عرابة بن أوس، عمرو بن حزم، النعمان بن بشیر ، أبو سعید الخدری، زید بن حارثة الأنصاري، سعد بن حبتة).

وەرن زۆران بگرن. کەزۆرانیان گرت، سەمورە ڕافیعی دا بەزەویدا ئیتر پێغەمبەری خودا ﷺ هەردووکیانی برد.

لەوێ مانەوە تا شەو داهات و هەر لەوێ نوێژی مەغریب و عیشیان کرد و پێغەمبەری خودا ﷺ بەمەبستی پاراستنی سەربازگەکە لەو شەوەدا (٥٠) گەنجی بەتوانای هەڵبژارد و موحەممەدی کوڕی مەسلەمەی کردە ئەمیریان. دەستەیەکیشی دیاری کرد کە پاسەوانی تایبەتی خۆی بکەن و ذەکوانی کوڕی عەبدولقەیس ی کردە ئەمیریان.

کەمێك بەرلە بانگی بەیانی سوپاکە بەرەو ئوحود دەستی بەجوڵە کردەوە تا گەیشتنە باخێك پێی دەگوترێت (الشوط) لەوێ بیلال بانگی بەیانی داو پێغەمبەری خودا ﷺ هاوەڵەکانی ڕیز کرد و گوتارێکی بۆ دان لەسەر ئەوەی کەدەبێت گوێڕایەڵبن و مەردانە بجەنگن و سڵ نەکەن و پاشان نوێژی بەیانیی بۆ کردن، ئیتر لێرەوە کەرۆژ بویەوە لەگەڵ سوپای قوڕەیش لێك ئاشکرا بوون وبەڕوونی یەکتریان دەبینی.

عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی کە سوپای قوڕەیشی بینی و بەمەبەستی لێدانی ورەی موسوڵمانان و بەرزکردنەوەی ورەی سوپای قورەیش بەخۆی و (٣٠٠) کەس لە خزم و ئەڵقە لەگوێکانی بڕیاریدا بگەڕێتەوە مەدینە، بەبیانوی ئەوەی کە گوایە: موحەممەد بەقسەی منی نەکردوە کە گوتومە با لە مەدینە بمێنینەوە و بەقسەی منداڵ و مەزمی کردوە و هەر لەڕقی منیش جولەکەکانی گێڕاوەتەوە و ئێستایش ئێمە باوەڕ ناکەین شەڕ ڕوو بدات و ئەگەریش ڕوبدات هیچ مەجبور نین لەسەر قسەی ئەو منداڵ و کاڵفامانە خۆمان بەکوشت بدەین. با موحەممەد خۆی و خزمەکانی بڕۆن شەڕی قوڕەیش بکەن و ئەو بابەتەیان لەگەڵ یەکلا بکەنەوە، ئێمەی خەڵکی مەدینە هیچ کێشەیەکمان لەگەڵ قوڕەیشییەکان نییە و هەر ناشزانیین لە پێناو چیدا شەڕیان لەگەڵ بکەین.

عەبدوڵڵای کوڕی حەرام پیاوێکی ئەنصاری بەڕێزو قسەڕۆیشتوو بوو لەمەدینەدا کە ئەو هەڵوێستەی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی و هاوەڵەکانی بینی زۆری پێ ناخۆشبوو، چووە سەر ڕێگەکەیان و تکای لێکردن کاری وا نەکەن و پێی گوتن: خزمەکان تکایە کاری وا مەکەن و پشتی پێغەمبەر ﷺ بەر مەدەن و خۆتان و ئێمەیش شەرمەزار مەکەن، وەرن با پێکەوە لە پێناوی خوای گەورە و پاراستنی پەیام و پێغەمبەرەکی بجەنگین، یان هەر نەبێت لە پێناو پاراستنی شاری مەدینە و شەرەفی خۆتان بجەنگن کە قورەیش زەفەری پێ نەبات، خۆ هەر نەبێت ئێمە کەس و کاری خۆتانین و بەرگری لە ئێمە بکەن، ئەوەتا سێ

ڕۆژە قورەیش ئەسپ و وشترەکانیان بەرداوەتە دەغڵ و دانەکانمان و لە باخەکانی ئێمەدا دەیانلەوەڕێنن بەبێ ئەوەی حساب بۆ یەك كەس بکەن؛ خۆ ئێمە لەسەردەمی نەفامیشدا ئەم بێڕێزییەمان قبوڵ نەکردووە. بابە هەر نەبێت بمێننەوە و شەڕ مەکەن بەڵام ڕەشایی ئێمە زیاد بکەن.

قسەکانی عەبدوڵڵای کوڕی حەرام بێسوود بوون و ئەوان بڕیاری پێشوەختەی خۆیان دابوو؛ بۆیە گوێیان بۆ نەگرت و سەرەنجام هەر گەڕانەوە، هەندێك لەهاوەڵان کەبینیان دووڕووەکان سوورن لەسەر گەڕانەوە پێیان باشبوو ڕێگەیان پێ نەدەن بگەڕێنەوە و وشەڕیان لەگەڵ بکەن، بەڵام پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەی پێ پەسەند نەبوو پێی باش بوو ئەوان ئازاد بن لە بڕیاردان و ڕێگەی نەدا ڕێی گەڕانەوەیان لێ بگیرێت.

ئەو هەڵوێستە نەشیاوەیشیان کاریگەری خراپی لەسەر ناخی هەندێك لەبڕوادارەکانیش بەجێ هێشت، بەتایبەت هەردوو هۆزی بەنو سەلەمەی سەر بەخەزرەجییەکان و بەنو حاریثەی سەر بە ئەوسییەکان کە بێهیوایی و ترس وای لێکردن خەریك بوو شوێن دووڕووەکان بکەون و لەگەڵیان بگەڕێنەوە؛ بەڵام سەرەئەنجام خوای گەورە لەو هەڵەیە پاراستنی و بڕیاری مانەوەیان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دا.

خوای گەورە دەربارەی ئەو هەڵوێستەی ئەوان دەفەرمووێت: ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾[1]. واتە: لەو کاتەی دوو هۆز[2] لەئێوە لەموسوڵمانان وا بەدڵیاندا هات کە بکشێنەوە، بەڵام خوای گەورە ڕێنمووی کردن وپاراستنی لەو هەڵەیە، با بڕواداران پشت تەنها بەخوا ببەستن نەك بەهێزو بازووی خۆیان یان پشتیوانی دووڕووەکان.

دواتر و بۆ ئەوەی لەو ڕووەوە دڵنیایی زیاتریان پێبدات جەنگی بەدریان دێنێتەوە یاد و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾[3]. واتە: خۆ لە بەدریشدا هەر خوای گەورە یارمەتیدان و سەریخستن بەسەریاندا ئەگەر چی ئێوە

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٢٢).

٢ - دیارە خوای گەورە لەبەر حورمەتییان ناویان نابات بەڵام دواتر خۆیان دانیان بەوەدانا کە ئێمە بووین ئەو شتە بەدڵماندا هات و چونکە خوای گەورە فەرموو بووی کە خۆی ڕێنمووی و ئاراستەی کردوون ئەوان شانازییان بەو نزیکیی وبەڵێنەی خواوە دەکرد.

٣ - سورة آل عمران: الآية (١٢٣).

لەو ڕۆژەدا چەوساوە و کەمینەیش بوون، بۆیە ئەمڕۆیش تەنها لەو بترسن و پشت هەر بەو ببەستن، بەڵکو ئەو لە خودا ترسانە ببێتە شوکرانە بژێرییەکی بەخشینی ئەو سەرکەوتنە گەورەیە.

کەواتە هۆکاری سەرەکی سەرکەوتن و شکست لای بڕواداران لەخواترسان و یەکلابوونەوەیە بۆ پەیامەکەی ئەو نەك زۆری ژمارە و هێز یان شتێکی تر.

ئەمەیش ئەوە ناگەیەنێت کە بڕواداران پشت لەهۆکارە مادییەکان بکەن و بەهەندیان وەرنەگرن بەڵکو پێویستە ئەوەی لەدەستیان دێت ئامادەی بکەن بەڵام پشتیان پێ نەبەستن و پشت تەنها بەخوا ببەستن و بشزانن کەسەرکەوتن یان شکست تەنها لەلای ئەوەوەیە نەك شتێکی تر.

ئەوە بوو لە بەدردا هەرچەند ژمارەی بڕواداران کەمبوو هەرچەند خۆیشیان بۆ شەڕ ئامادە نەکردبوو؛ بەڵام چونکە ڕاستگۆ و گوێڕایەڵ بوون؛ چونکە کەسی دووڕوو لەڕیزەکانیاندا نەبوو خوای گەورە فریشتەی ناردە خوارەوە تا شانبەشانیان شەڕ بکات و بەرگرییان لێبکات و سەریان بخات.

خوای گەورە یادی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دەخاتەوە و دەفەرموویت: ﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُنزَلِينَ بَلَىٰ إِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنقَلِبُوا خَائِبِينَ﴾[1]. واتە: ئەو کاتەی بەبڕوادارانت دەگوت: ئەوەندەتان بەس نییە کە خوای گەورە سێ هەزار فریشتە بنێرێتە خوارەوە تا کۆمەکیتان بکات، بەڵێ ئەگەر لە خواترس و ئارامگربن خوای گەورە نەك سێ بەڵکو پێنج هەزار فریشتە بۆ کۆمەکیتان دەنێرێتە خوارەوە، ئەوەیش تەنها وەك مژدەیەك و بۆ دڵدانەوەی ئێوەیە ئەگەر نا بڕیاری سەرکەوتن و بردنەوە لەدەستی ئەوانیشدا نییە بەڵکو تەنها لەلای خوای گەورەی بەدەسەڵات و داناوەیە و بۆ ئەوەیە کەسەری بێباوەڕان شۆڕ بکات و دەسەڵاتیان سنووردار بکات و بەدەستی بەتاڵ بیانگێڕێتەوە ناو کەسوکاریان.

---

١ - سورة آل عمران: الآيات (١٢٤- ١٢٧).

ئەم بەڵێن و بەدەمەوەهاتنەی خوای گەورەیش تایبەت نییە بەکات یان شوێنێکی دیارکراوەوە بەڵکو تاقیامەت بەردەوامە و هەرکات دواکەوت ئەوە دەبێت بزانین کێشەکە لە ئێمەدایە نەك لەبەڵێنەکانی خوای گەورە بەسەرخستنی موسوڵمانان.

پاش گەڕانەوەی دووڕووەکان پێغەمبەری خوا ﷺ پێشڕەوی بە سوپاکەی کرد و دەیویست بگاتە دامێنی چیای ئوحود بەڵام سوپای بێباوەڕان ئەو پێدەشتەی نێوان ئەمان و ئوحودیان گرتبوو، بۆیە لەهاوەڵانی پرسی: کێ ڕێگەیەکی نزیك شك دەبات بمانگەیەنێتە دامێنی چیاکە بەبێ ئەوەی ڕوبەڕوی سوپای قوڕەیش ببینەوە؟. یەکێك لەهاوەڵان بەناوی خەیثەمە گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ من ڕێگەیەکی کورت شك دەبەم بەناو زەوی و باخەکانی (بەنی حارثة) دا دەمانباتە ئەوێ، پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی ئەو ڕێگەیەیان گرتە بەر و سوپای قوڕەیش کەوتنە ڕۆژئاوای سوپای موسوڵمانان، لەڕێگادا کلکی ئەسپێك گیرا لە مستی شمشێرێك و کەسوڕاندی شمشێرەکەی لەکالانەکەی دەرهێنا، پێغەمبەری خودا ﷺ هەرچەندە هەمیشە گەشبین بوو، بەڵام کە ئەوەی بینی بەخاوەن شمشێرەکەی فەرموو: شمشێرەکەت بخەرەوە کالانەکەی، هەرچی سەیردەکەم ئەمڕۆ شمشێرەکان لەکالانەکانیان دێنە دەر[1].

لەکاتی پەڕینەوەیان ڕێیان لەباخێك کەوت هی پیاوێکی دووڕووی نابینابوو بەناوی (مربع بن قيظي الحارثي) کەهەستی کرد ئەوە سوپاکەی پێغەمبەرە ﷺ و بەناو باخەکەی ئەمدا دەپەڕنەوە بەمشت خۆڵی هەڵدەگرت و دەیکرد بەسەر هاوەڵاندا و قسەی ناشیرینی بەپێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دەگوت و دەیگوت: ئەگەر خۆت بەپێغەمبەر دەزانیت ئەوا من ڕێگەت پێنادەم بەباخی مندا بپەڕیتەوە و پاشان مشتێك خۆڵی هەڵگرت و گوتی: ئەگەر دەموچاوتم دەبینی ئەو مشتەخۆڵەم دەکرد بە دەموچاوتدا. هاوەڵان هەڵوێستەکەی ئەو پیاوەیان زۆر لەسەر دڵ قورس بوو ویستیان لێی بدەن، پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی نەدان و فەرمووی: لێی گەڕێن، ئەوە وەك چاوی سەری نابینایە چاوی دڵیشی نابینایە.

پاشان بەردەوام بوون لەڕۆیشتن تا گەیشتنە ئەو شیوەی دامێنی چیاکە و ئەوجا پشتی سوپاکەی دا بەچیای ئوحودەوە ورِوی کردنە سوپای قوڕەیش و شاری مەدینە.

١- مەبەستی ئەوە بوو کە شەڕ ڕوو دەدات.

١١- بەراوردی هێزی هەردوولا:

شاری مەككە پێگەیەكی ئاینی بەهێزی هەبوو هەر بۆیە ببوە ناوەندێكی بازرگانی گەورە لەناوچەكدا و دانیشتوانەكەیشی خاوەن دارایی و دەسماییەیەكی باشبون و خەڵكیش تا ئاستێكی باش ڕێزیان لێدەگرتن و بەدەمیانەوە دەهاتن و لەكاتی پێویستدا كۆمەكیان دەكردن.

لەبەرامبەردا پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی تازە چووبوونە شاری مەدینە و هەرچییان هەبوو قورەیشییەكان لێیان زەوت كردبوون و شاری مەدینەیش بەر لەچوونی پێغەمبەر ﷺ شارێكی وێرانە بوو، پڕ بوو لەدەردو نەخۆشی، گەلێكی پەرتەوازە و فرە ئایین و فرە ڕەگەز و ناحەز بەیەكی تێدا بوو، ئەمانە هەمووی وایكردبوو دەوڵەتی مەدینە لەسەرەتادا زۆر كەم دەست و بێ دارایی بێت.

هەر بۆیە باڵانسی هێز و ئامادەكارییەكانی سوپای پێغەمبەر ﷺ و سوپای قورەیش بۆ جەنگ وەك یەك نەبوون، هەر وەك لەم ئامارانەدا دەردەكەوێت:

سوپای پێغەمبەر ﷺ پاش كشانەوەی دووڕووەكان (٧٠٠) چەكداریان مابویەوە، سوپای قورەیش (٣٠٠٠) چەكداریان لەگەڵبوو.

سوپای پێغەمبەر ﷺ هیچ وشتریان پێ نەبوو، سوپای قورەیش (٣٠٠٠) ووشتری بارهەڵگریان پێبوو كە چەك و جبەخانە و پێداویستی شەڕ و مانەوەیان هەڵگرتبوو.

سوپای پێغەمبەر ﷺ تەنها (٢) ئەسپ سواریان لەگەڵ بوو، سوپای قورەیش (٢٠٠) ئەسپ سواریان لەگەڵ بوو.

سوپای پێغەمبەر ﷺ (١٠٠) زرێپۆشیان لەگەڵ بوو، سوپای قورەیش (٧٠٠) زرێپۆشیان لەگەڵ بوو.

سوپای پێغەمبەر ﷺ (٥٠) تیرهاوێژیان لەگەڵ بوو. سوپای قورەیش (١٠٠) تیرهاوێژیان لەگەڵ بوو.

بەپێی ئەم ئامارانە ئەم دوو سوپایە لەهیچ ڕویەكی سەربازییەوە هاوتای یەك نەبوون؛ بۆیە پێغەمبەری خودا ﷺ نەخشەیەكی سەربازی تۆكمەی دارشت تا بتوانێت قەرەبووی ئەو نابەرامبەرییە بكاتەوە لە هێز و توانای سەربازییدا.

١٢- نەخشەی ڕوبەڕوبونەوەی سوپای بڕواداران:

سەرانی قورەیش لەڕووی توانا و لێهاتووی سەربازییەوە بەناوبانگ بوون لەناو عەرەبدا؛ بەڵام بەدرێژای شەڕ و پێکدادانەکانیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ هەرگیز نەیانتوانیوە بۆ تەنها جارێکیش گرەوی لێ ببەنەوە، غەزای ئوحود و نەخشە سەربازییە تۆکمەکەی بەڵگەیەکی زیندووی ئەو ڕاستیەن.

هەرچەندە سوپای قورەیش (٣) ڕۆژ پێش پێغەمبەر ﷺ گەشتبووە دامێنی چیای ئوحود و لەو (٣) ڕۆژەیشدا خۆیان و وڵاخەکانیان بەتەواوی پشوویان دابوو؛ بەڵام لەکەم ئەزموونی خۆیان شوێنێکی تەواو پێدەشتیان بۆ سوپاکەیان هەڵبژاردبوو.

بەڵام پێغەمبەر ﷺ وەك پێشتر باسمان کرد دامێنی چیاکەی وەك سەربازگە هەڵبژارد؛ چونکە دەیزانی ژمارەی سەربازانی قورەیش نزیکەی چوار ئەوەندە و نیوی سوپاکەی ئەمە وئەوەیش مەترسیی جدییان لەسەر دروست دەکات؛ بۆیە پێویستە پێگەیەك هەبێت تا لە کاتی ناچاریدا پەنای پێ بەرن و دامێنی چیاکە باشترین پێگەیە و دەتوانن لەکاتی ناچاریدا پشتی پێوە بدەن.

پاشان سوپاکەی کرد بەسێ بەشەوە:

- ناوەڕاست: ئەم بەشە کە هەمیشە لەکاتی شەڕ و پێکداداندا زۆر فشاری لەسەر دروست دەبێت خۆی سەرپەرشتی دەکرد و زۆربەی سەرکردە ئازا و بەتواناکانی لەو بەشە جێگیر کرد.
- لای ڕاست: ئەم بەشەی سپارد بە مونذیری کوڕی عەمر.
- لای چەپ: ئەم بەشەیشی سپارد بە زوبەیری کوڕی عەووام و میقدادی کوڕی ئەسوەدیشی کردە یاریدەدەری.

پێغەمبەر ﷺ دەیزانی لای چەپی سوپاکەی مەترسی لەسەرە یەکەم لەبەر ئەوەی ناوچەکەی پێدەشت بوو، دووەمیش لەبەر ئەوەی بینی خالیدی کوڕی وەلید کە سەرکردەیەکی سەربازی لێهاتوی قورەیش بوو بە (١٠٠) ئەسپسواری پڕ چەکەوە لەلای ڕاستی سوپاکەی قورەیشن وبەرامبەر ئەم لای چەپە شەڕ دەکەن. هەر بۆیە جیاواز لە

لاکانی تر دوو سەرکردەی سەربازی بۆ ئەم لایە دانا و بە تایبەت ئامۆژگاری زوبەیری کرد کە ڕووبەڕووی خالید بوەستێتەوە و بە وردی چاودێری جموجوڵەکانی بکات.

دواتر وهەر بۆ زیاتر تۆکمە کردنی ئەم لایەی سوپاکە کە مەترسی لەسەربوو گەڕا بەناو هاوەڵەکانیدا و (٥٠) تیرهاوێژی زۆر دەست ڕاست و لێهاتوی لێ هەڵبژاردن و عەبدوڵلای کوڕی جوبەیری کردە ئەمیریان و لەشاخێکی بچوك بەناوی (عینین) کە ئێستە ناسراوە بە (شاخی تیرهاوێژەکان – جبل الرماة) کە نزیکەی (١٥٠م) لەسوپاکەی خۆی دوور بوو جێگیری کردن و ڕووی کردە ئەمیرەکەیان وپێی فەرموو: تیربارانی ئەسپ سوارەکانی قوڕەیش بکەن و نەهێڵن پشتمان لێبگرن و بەئەسپەکانیان بگەنە سەرمان، هەرچیش ڕویدا ئێوە شوێنەکانی خۆتان بەرمەدەن و لەشاخەکە مەیەنە خوارەوە. پاشان ڕووی کردە تیرهاوێژەکان و فەرمووی: پشتمان بپارێزن با لەپشتەوە زەفەرمان پێ نەبەن، تیربارانی ئەسپ سوارەکان بکەن؛ چونکە ئەسپ ڕو لەتیر ناکات، تا ئێوە لەشوێنەکانی خۆتان بمێننەوە ئێمە سەرکەوتو دەبین، ئەگەر بینیتان کوژراین و قەلوداڵ دایە لاشەکانمان ئێوە شوێنەکانی خۆتان چۆڵ مەکەن و مەیەنە خوارەوە تا خۆم دەنێرم بەشوێنتانا، ئەگەریش سەرکەوتین بەسەریاندا و لەناومان بردن هەر مەیەنە خوارەوە تا خۆم دەنێرم بەشوێنتانا، خوایە گیان من تۆ دەکەمە شایەت بەسەریانەوە، پاشان سێ ئالای بۆ سوپاکەی دروست کرد:

- ئالایەك بۆ خەزرەجییەکان و دایە دەست: حەبابی کوڕی مونذیر.
- ئالایەك بۆ ئەوسییەکان و دایە دەست: ئوسەیدی کوڕی حوضەیر.
- ئالایەك بۆ کۆچبەرەکان و دایە دەست: موصعەبی کوڕی عومەیری عەبدەری[1].

داوایشی لێکردن کە کەس لەخۆیەوە دەست نەکاتەوە و شەڕ هەڵنەگیرسێنێت تا خۆی فەرمانیان پێ نەکات.

١- ئەم لاوە یەکەم نمایندەی پێغەمبەر بو ﷺ بۆ مەدینە و زۆربەی دانیشتوانی شاری مەدینە لەسەر دەستی ئەو موسوڵمان بوون و لە بنەماڵەی (بنی عبدالدار) بوو ئەم بنەماڵەیەیش هەر لەکۆنەوە ئالا هەڵگرانی شەڕ بوون؛ هەر بۆیە هەڵگری ئالاکەی قوڕەیشیش هەر لەم بنەماڵەیە بوو.

١٣- بەرزكردنەوەی ورەی سەربازەكان:

پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ هەموو نەخشە و ڕێكارە سەربازییەكانی شەڕی تەواو كرد، ئەوجا وتارێكی بۆ هاوەڵانی دا و هەڵی نان لەسەر ئەوەی بەو پەڕی توانایانەوە لەپێناو خوادا بجەنگن و تا دەتوانن خۆڕاگر و گوێڕایەڵبن و بشزانن كەسەركەوتن بەزۆری ژمارە و تفاقی شەڕ نییە بەڵكو بە باوەڕ و یەكلابوونەوەیە بۆ خوای گەورە.

ئەوجا بۆ ئەوەی زیاتر هانیان بدات شمشێرەكەی خۆی هەڵكێشا و فەرمووی: كێ ئەمڕۆ حەقی ئەم شمشێرە دەدات، ئەبو بەكر و عومەر و عەلی و زوبەیر هەموویان دەستیان بۆ درێژ كرد هەر یەك لەجێی خۆی گوتی: من. پێغەمبەر ﷺ نەیدا بەكەسیان، پیاوێك ناوی ئەبو دوجانە بوو هاتە پێشەوە و گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ حەقی ئەو شمشێرە چییە؟. فەرمووی: لە دوژمنی پێ بدەیت تا دەچەمێتەوە. گوتی: بیدە بەمن من حەقی خۆی پێ دەدەم. پێغەمبەر ﷺ ویستی زیاتر بیوروژێنێت فەرمووی: دەترسم بتدەمێ و بچیت لە پشتی ڕیزەكانەوە شەڕی پێ بكەیت. گوتی: نەبەخوا ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ شتی وا ناكەم. پێغەمبەری خودا ﷺ شیرەكەی پێ دا، ئەوجا ئەبو دوجانە پەڕۆیەكی سوری پێبوو دەریهێنا و بەستی بەناوچەوانییەوە، هاوەڵان كە ئەوەیان بینی گوتیان: ئەبو دوجانە پەڕۆی مەرگی دەرهێنا؛ چونكە دەیانزانی كە ئەو پەڕۆیە ببەستێت شەڕی مان و نەمان دەكات، دواتر بەخۆبادانەوە بەناو ڕیزەكاندا دەڕۆی و شانازی دەكرد كە شمشێری پێغەمبەری ﷺ هەڵگرتوە و شیعری دەگوت و دەیگوت:

أنا الذي عاهدني خليلي ** و نحن بالسفح لدى النخيل

ألا أقوم الدهر في الكيول ** أضرب بسيف الله والرسول

واتە: منم خۆشەویستەكەم لای دارخورماكان بەڵێنی لێوەرگرتم، كەبەشمشێری خوای گەورە و پێغەمبەرەكەی لەپێشەوەی ڕیزەكان شەڕ بكەم و هەرگیز لەپشتەوە خۆم حەشار نەدەم.

پێغەمبەری خودا ﷺ كەسەیری ڕۆیشتن و خۆبادانەكەی كرد فەرمووی خوای گەورە ئەو جۆرە ڕۆشتنەی پێ خۆش نییە مەگەر لەم كاتانەدا نەبێت.

١٤- نەخشەی ڕوبەڕووبوونەوەی سوپای قورەیش:

سەرکردایەتی گشتی سوپای قورەیش بە ئەبو سوفیانی کوڕی حەربی گەورەی کینانە سپێردرا، سەرکردایەتی لای ڕاستی سوپاکەیش بە خالیدی کوڕی وەلید سپێردرا و (١٠٠) ئەسپسوار و (٥٠٠) سەربازی پیادەی لەگەڵ بوون و لای چەپیشی بە عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل و ئەویش بەهەمان شێوە (١٠٠) ئەسپسوار و(٥٠٠) سەربازی پیادەی لەگەڵ بوون. سەرکردایەتی سوپای پیادەیشیان دابووە دەست صەفوانی کوڕی ئوممەیە و عەمری کوڕی عاص، عەبدوڵڵای کوڕی ڕەبیعەیشیان کردبووە فەرماندەی تیر هاوێژەکان کە (١٠٠) تیرهاوێژی بەتوانایان لەگەڵ بوو.

ئاڵای سوپاکەیشیان دابووە دەستی پیاوێك لەنەوەی (عبد الدار) بەناوی طەڵحەی کوڕی ئەبی طەڵحە و دەستەیەکیشیان لەهەمان بنەماڵە بۆ هاوکاری و جێگرتنەوەی طەڵحە هەڵبژاردبوو.

ئەبو سوفیان بۆ ئەوەی زیاتر جۆشی طەڵحە و بنەماڵەکەی بدات بۆ شەڕ و زیاتر ڕقئەستووریان بکات بەرامبەر پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی، ڕووی کردە طەڵحە و هاوکارەکانی و بیری جەنگی بەدری خستنەوە و گوتی: لەبەدریشدا ئێوە هەڵگری ئاڵای ئێمە بوون و بینیتان چیمان بەسەر هات، ورەی سوپا بەندە بەئاڵاکەیەوە ئەگەر ئاڵا کەوت ورەی سوپاکەی لەگەڵ دەکەوێت، جا یان ئەوەتا مەردانە هەڵیگرن و بیپارێزن، یانیش بیدەنەوە دەستی خۆمان با ئەو ئەرکەتان لەکۆڵ بکەینەوە.

قسەکانی ئەبو سوفیان زۆر کاری تێکردن و هەستی بریندار کردن بۆیە هەندێکیان ویستیان پەلاماری بدەن و بەتوندی چوونەوە بەگژیا و گوتیان: ئاڵا لە ئێمە وەردەگریتەوە؟!! با شەڕ دەستپێبکات دەبینیت چی دەکەین.

ئەبو سوفیان هەستی کرد قسەکانی جێی خۆی گرت و ئامانجەکەی پێکا و ئەمجار ئاڵا هەڵگرەکان شەڕی مان و نەمان دەکەن و هەروایش بوو چونکە سەرجەم ئاڵا هەڵگرەکانی نەوەی (عبد الدار) لەشەڕەکەدا کوژران و بنبڕ بوون.

١٥- سەرەتاکانی پێکدادان:

هیندی کچی عوتبە کە زۆر داخ لەدڵ بوو، دەیویست تۆڵەی کوژراوەکانی بەدر بکاتەوە، بە پێچەوانەی ئافرەتەکانی ترەوە کەلەپشتی سوپاکەوە وەستابوون، ئەم هاتبووە پێشی سوپاکە و بەهەمان مەبەستی ئەبو سوفیانی هاوسەری شیعر و شانامەی بەشانی ئاڵاهەڵگەرەکان و نەوەی (عبد الدار) دا هەڵدەدا، بۆ ئەوەی ورەیان بەرز بکاتەوە و تا دوا دڵۆپی خوێنیان بجەنگن ودەیگوت.

ویها بنی عبد الدار * ویها حماة الأدیار * ضربا بکل بتار

واتە: ئادەی نەوەکانی (عبد الدار)، ئادەی پارێزەرانی خاك ووڵات، بەهەرچی بڕەر و شیر و تیرتان هەیە لێیان دەن.

ئەبوسوفیان بەر لەدەستپێکردنی شەڕ لێزانانە ویستی یەکڕیزی سوپای موسوڵمانان پەرت بکات و کێشە لەنێوان کۆچبەرەکانی شاری مەککە و پشتیوانانی شاری مەدینە دروست بکات و ڕووی تێکردن و هاواری کرد: ئێمە بۆ شەڕی ئێوە نەهاتووین لێمان گەڕێن لەگەڵ ئامۆزاکانی خۆمان شەڕ دەکەین.

پشتیوانەکان کە گوێیان لەوە بوو زۆر بەتوندی وەڵامی ئەبو سوفیانیان دایەوە و پلانەکەی سەری نەگرت.

پاش ئەو ئەبو عامری فاسیق هەمان هەوڵیدا و لە ڕیزکە چوە دەرەوە و ڕووی لە هاوەڵان کرد و گوتی: ئەوسییەکان من دەناسن[1]؟. گوتیان: بەڵێ خوای گەورە لەناوت ببات ئەی دووڕوو. ئەمە لە کاتێکدا کە ئەو بەڵێنی بە قوڕەیشییەکان دابوو کە ئەگەر خزمەکانم من ببینن یەکسەر پشتی پێغەمبەر ﷺ بەر دەدەن و پشتیوانی لەمن دەکەن.

بەم شێوازە هەوڵەکانی قورەیش بۆ پەرتکردنی ڕیزی موسوڵمانان بێ ئەنجام بوو.

دواتر قورەیش ویستی لەڕێگەی زۆرانبازی تاکە کەسییەوە ورەی موسوڵمانان بڕوخێنێت، بۆ ئەو مەبەستە طەڵحەی کوڕی ئەبی طەڵحەی هەڵگری ئاڵای قوڕەیش کە بە پاڵەوانی سوپا ناسرابوو، بەسواری وشترەکەیەوە هاتە دەرەوەی سوپاکە و داوای زۆرانبازی

١- چونکە خۆیشی ئەوسی بوو ئومێدی وابوو ئەگەر بنەماڵە و کەس و کارەکەی ببینن بچن بۆ لای ئەو وپشتی پێغەمبەر ﷺ بەربدەن.

لە موسوڵمانان کرد، کەس نەیدەوێرا لێی بچێتە پێش و زۆرانی لەگەڵ بگرێت، ئەویش هەر دووبارەی دەکردەوە: کێ هەیە زۆرانم لەگەڵ بگرێت، لە ناکاو زوبەیری کوڕی عەووام وەك بروسکە بۆی چووە دەرەوە و لەچاوتروکانێکدا گەیشتە سەری و مۆڵەتی نەدا لە وشترەکەی بێتە خوارەوە، خۆی هەڵدایە سەر وشترەکەی و گلاندی و دەستبەجێ کوشتی، ئەم ڕووداوە سوپای قوڕەیشی هەژاند و لوتی شکاندن.

پێغەمبەر ﷺ کەئەوەی بینی بەدەنگی بەرز تەکبیری کرد، هاوەڵانیش هەموویان بەدویدا و پڕ بەدەم هاواریان کرد (الله أكبر). ئەوجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر پێغەمبەرێك کۆمەڵێك دۆستی دڵسۆزی هەبووە لەهاوەڵانی، دۆستی دڵسۆزی منیش زوبەیری کوڕی عەووامە.

١٦- پێکدادانی سەرتاسەری:

لەدوای کوشتنی طەڵحە کەسی تری قورەیش نەیوێرا داوای زۆرانبازی بکات بۆیە قورەیش بڕیاری هێرشکردنی گشتی دەستپێکرد، پێغەمبەری خودا ﷺ بەمەبەستی ڕوخاندنی ورەی سوپای قورەیش فەرمانی کردبوو کە هاوەڵانی جەخت لەسەر کوشتنی ئاڵا هەڵگرەکانی قورەیش بکەنەوە؛ بۆیە هەرکەس ئاڵاکەی هەڵدەگرت دەیانکوشت.

له دوای کوشتنی طەڵحە عوسمانی برای طەڵحە ئاڵاکەی هەڵگرت حەمزە بۆی چوو شیرێکی لەو باڵەی دا کە ئاڵاکەی پێ هەڵگرتبو لەبنا بڕی و کوشتی، دواتر ئەبو سەعیدی برایان هەڵی گرت سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص تیرێکی تێگرت گەردنی پێکا و ئەویش کوژرا، دواتر موسافیعی کوڕی طەڵحە هەڵیگرت عاصمی کوڕی ثابیت تیرێکی تێگرت ئەویش کوژرا، دوای ئەو حارثی برای هەڵیگرت، عاصم ئەویشی کوشت[1]، دوای ئەوان کیلابی برایان هەڵیگرت زوبەیر ئەویشی کوشت، دواتر برای چوارەمیان جەللاسی کوڕی طەڵحە هەڵیگرت طەڵحەی کوڕی عوبەیدوللا ئەویشی کوشت.

بەم شێوەیە هەرکەس ئاڵاکەی هەڵدەگرت دەستبەجێ دەیانکوشت، تا (١١) کەس لەنەوەی (عبد الدار) لەسەر ئاڵاکە کوژران و ئیتر پیاوێك لەو بنەماڵەیە نەما ئاڵاکە هەڵبگرێت.

لەپاش ئەوان کۆیلەیەکی حەبەشی بنەماڵەکەیان بەناوی صوئاب ئاڵاکەی هەڵگرت و زۆر لەگەورەکانی زیاتر بەرگری لێکرد، تادەستی ڕاستیان بڕی ئەوجا بە چەپی ئاڵاکەی گرت، کەچەپیان بڕی ئەوجا بەسنگ و بە ملی ئاڵاکەی هەڵگرت تا کوشتیان. دوای کوشتنی

١- کاتێك حارث پێکرا و کەوتە سەر زەوی، سولافەی دایکی ڕایکرد پەلاماریدا و سەری خستە سەر ڕانی و گوتی: کوڕم کێ لێی دایت، گوتی: نازانم بەس گوێم لێبوو کەلێیدام گوتی: بیگرە من کوڕی ئەبی ئەفلەحم، ئیتر زانی بکوژی کوڕەکەی (عاصم) ە پیاوێك بوو لە کۆچبەران، سولافە گوتی (١٠٠) وشتر دەدەمە هەر کەسێك سەری عاصمم بۆ بێنێت، نەزریشی کرد لەسەر خۆی کە دەبێت لەکەللەی سەری عاصمدا عارەق بخواتەوە، عاصمیش لە نێوان خۆی و خوادا نەزری کردبوو کە هەتا ماوە نەدەست بدات لە هیچ بێباوەڕێکەوە نەهیچ بێباوەڕێك دەستی تێوە بدات.

دواجار عاصم لە یەکێك لە غەزاکاندا شەهید دەبێت بێباوەڕان زۆر هەوڵ دەدەن سەری لێبکەنەوە و بیبەن بۆ سولافە بۆ ئەوەی دیاری سەد وشترەکەیان دەسکەوێت، بەڵام شارە زەردەواڵەیەکی زۆر دەوری لاشەکەی دەدات و بەهیچ شێوەیەك ناتوانن لێی نزیك ببنەوە، بەناچاری وازی لێ دێنن بەو نیازەی کە شەو بگەڕێنەوە و سەرەکەی ببەن، کە شەو دەگەڕێنەوە دەبینن لاشەکەی ئاو بردوێتی و دیار نەماوە، بۆیە خوای گەورە نەزرەکەی بۆ هێنایە دی و نەبە زیندوویی و نەبە بەمردوویی بێباوەڕان دەستیان بەر لاشەکەی نەکەوت.

صوئاب ئیتر هیچ کەس لەقورەیش نەیدەوێرا ئاڵاکە هەڵبگرێت؛ چونکە دەیانزانی موسوڵمانان کوشتنی ئاڵاهەڵگرەکەیان کردۆتە ئامانج، ئیتر ئاڵاکەی قورەیش کەوتە سەر زەوی و بو بەژێر پێوە، بەوەیش ورەی بێباوەڕان بەتەواوی ڕوخا.

خالیدی کوڕی وەلید بەمەبەستی پێچەوانەکردنەوەی ئاڕاستەی شەڕەکە و شپرزەکردنی موسوڵمانان سێ جار هێرشی توندی کردە سەر لای چەپی سوپاکە و هەوڵی دا لەوێوە پشتی موسوڵمانان بگرێت، بەڵام تیر هاوێژەکان مۆڵەتیان نەدەدا نزیک بێتەوە و هەر سێ هێرشەکەیان شکاند، بەمەیش سوپای قورەیش تەواو بێ هیوا بوون.

موسوڵمانان لەهەر سێ لای شەڕەکەوە بەتوندی لە سوپاکەی قورەیشیان دەدا و دروشمی شەڕەکەیشیان (أمت، أمت) واتە: بکوژە بکوژە بوو، دروشمی بێباوەڕانیش (یا لعزا، یالهبل). واتە: هاوار بۆ عوززا هاوار بۆ هوبەل بوو.

سوپای قورەیش بۆماوەیەکی زۆر کەم توانی بەرگری بکات و بەرگەی هێرشی موسوڵمانان بگرێت، ئیتر لەتوانایدا نەما وتەواو شپرزەبوون و هەریەك لەشوێنی خۆیەوە هەڵدەهات و گۆڕەپانی شەڕی جێدەهێشت، کەس نەیدەپەرژایە سەر کەس تەنانەت خێزان و هاوسەرەکانیشیان کە لەگەڵ خۆیان هێنابویان بۆ شەڕ جێیان دەهێشتن و هەڵدەهاتن.

عەبدوللای کوڕی زوبەیر دەڵێت: لەپێش چاومە هندی کچی عوتبە و هاوڕێکانی خۆیان هەڵکردبوو خڵخاڵ وپاوانەکانی قاچیان دیار بوو ڕایان دەکرد و هیچ کەسێك نەبوو ئاوڕیان لێ بداتەوە یاخود بەرگرییان لێ بکات.

١٧- شەهیدبوونی حەمزە:

لەگەرمەی شەڕ و هێرشی موسوڵماناندا حەمزەی مامی پێغەمبەر ﷺ وبرا شیرییەکەی و پشتیوانە بە ئەمەکەکەی شەهید بوو.

وەحشی کوڕی حەرب بکوژی حەمزە پاش موسوڵمانبوونی چیرۆکی شەهیدکردنەکەی دەگێڕێتەوە و دەڵێت:

من کەسێکی حەبەشی بووم و وەك هەر حەبەشییەکی تر ڕم هاوێژێکی بەتوانا و دەست ڕاست بووم، بەشێوەیەك کە بەدەگمەن تیرم بەخەسار دەدا، بەکۆیلەیی لای جوبەیری کوڕی موطعیم بووم، کاتێك قورەیش خۆی بۆ شەڕی ئوحود ئامادە دەکرد جوبەیر پێی گوتم: ئەگەر تۆڵەی مامم لەحەمزەی مامی موحەممەد بکەیتەوە ئازادت دەکەم[1]، منیش هیچ مەبەستم شەڕ کردن نەبوو بەشداری شەڕیشم نەکرد، تەنها لەپێناو وەرگرتنەوەی ئازادی خۆم لەگەڵیان ڕۆیشتم، کە شەڕ دەستی پێکرد چاوم گێڕا بۆ حەمزە، بینیم لەناوەڕاستی شەڕەکەدایە و وەك حوشتری یەکانە کەس خۆی بۆ ناگرێت و لەهەرچی دەدات دەیخات، هەوڵم دا بەهێمنی و بەپەنهانی و لەپەنای دار و بەردا خۆمی لێ نزیك بکەمەوە تا هەستم پێ نەکات، بەر لە من سوباعی کوڕی عەبدولعوززای غەبەشانی کەناسراو بوو بە باوکی نیار لێی نزیك بویەوە، حەمزە کەبینی پەلاماری داو گوتی: ئاوەرە کوڕی خەتەنەکەر[2]، لە چاوتروکانێکدا شیرێکی بۆ داهێنایەوە هەستت پێ نەدەکرد کە هەر بەریکەوتوە کەچی سەری پەڕاند.

دەڵێت: نەمدەوێرا لێی نزیك ببمەوە و دەمویست دوور بە دوور و بەبێ ئەوەی ئاگای لە من بێت لێی بدەم، یەك دوو جار ڕمەکەم هەژاند و کە تەواو دڵنیا بووم لەپێکانی تێمگرت ئەوەندە بەتوندی تێمگرت لەسکی چەقی ولەناو ڕانییەوە سەری ڕمەکە دەرچو، کەچاوی پێم کەوت ویستی بێت بۆم بەڵام نەیتوانی و کەوت، منیش لێی گەڕام تا لە جوڵە کەوت ئەوجا ڕمەکەم لێکردەوە و گەڕامەوە ناو سەربازگەکەی قورەیش و کەگەڕاینەوە مەککە جوبەیر ئازادی کردم.

١- مامی جوبەیر ناوی (توعەیمەی کوڕی عەدی) بوو، لەشەڕی بەدردا بەدەستی حەمزە کوژرابوو.

٢- دایکی سوباع بە (دایکی ئەنمار) ناسراو بوو، کەنیزەکی شورەیقی کوڕی عەمری ثەقەفی بوو، پیشەی خەتەنە کردنی ئافرەتان بوو لەمەککە.

لەمەککە مامەوە تا مەککە ئازاد کرا، کە مەککە ئازاد کرا هەڵهاتم بۆ طائف کاتێك خەڵکی طائف بڕیاری موسوڵمانبوونیان دا و شاندیان نارده خزمەت پێغەمبەر ﷺ ئیتر من ڕێگا چارەییەکی ئەوتۆم لەبەردەستدا نەبوو، پیاوێك پێی گوتم: بۆ ناچیت لەگەڵیان بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ، ئەو پیاوێکی لێبووردە و میهرەبانە، قسەی ئەو پیاوە چوو بەدڵمدا و لەگەڵ شاندەکە هاتمە مەدینە، نەمهێشت پێغەمبەر ﷺ هەستم پێ بکات تا لەبەردەمیا وەستام و موسوڵمانبوونی خۆم ڕاگەیاند، کەبینیمی فەرمووی: وەحشی نیت؟. گوتم: بەڵێ قوربان. فەرمووی: تۆ حەمزەت کوشت؟. گوتم: بەڵێ قوربان. فەرمووی: بۆم بگێڕەوە چۆنت کوشت. منیش چیرۆکەکەم بۆ گێڕایەوە، زۆر پێی قورس بوو، بەڵام هیچی پێ نەگوتم تەنها ئەوەندە نەبێت فەرمووی: تا دەتوانی هەوڵ بدە با نەتبینم. ئیتر منیش تا وەفاتیشی کرد زۆر نەدەچومە خزمەتی بۆ ئەوەی خەفەت نەخوات و برینی نەکولێتەوە.

لەمەدینە مامەوە تا شەڕی هەڵگەڕاوەکان دەستی پێکرد و چووم بۆ شەڕی یەمامە دژ بەموسەیلمەی درۆزن و هەمان ئەو ڕمەی حەمزەم پێ کوشت لەگەڵ خۆم برد، هەرچەندە موسەیلەمەم نەدەناسی بەڵام کەلەناو خەڵکەکەدا بینیم شیرێکی بەدەستەوە بوو زانیم ئەوە ئەو موسەیلەمەیەیە کە بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات، لە گەرمەی شەڕدا خۆم لێ نزیك کردەوە و ڕمەکەم یەك دووجار بۆ هەژاند و کە تێمگرت پێکام و کەوت و پیاوێکی تری خەڵکی مەدینە لەوکاتەدا گەیشتە سەری ئەویش شیرێکی لێدا، ئیتر خوا خۆی دەزانێت کاممان کوشتمان، ئەگەر من کوشتبێتم ئەوە بەم ڕمەمە باشترین کەسم پاش پێغەمبەری خودا ﷺ کوشتوە و هەر بەم ڕمەم خراپترین کەسیشم کوشتوە.

وەحشی لە سەردەمی پێشەوا عومەردا ئالودەی عارەق خواردنەوە دەبێت و چەندین جار لەسەری سزا دەدرێت بەڵام کۆڵنادات، تا کار دەگاتە ئەوەی ئەو پیاوە تیر هاوێژە بە توانا و دەست ڕاستە بێبایەخ بژی و بەکەڵکی سەربازی نەمێنێت و ناوی لەلیستی سەربازیدا دەربهێنرێت و زۆر بەدبەختانە دوا ساتەکانی تەمەنی بەڕێ بکات.

پێشەوا عومەر دەفەرمووێت: هەرگیز باوەڕم نەدەکرد خوای گەورە بهێڵێت خوێنی حەمزە هەروا بەسەر بکوژەکەیدا بڕوا و تۆڵەی لێ نەکاتەوە.

١٨- گەڕانەوە بۆ ڕووداوەكان و نەبەردییەكانی هاوەڵان:

هەرچەندە شەهیدبوونی پێشەوا حەمزە زەبرێكی توندی بە سوپای موسوڵمانان گەیاند بەڵام نەك ورەی نەڕوخاندن بەڵكو بەپێچەوانەوە ڕقئەستور تری كردن و زیاتر تینوی تۆڵەكردنەوەی كردن بۆیە بەردەوام بوون لەهێرش بردن و پێشڕەوی كردن.

یەكێك لەوانە كە شەڕێكی زۆر مەردانەی دەكرد ئەبو دوجانە بوو، زوبەیری كوڕی عەووام[1] دەڵێت: كە پێغەمبەر ﷺ شمشێرەكەی نەدا بە ئێمە و دای بە ئەبو دوجانە لە دڵەوە پێم ناخۆش بوو گوتم: من كوڕی صەفییەی پوریم، لەقورەیشم، پێش ئەبو دوجانە داوام كرد، كەچی نەیدا بەمن دای بەو، وەڵلاهی دەبێت چاودێری بكەم تابزانم بۆ دای بەو و نەیدا بە ئێمە و تا بزانم ئەبو دوجانە چۆن مافی ئەم شمشێرەی پێغەمبەر ﷺ دەدات و بەڵێنەكەی دەباتە سەر؟! .

دەڵێت: سوێند بەخودا دوور بە دوور چاودێریم دەكرد ڕووی لەهەر كەس دەكرد مۆڵەتی نەدەدا و دەیكوشت، پیاوێكی قورەیشی هەبوو زۆر سەرسەختانە شەڕی دەكرد، هەرچی كەسێكی لە ئێمە دەبینی بریندار دەبوو دەگەیشتە سەری و دەیكوشت، لەدڵی خۆمدا خۆزگەم دەخواست كە لە گەڵ ئەبو دوجانە پێكا هەڵپژێن، قەدەری خودا وابوو لێك نزیك بونەوە و ڕوبەڕوی یەك بوونەوە، پیاوە قورەیشییەكە شمشێرێكی بۆ ئەبو دوجانە داهێنایەوە قەڵغانەكەی خستە بەری و بەری نەكەوت، دواتر ئەبو دوجانە شمشێرێكی بۆ ئەو داهێنایەوە و لەتی كرد.

ئەبو دوجانە خۆی دەگێڕێتەوە ودەڵێت: كەسێكم بینی زۆر خراپ و ڕقئەستور بوو زۆر هانی جەنگاوەرەكانی قورەیشی دەدا و ورەی بەرز دەكردنەوە، بۆی چووم كە شمشێرەكەم بۆ داهێنایەوە لە ناوەڕاستی سەری بدەم زریكاندی و هاواری كرد، بە دەنگەكەیدا زانیم ئافرەتە و شمشێرەكەم گێڕایەوە ولێم نەدا؛ چونكە پێم بێ غیرەتی بوو كە شمشێری پێغەمبەر ﷺ لە سەری ئافرەت بدەم. كە كڵاوەكەی لەسەر كردەوە سەیرم كرد هیندی كچی عوتبەی خێزانی ئەبو سوفیانە.

زوبەیر دەڵێت: ئەوكات دڵم بڕوایی هات وتێگەیشتم كە بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ شیرەكەی دا بەم پیاوە ودڵنیاش بووم كە شایستەی ئەو هەڵبژاردنە بوو.

---

١ - كوڕی صەفیەی كچی عەبدولموطەلیبی پورزای پێغەمبەر بوو ﷺ.

١٩- هەڵەی تیرهاوێژەکان:

هێرشی موسوڵمانان بەردەوام بوو تا وای لێهات قورەیش بە تەواوی گۆڕەپانی شەڕی چۆڵکرد و کەلوپەلێکی سەربازی زۆری پاش خۆی جێهێشت و ئاگری شەڕ بۆ ماوەیەکی کاتی خامۆش بوو.

تیر هاوێژەکانی سەر چیاکە کە ئەو دیمەنەیان بینی گوتیان شەڕ تەواو، سەرکەوتین، چاوەڕێی چی دەکەین با بڕۆینە خوارەوە و ئێمەیش بەشداری براکانمان بکەین لەکۆکردنەوەی دەستکەوتەکانی شەڕ.

عەبدوڵلای کوڕی جوبەیری فەرماندەی تیرهاوێژەکان زۆر هاواری کرد وگوتی: بیرتان چووەوە پێغەمبەری خودا ﷺ چی پێگوتن؟!!! تکایە فەرمانەکەی پێغەمبەر ﷺ مەشکێنن و شوێنەکانتان چۆڵ مەکەن؛ بەڵام بێسوود بوو، ئەوان گوتیان: مەبەستی پێغەمبەری خوا ﷺ مانەوەی ئێمە بوو تا کۆتایی شەڕ و ئێستایش شەڕ تەواو بووە و واتەیەك بۆ مانەوەی ئێمە لێرە نەماوە. عەبدوللا خۆی و نۆ کەسی تر لەگەڵی مانەوە و چل تیرهاوێژەکەی تر هاتنە خوارەوە.

خالیدی کوڕی وەلید کە پاشەکشەی بە ئەسپسوارەکانی کردبوو لە دوورەوە سەیری دیمەنەکەی دەکرد بینی وا تیرهاوێژەکان شاخەکە چۆڵ دەکەن و دێنە خوارەوە و پشتی سوپای پێغەمبەر ﷺ چۆڵ دەکەن، دەستبەجێ ئەو هەلەی قۆستەوە و لەگەڵ ئەسپسوارەکان لەپشتەوە هێرشیان کردە سەر شاخەکە و عەبدوللای کوڕی جوبەیر و ئەو چەند تیرهاوێژەی تریان شەهید کرد و لاشەکانیان شێواندن و پشتیان لە سوپای موسوڵمانان گرت. عیکرمەی کوڕی ئەبو جەهلیش کە ئەوەی بینی بەخۆی و ئەسپسوارەکانییەوە بەهەمان ڕێگەکەی خالیدا ڕۆیشتن.

ئەوجا ئەسپسوارەکان بەیەك دەنگ لە شاخەکەوە هاواریان لەسوپاکەیان کرد و سوپای قورەیش کە گوێیان لەهاوارەکە بوو هەڵگەڕانەوە و بینیان شاخەکە کەوتۆتە دەستی ئەمان و پشت لەموسوڵمانەکان گیراوە بۆیە دووبارە ورەیان بەرز بووەوە و دەستیان کردەوە بەشەڕ کردن.

عومرەی کچی عەلقەمەی حاریثی پەلاماری ئاڵاکەی قورەیشی دا و جارێکی تر بەرزی کردەوە و هێدی هێدی سەربازانی قورەیش لەدەوری ئاڵاکەیان کۆبونەوە و بانگی یەکیان کردەوە و ڕیزەکانیان ڕێکخستەوە و بەدەنگی بەرز دروشمەکەی خۆیان دەگوتەوە و هاواریان لە عوززا و هوبەل دەکرد. و توانیان لەماوەیەکی کەمدا سوپای موسوڵمانان ئابلۆقە بدەن و چواردەوریان لێبگرن.

خوای گەورە ئەو ساتە وەختانەی لەقورئاندا بەوردی تۆمار کردوە و دەیداتەوە بەچاوی هاوەڵان و سەرجەم موسوڵمانانیدا و لەبارەیەوە دەفەرموویێت: ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾[1]. واتە: خوای گەورە بەڵێنەکەی خۆی بردە سەر لەگەڵتان و سەری خستن بەسەریاندا و بەپشتیوانی ئەو خەڵکێکی زۆرتان لێکوشتن و ئەو سەرکەوتنەی بەئاواتییەوە بوون بەچاوی خۆتان بینیتان، تا ئەو کاتەی ناکۆکی وکێشە کەوتە نێوانتانەوە و فەرمانی پێغەمبەرتان شکاند و لەشاخەکە هاتنە خوارەوە و هەندێکتان شوێن ماڵی دونیا کەوتن و هەندێکتان پاداشتی ڕۆژی دوایی، ئەو کات خوای گەورە بۆ ئەوەی فێرتان بکات و تاقییتان بکاتەوە ڕووی لە دوژمنەکانتان وەرچەرخاندن و ئەنجامی شەڕەکەی ئاوەژو کردەوە، سەرەڕای هەموو ئەوانەیش لێتان خۆش بوو خوای گەورە منەت وبەخششی زۆری هەیە بەسەر موسوڵمانانەوە.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٢).

٢٠- شپرزەبوونی سوپای بڕواداران:

موسوڵمانەكان كە بینییان ئابڵوقە دراون تەواو شپرزە و پەرتەوازە بوون و بوون بەسێ بەشەوە:

كەمینەیەكی زۆر كەمیان كە ژمارەیان تەنها (٩) كەس بوون - (٢) یان كۆچەری و (٧) یان لە پشتیوانەكان- بەدەوری پێغەمبەرەوە ﷺ مانەوە و كەوتنە پشتی سوپاكەی قورەیش و مەردانە شانبەشانی پێغەمبەر ﷺ دەجەنگان.

بەشێكی تریان هەڵاتن و گۆڕەپانی شەڕیان چۆڵ كرد و تا ناو مەدینە نەوەستانەوە، خوای گەورە دەربارەی ئەوانە ئەو چەند ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾[1]. واتە: ئەوانەی لە ڕۆژی ڕوبەڕوبوونەوەی ئوحوددا پشتیان هەڵكرد و ڕایان كرد بەهۆی تاوان و سەرپێچییەكانی خۆیانەوە دەستەمۆی شەیتان بوون و بەگوێی ئەویان كرد. سەرەڕای ئەوەیش خوای گەورە لە گوناهەكانیان خۆش بوو، خوای گەورە زاتێكی بەخشندە و بەبەزەییە.

زۆرینەی زۆری هاوەڵانیش كەوتنە ئابڵوقەی سوپای قورەیشەوە و سوپای قورەیش لە هەر چوار لاوە بێ بەزەییانە لێیان دەدان و ئەوانیش تەنها بەرگریان لەخۆیان دەكرد و چاوەڕێی مەرگی خۆیان دەكرد و دروشمی شەڕەكەیان كە (بكوژە بكوژە) بوو بەتەواوی لەبیر كردبوو.

موسوڵمانان بەشێوەیەك شپرزە ببون كەنەك تەنها ئاگایان لەدروشمی شەڕەكە نەمابوو بەڵكو ئاگایان لە پێغەمبەر ﷺ و لەیەكتریش نەمابوو، دۆست و دوژمنی خۆیان بۆ جیا نەدەكرایەوە، ئەوەبو حوسەیلی باوكی حوزەیفەیان لە شپرزەییدا شەهید كرد، هەرچەند حوزەیفە هاواری كرد ئەوە باوكمە بەڵام بێسوود بوو. دواتر سوێندیان خوارد و گوتیان وەڵڵا نەناسیومانە ونەگوێیشمان لەتۆ بووە كە وات گوتوە.

لەو هەلومەرجە ناهەموارەدا یەكێك لە دووڕووەكان بەناوی حارثی كوڕی سوەیدی كوڕی صامیت كە بەناو لەگەڵ سوپای پێغەمبەردا بوو ﷺ هێرشی كردە سەر یەكێك

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٥).

لەهاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بەناوی موجذیری کوڕی زیادی بەلەوی[(١)] و شەهیدی کرد و پاشان پاشان خۆی گەیاندە سوپای قوڕەیش ولەگەڵیان گەڕایەوە بۆ مەککە.

٢١- گیانبازییەکی بێ وێنەی پێغەمبەری خوا ﷺ و سەختترین ساتەکانی شەڕ:

پێغەمبەری خودا ﷺ لەم بارودۆخە ناهەموارەدا دوو بژاردەی لەبەردەمدا بوو:

یەکەم: خۆی وئەو (٩) کەسەی لەگەڵی ماونەتەوە بکشێنەوە بۆ شاخەکە وخۆیان ڕزگار بکەن، لەم کاتەدا سوپاکەی تیا دەچێت.

دووەم: دەست لەگیانی خۆیان بشۆن و لەپشتەوە هێرش بکەنە سەر سوپاکەی قوڕەیش و ئابلۆقەی سەر موسوڵمانان بشکێنن و خۆیان تێکەڵکێشی سوپاکە بکەنەوە و دواتر پێکەوە وبەشێوەیەکی بەرنامە بۆ داڕێژراو هەوڵی پاشەکشە بدەن بەرەو چیاکە.

ئالێرەدا دلێری و دڵسۆزی پێغەمبەری خوا ﷺ دەردەکەوێت کاتێك بژاردەی یەکەم پەسەند دەکات و لەبری پاشەکشەکردن و بیری خۆ دەربازکردن، لە پشتەوە و بەو ژمارە کەمەوە هەڵدەکوتێتە سەر سوپاکەی قورەیش و بەدەم هێرش کردنەوە هاوار لە هاوەڵانی دەکات بەندەکانی خوا بگەڕێنەوە بۆ لای من، پاڵ بدەنەوە بەمنەوە. هەرچەندە دەیزانی بێباوەڕان بەر لە هاوەڵانی گوێبیستی دەنگەکەی دەبن و ئەمەیش مەترسییەکی زۆر لەسەر ژیانی دروست دەکات؛ بەڵام دیارە ژیانی هاوەڵانی پێ لەپێشتر بوو لەژیانی خۆی.

قوڕەیش کە گوێیان لەدەنگی پێغەمبەر بوو ﷺ هەوڵەکانیان بۆ کوشتنی ئەو چڕ کردەوە و بەرەو شوێنی دەنگەکە هێرشیان دەکرد و بەر لەهاوەڵانی گەیشتنە سەری و بە هەرچی توانایان هەبوو لێیان دەدا، پێغەمبەر ﷺ و ئەو چەند هاوەڵە کەمەیشی کە بەدەورییەوە مابوونەوە بەرگرییەکی مەردانەیان دەکرد و قارەمانێتییەکی بێ وێنەیان

---

١ - ئەمیش بەهۆی دوژمنایەتییەك کە لەپێش هاتنی ئیسلامەوە لەنێوانیاندا بوو، کەئەو کات سوەیدی باوکی حاریث باوکی موجذیری کوشتبوو، موجذیریش لەتۆڵەی خوێنی باوکیدا سوەیدی باوکی حارثی کوشتبوو، پاش هاتنی ئیسلام بۆ مەدینە موجذیر و حارث هەردووکیان موسوڵمان بوون؛ بەڵام حارث لەباوەڕەکەیدا ڕاست نەبوو وەمەبەستی بوو تۆڵەی باوکی بکاتەوە، ئەوەبوو کە لە جەنگی ئوحوددا موسوڵمانان شپرزە بوون ئەوەی بەهەل زانی و لەپشتەوە هێرشی کردە سەر موجذیر و شەهیدی کرد و خۆی گەیاندە سوپای بێباوەڕان.

تۆمار کرد، پێغەمبەر ﷺ بۆ زیاتر بەرزکردنەوەی ورەی هاوەڵانی فەرمووی: هەر کەس ئەمرۆ ڕوبەڕویان بێتەوە بەهەشتی بۆ مسۆگەر دەکەم و لەگەڵم دەبێت لەبەهەشتدا.

تا دەهات هێرشەکە لەسەر پێغەمبەر ﷺ چڕتر دەبووەوە تا یەك بەدوای یەك هەر حەوت هاوەڵە پشتیوانەکەی کە بەدەوریەوە بوون شەهید بوون[1] بەڵام نەیانهێشت دەستی بێباوەڕان بگاتە پێغەمبەر ﷺ لەو کاتەدا تەنها دوو هاوەڵە کۆچەرییە قورەیشیەکەی کە سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص و طەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵڵا بوون بەدەورییەوە مابوون پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هاوەڵەکانمان بەوەفا نەبوون لەگەڵمان، مەبەستی لەکۆچەرییەکانی خەڵکی مەککە بوو کە گوێیان لە بانگەکەی بوو بەڵام بەسستی بەدەمییەوە چوون.

سەعد وطەڵحە کە دوو تیرهاوێژی بەتوانا و بەناوبانگی عەرەب بوون، داستانێکی بێ وێنەیان لەدلێری تۆمار کرد و نەیانهێشت قورەیشییەکان دەستیان بەپێغەمبەر ﷺ بگات.

سەعد تیرهاوێژێکی ناودار بوو زۆر کەم تیری بەخەسار دەدا، پێغەمبەری خودا ﷺ گشت تیرەکانی خۆی بۆ هەڵڕشت و پێی فەرموو: بیانهاوێژە دایك وباوکم بەقوربانت بێت[2].

لەو لایشەوە طەڵحە زۆر مەردانە دەجەنگا تا شیرێکیان لێدا سەری پەنجەکانی برد گوتی: وەی. پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ئەگەر بتگوتایە: بسم الله ئەوا فریشتەکانی خوا بە بەرچاوی خەڵکەوە بەرزیان دەکردیتەوە بەئاسماندا.

هەر بەوە کۆڵی نەدا بینی یەکێك لەبێباوەڕان ڕمێك ئاراستەی پێغەمبەر ﷺ دەکات هیچی پێ نەبوو بیخاتە بەردەمی ناچار قۆڵی خۆی خستە بەر و ڕمەکە دای لە قۆڵی هەتا مردیش ئەو قۆڵەی لە کار کەوت و ئیشی نەدەکرد.

خاتوو عائیشە دەڵێت: هەرکات باسی شەڕی ئوحود بکرایە باوکم دەیگوت: ئەو ڕۆژە تەنها ڕۆژی طەڵحەبوو.

هاوەڵانیش دەگێڕنەوە دەڵێن لەو ڕۆژەدا جەستەی طەڵحە (٣٩) برینی پێوە بوو.

١- دواهەمینیان کەشەهید بوو عەممارەی کوڕی یەزیدی کوڕی سەکەن بوو.

٢- جگە لە سەعد و لەم جێگەیە پێغەمبەری خودا ﷺ دایك وباوکی بەقوربانی کەس نەکردوە.

لەو ساتە وەختانە كە پێدەچێت یەكێك بوبێت لەسەختترین ساتە وەختەكانی ژیانی پێغەمبەر ﷺ خوای گەورە (جبریل و میكائیل) دەنێرێت بۆ بەرگریكردن لەپێغەمبەر ﷺ كە تەنها سەعد و طەڵحەی بەدەورەوە مابوون، سەعد دەڵێت: دوو پیاوم بینی جلێكی زۆر سپیان لەبەردا بوو لەدەوری پێغەمبەر ﷺ شەڕیان دەكرد، نەپێش ئەو ڕۆژە و نەپاش ئەو ڕۆژە ئەو پیاوانەم نەبینیبوو.

سەرانی قوڕەیش نەیاندەویست ئەو هەلە زێڕینە بۆ لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ لەدەست بدەن بۆیە بەردەوام بوون لە چڕكردنەوەی هێرشەكانیان بۆ سەری و شڵەژاوی و پەرتەوازەیی هاوەڵانیش هەلێكی بێ وێنەبوو بۆ پێكانی ئامانجەكانیان.

چواركەسی ئازا وخاوەن ئەزموونی قوڕەیشییەكان كە پێكهاتبوون لە: عەبدوڵڵای كوڕی شەهابی زوهری و ئیبن و قەمیئە و ئوبەیی كوڕی خەلەف و عوتبەی كوڕی ئەبی وەققاص ڕێكەوتن لەسەر ئەوەی لەیەك كاتدا و لە چوارلاوە هێرش بكەنە سەری و شەهیدی بكەن، پیلانكەی قوڕەیش تا ئاستێكی باش سەری گرت و ئەندامانی دەستەكە توانییان بگەنە پێغەمبەری خودا ﷺ و عوتبە چوار بەردی تێگرت ددانێكی پێشەوەی شكاند و لێوی خوارەوەی بریندار كرد و پێغەمبەری خودا ﷺ كەوت و هەردوو ئەژنۆی بریندار بوو، طەڵحەی كوڕی عوبەیدیوڵڵا باوەشی پێدا كرد و هەڵیسانەوە، پاشان عوتبە شمشێرەكەی داهێنایەوە لەسەری بدات شمشێرەكە كڵاوەكەی سەری لەت كرد وخوێن بەدەموچاویدا هاتە خوارەوە، حاطەبی كوڕی ئەبی بەلتەعە كە ئەوە دەبینێت هێرش دەكاتە سەر عوتبە و شیرێكی لێ دەدات سەری لەلاشەی جیا دەكاتەوە

ئیبن و قەمیئە لەلایەكی ترەوە شمشێرێكی زۆر بەهێزی داهێنایەوە لەشانی بدات بەڵام بەهۆی ئەوەی دوو زرێی لەبەردا بوو شمشێرەكە زرێی یەكەمی بڕی بەڵام زرێی دووەمی نەبڕی وبەر شانی نەكەوت پێغەمبەری خودا ﷺ تا یەك مانگیش ئازاری ئەو شانەی نەدەشكا. شمشێرێكی تری بەهێزی بۆ دەموچاوی داهێنایەوە وگوتی: بگرە من كوڕەكەی قەمیئەم، ئەویش بەر زرێكەی سەر ڕوومەتی كەوت ودوو دانی زرێكە چەقی

بەڕومەتیدا، پێغەمبەری خودا ﷺ خوێنەكەی دەموچاوی سڕی وفەرمووی: خوا سووك و ڕیسوات بكات و لەناوت ببات[١].

لەلایەكی ترەوە عەبدوڵلای كوڕی شەهابی زوهری شمشێرێكی بۆ سەری داهێنایەوە بەر ناوچەوانی كەوت وبریندارى كرد. پێغەمبەری خوا ﷺ خوێنەكەی دەسڕی و دەیفەرموو: چۆن گەلێك سەرفراز دەبن كە پێغەمبەرەكەیان بانگیان بكات بۆ لای خوا كەچی ئەوان دەموچاوی خەڵتانی خوێن بكەن.

بێباوەڕان ئەوەندە دڕندانەو دڵڕەقانە هێرشیان دەكردە سەر پێغەمبەر ﷺ، هاوەڵانی دەڵێن: پاش شەڕەكە جەستەی پیرۆزی لە حەفتا جێگەوە بریندار ببوو.

بەهەر حاڵ و سەرەڕای سەختی هێرشەكانی قورەیش پێغەمبەری خودا ﷺ هەر سووربوو لەسەر پێشڕەوی كردن و شكاندنی ئابڵوقەی سەر هاوەڵانی، بۆ دوا جار هەوڵەكەی سەری گرت و هەر چۆنێك بێت خۆی گەیاندەوە هاوەڵەكانی، یەكەم كەس كە پێغەمبەری بینی كەعبی كوڕی مالیك بوو هاواری كرد وگوتی: مژدەتان لێبێت ئەوە پێغەمبەری خودایەﷺ . پێغەمبەری خودا ﷺ ئاماژەی بۆ كرد بۆ ئەوەی بێ دەنگ بێت.

هەرچەندە هاوەڵان تەواو شەكەت بوون بەڵام بەبینینی پێغەمبەر ﷺ زۆر ورەیان بەرزبویەوە، ئەبو بەكر و عومەر و عەلی و ئەبو دوجانە و موصعەبی كوڕی عومەیر و سەهلی كوڕی حەنیف و حاطەبی كوڕی ئەبی بەلتەعە و مالیكی كوڕی سینان و قەتادەی كوڕی نوعمان و نوسەیبەی كچی كەعب و گەورە هاوەڵانی تر كە لەپێشەوەی سوپاكە مەردانە دەجەنگان هێدی هێدی گەڕانەوە و لەدەوری پێغەمبەر ﷺ كۆبوونەوە و پشتوێنەیەكی ئەمنییان بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ دروستكرد، قورەیش كەهەستی كرد ئێستا بە ئاسانی دەستی ناگاتە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بەتیرهاوێژەكانی كرد كە بیكەنە ئامانجی تیرەكانیان، ئەبو دوجانە كە ئەوەی بینی هیچی بە دەستەوە نەبوو تا بەر بەو تیربارانە بگرێت بۆیە ناچار جەستەی كردە قەڵغان وتوند باوەشی بە پێغەمبەردا ﷺ كرد وگشت تیرەكان چەقینە پشتی ئەو.

---

١ - خوای گەورە زۆر زوو داواكەی پێغەمبەر ﷺ گیرا دەكات و پاش ئوحود ڕۆژێك ئیبن و قەمیئە دەڕوات سەر لە مەڕەكانی بدات و كە دەجێت بەشاخێكەوە دەبن و دەیەوێت گلیان بداتەوە و لەناكاو بەرانێك بە هەموو هێزی بەرەو ڕووی دێت و قۆچی لێدەدات و لەشاخەكەوە دەیخاتە خوارەوە و لەت و پەتی دەكات.

قەتادەیش یەکێکی تر بوو لەو هاوەڵە دڵسۆزانەی بەجەستەی خۆیان جەستەی پێغەمبەریان ﷺ دەپاراست، دەڵێت: بەڕووی خۆم ڕووی پێغەمبەرم ﷺ لە تیری تیرهاوێژەکان دەپاراست، تا تیرێك لەناو چاومی داو چاوی دەرهێنام، چاوەکەم گرت بەدەستمەوە و گوتم: ئەی پێغەمەری خودا ﷺ خێزانێکم هەیە زۆرم خۆش دەوێت دەترسم ئاوا بمبینێت خۆشەویستی بۆم نەمێنێت، پێغەمبەری خودا ﷺ چاوەکەی لەدەست گرتم ولەشوێنی خۆی داینایەوە.

خاتوو نوسەیبەی کچی کەعبی خێزانی زەیدی کوڕی عاصیمیش یەکێك بوو لەو هاوەڵە بەڕێزانەی داستانی ئوحودیان تۆمار کرد و ڕۆڵێکی کەم وێنەی گێڕا و شانبەشانی گەورە هاوەڵان شەڕی دەکرد و بەرگری لەپێغەمبەری خودا ﷺ دەکرد، خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ڕۆژی ئوحود لەگەڵ هاوسەرەکەم و کوڕەکانم لەگەڵ سوپاکەی پێغەمبەری خودا ﷺ بەڕێکەوتین کە شەڕ دەستی پێکرد من تیماری بریندارەکانم دەکرد و ئاوم بۆ دەبردن کاتێك سوپای موسوڵمانان پەرتەوازە بوون وبینیم چەند کەسێکی کەم بەدەوری پێغەمبەرەوە ﷺ ماوە شمشێرم هەڵگرت و چومە نزیکی و بەرگریم لێکرد تا بەخەستی بریندار کرام، ئەو خاتوونە بەڕێزە لەکۆتایی شەڕەکەدا لە دوازدە لاوە پێکرابوو.

٢٢- بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهیدبونی پێغەمبەر ﷺ و هەڵوێستی هاوەڵان:

قورەیش بەردەوام هەوڵی دەدا ئەو پشتوێنە ئەمنیەی دەوری پێغەمبەر ﷺ بشکێنێت بۆیە بەهەموو هێزییەوە لەو هاوەڵانەیان دەدا کە لەو نێوەندەدا بوون، موصعەبی کوڕی عومەیر یەکێك بوو لەوانە، موصعەب سەرەڕای ئەرکی هەڵگرتنی ئاڵاکە مەردانە دەجەنگا و بەرگری لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەکرد، ئیبن و قەمیئە لێی نزیك بویەوە و شیرێکی لەدەستی ڕاستی دا کە ئاڵاکەی پێهەڵگرتبوو دەستی ڕاستی بڕی، موصعەب نەیهێشت ئاڵاکە بکەوێتە زەوی و بەدەستی چەپی هەڵیگرت، ئیبن و قەمیئە شیرێکی تری بۆ دەستی چەپی داهێنایەوە و دەستی چەپیشی بری، موصعەب هەر نەیهێشت ئاڵاکە بکەوێتە زەوی وخۆی دا بەسەریدا و خستییە بەینی سنگی و ملی وهەردوو قاچییەوە بۆجارێکی تر ئیبن و قەمیئە هێرشی کردەوە سەر و شیرێکی تری لێدا و شەهیدی کرد، لەپاش شەهیدکردنی موصعەب پێشەوا عەلی ئاڵاکەی بەرزکردەوە.

کاتێك موصعەب شەهید بوو ئیبن و قەمیئە وایزانی کە پێغەمبەری خودای ﷺ شەهید کردوە - چونکە موصعەب زۆر لەپێغەمبەری خوا ﷺ دەچوو بەتایبەتی کە کڵاوی شەڕی لەسەر دەکرد-؛ بۆیە بەدەنگی بەرز هاواری کرد کە موحەممەدم کوشتوە، بڵاو کردنەوەی هەواڵی کوشتنی پێغەمبەر ﷺ کاریگەری خراپی لەسەر ورەی هەندێك لە موسوڵمانان دروست کرد و بەو هۆیەوە لەشەڕ کردن سارد بوونەوە و تواناى شەڕکردنیان نەما و تەنانەت هەندێك لە دووڕووەکان دەیانگوت با زوو فریا کەوین و خۆمان بگەیەنینە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی – سەری دووڕووەکان لەمەدینە- بەڵکو تکامان بۆ بکات لای ئەبو سوفیان و پەنامان بدات و بگەڕێینەوە سەر ئایینەکەی خۆمان، بەڵام هەندێك لەهاوەڵان لەو ساتە وەختە سەختەدا هەڵوێستی زۆر ناوازەیان نواند و بەوپەڕی ورە بەرزییەوە ڕووبەڕوی دۆخەکە بوونەوە.

یەکێك لەوانە ئەنەسی کوڕی نەضری مامی ئەنەسی کوڕی مالیك بوو، ئەم پیاوە بەشداری جەنگی بەدری نەکردبوو، بەڵام پاش جەنگەکە چووە خزمەت پێغەمبەری

خودا ﷺ و عەرزی كرد: ئەگەر ئەمجارە شەڕ ببێت دەمبینی چی دەكەم، وەك ئەوەی بڵێت نەهاتنم بۆ بەدر لە بێغیرەتیما نەبوو؛ بەڵكو من نەم دەزانی بۆ شەڕ دەچن وشەڕ دەبێت.

ئەم پیاوە كە هەواڵی شەهید كردنی پێغەمبەر ﷺ بڵاوبوویەوە بینی هەندێك لەهاوەڵان تەواو ڕوخاون و ساردبونەتەوە گوتی: ئەوە بۆ واتان لێهاتووە؟!. گوتیان: دەڵێن پێغەمبەری خوداﷺ شەهید بووە. گوتی: جا ئێوە پاش ئەو ژیانتان بۆ چییە؟! بۆ هەڵناسن بمرن لە پێناو ئەوەی كە پێغەمبەری خودا ﷺ لەپێناویدا شەهید بوو، پاشان دەستی بۆ ئاسمان بەرزكردەوە و گوتی: خوایە گیان من داوای لێبوردن دەكەم لەوەی كە هاوەڵەكانم كردیان وئەستۆ پاكیشم لەوەی ئەو بێباوەڕانە كردویانە. پاشان شمشێرەكەی هەڵكێشا و سەعدی كوڕی موعاذ هاتە سەر ڕێگەكەی و پێی گوت: ئەنەس چی دەكەیت؟ گوتی: سوێند بەخواكەی نەضر بۆنی بەهەشت دەكەم لەكێوی ئوحودەوە دێت، ئەوجا خۆی كرد بەناو ڕیزی بێباوەڕاندا و هەتا شەهید بوو شەڕی كرد، پاش شەڕەكە كە لاشەكەیان دۆزییەوە لە زیاتر لە (٦٠) شوێنەوە لێدرابوو وە بەشێوەیەك شێوێنرابوو تەنها خوشكەكەی بە هۆی پەنجەیەكیا ناسییەوە.

لەسەر هەڵوێستی مەردانەی ئەم پیاوە و ڕاستی ئەو بەڵێنەی كە بە پێغەمبەری ﷺ دابو، خوای گەورە ئەو ئایەتەی نارده خوارەوە كە دەفەرموویێت: ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا﴾[1]. واتە: لەناو باوەڕداراندا پیاوانێك هەن ڕاستگۆ بوون لەو بەڵێنانەی كە بەخوای گەورەیان دابوو، لەوانە هەندێكیان بەڵێنەكانیان بردۆتە سەر و گەڕاونەتەوە بۆ لای خوای گەورە و هەندێكیشیان لەچاوەڕوانی جێبەجێكردنیدان و بەهیچ شێوەیەك نەگۆڕاون.

- ثابتی كوڕی دەحداحیش یەكێكی تر بو لەو هاوەڵانەی كە بیستی پێغەمبەر ﷺ شەهید بووە، ڕووی كردە كۆمەڵێك لەپشتیوانان و گوتی: ئەگەر پێغەمبەر ﷺ شەهید بووە خۆ خوای گەورە ماوە و زیندووە، بەرگری لە ئایین و پەیامەكەتان بكەن، دڵنیا بن خوای گەورە سەرتان دەخات.

---

١ - سورة الأحزاب: الآية (٢٣).

ئەوجا خۆی و دەستەیەك لە پشتیوانان هێرشیان کردە سەر ئەو باڵەی کە خالیدی کوڕی وەلید و عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهل وزراری کوڕی خەطابی تێدا بوو و زۆر مەردانە جەنگان تا هەموویان شەهید بوون.

خوای گەورە دەربارەی ئەو هەواڵە و هەڵوێستی هاوەڵاّن ئایەتی ناردە خوارەوە و فەرمووی: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللهَ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللهُ الشَّاكِرِينَ﴾[1]. واتە: موحەممەد تەنها پێغەمبەرێکەو چەندین پێغەمبەری تر بەر لەو هاتوون و مردوون جا ئەگەر ئەمیش مرد یان شەهید بوو ئێوە پشت لە ئایینەکەتان دەکەن و لێی پەشیمان دەبنەوە؟! خۆ هەر کەسیش کاری وا بکات ئەوە جگە لە خۆی هیچ زیانێك بەخوای گەورەوە پەیامەکەی ناگات و هەرکەسیش بەردەوام و دامەزراو بێت ئەوە خوای گەورە چاکەی خۆڕاگران و سوپاگوزاران ون ناکات و بەباشترین شێوە پاداشتیان دەداتەوە.

بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهیدکردنی پێغەمبەر ﷺ تا ئاستێکی باش فشاری سەر موسوڵمانانی کەم کردەوە چونکە قورەیش پێی وابوو کەشەڕەکەیان ئامانجی خۆی پێکاوە و پێغەمبەریان ﷺ کوشتووە بۆیە زۆرێکیان دەستیان لەشەڕ هەڵگرت و سەرقاڵبوون بەشێواندنی لاشەی شەهیدەکان و کۆکردنەوەی دەسکەوتەکانی شەڕەوە.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٤٤).

٢٣- بەدەمەوەهاتنی خوای گەورە بۆ بڕواداران:

لەو ساتە وەختە سەختەی شەڕدا بڕواداران تووشی حاڵەتێكی سەیر و ناسروشتی بوون، ئەویش بەوەی خەو دایگرتبوون و وەنەوزی خەو دەیبردنەوە و تەنانەت هەندێكیان لەژێر كاریگەری ئەو حاڵەتەدا شمشێرەكانیان لەدەست بەردەبووەوە، ئەبو طەڵحە دەڵێت: من خۆم چەند جار شمشێرەكەم لەدەست دەكەوتە خوارەوە و هەڵم دەگرتەوە.

كەعبی كوڕی عەمری ئەنصاریش دەڵێت: ڕۆژی ئوحود من و چواردە كەس لە هۆزەكەم لەخزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ لەشەڕدا بووین، هەمووومان بۆ ماوەیەك خەو دایگرتین و پڕخەمان دەهات و قەڵغانەكانی دەستمان بەیەكیدا دەدا، تەنانەت بەڕائی كوڕی مەعرور شیرەكەی لەدەست كەوتبووە خوارەوە كەچی هەستی پێ نەدەكرد.

عەبدوڵلای كوڕی زوبەیریش دەڵێت: كە ترس و ناڕەحەتی زۆریان بۆ هێنایین خوای گەورە خەوی لێخستین بەشێوەیەك كە هەموومان سەرمان كەوتبووە سەر سنگمان، وەڵلاهی وەك ئەوەی لەخەودا پێم بڵێن گوێم لێبوو موعتەبی كوڕی قوشەیری دووڕوو دەیگوت: ئەگەر بەقسەی ئێمەیان بكردایە و یان ئێمە شتێكمان بەدەست بوایە ئاوها لێرەدا نەدەكوژراین.

خوای گەورە دەربارەی ئەو حاڵەتە لە قورئاندا دەفەرموویت: ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاساً يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ﴾[١]. واتە: پاش ئەو خەم و پەژارەیەی بەهۆی هەڵەكانی خۆتانەوە بەسەرتان هات خوای گەورە دەستی لێبەرنەدان و هێمنی و ئارامی دابەزاندە سەر دڵەكانتان بەوەی هەندێكتان وەنەوزی خەو دەیبردنەوە.

دیارە ئەم خەوە نائاساییە لەو ساتە سەختانەدا لوتفی خوا بوو تا زەبر و فشاری شەڕەكە لەسەر دڵ و دەروونیان كەم بكاتەوە؛ چونكە مەحاڵە مرۆڤ بتوانێت لە حاڵەتێكی ئاوهادا كە شیر و تیر لەهەموو لایەكەوە بەسەریدا ببارێت و لە هەر ساتێكدا مرۆڤ چاوەڕوانی مەرگی خۆی بكات بتوانێت خەوی لێبكەوێت؛ بەڵام سەرەڕای ئەوانە هەمووی و

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٤).

بەویستێکی خوایی هاوەڵان خەوێك گرتنی کە تەواو ئارامی کردنەوە و کۆتایی بەو حاڵەتی ترس و شپرزەییە هێنا[١].

بەڵام دووڕووەکان کە بەردەوام لە دوودڵی و گوماندا بوون بەرامبەر بە بەڵێنەکانی خوای گەورە و بۆ دەستخستنی ماڵی دونیا شوێن پێغەمبەرﷺ و هاوەڵان کەوتبون لەو نیعمەتە بێبەش بوون و هەر بیریان لای خۆیان و ئەوەبوو کە چۆن لەم شەڕە ڕزگاریان بێت و بەهەر نرخێك بێت ژیانیان پارێزراوبێت؛ چونکە مرۆڤ لەدونیا هەرچی خۆشدەوێت لە: جوانی، پارە، پۆست، ناوبانگ، خێزان و نەوە و هتد، هەموو ئەوانە بە هاکانییان بەژیانەوەیە و بۆ دوای مردن سوودێکیان نابێت؛ بۆیە مرۆڤی دووڕوو کە ژیانی کەوتە مەترسییەوە ئامادەیە هەموو ئەوانە بدات لە پێناو مانەوەی خۆیدا؛ بەڵام مرۆڤی بڕوادار باوەڕەکەی لەسەروو هەموو ئەوانەوە دەبینێت بەژیانی خۆیشییەوەو هەموو کات ئامادەیە ژیانی خۆی ببەخشێت لەپێناو سەرخستنی باوەڕ و پەیامەکایدا؛ هەر بۆیە خوای گەورە لەوەسفی هەڵوێستی دووڕووەکاندا لەو ساتە وەختانەدا دەفەرمووێت: ﴿وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ﴾[٢]. واتە: هەندێکیشتان تەنها هەر خۆیان مەبەست بوو لە خەمی خۆڕزگارکردندا بوون، ئیتر پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەی چیان بەسەر دێت ئەوانە لای ئەوان جێی بایەخ نەبوون. هەر بۆیە ئەوەندە تۆقیبوون ئۆقرە و ئارامییان لێبڕابوو وە هیچ گومانێکی باشیان بەرامبەر بەبەڵێنەکانی خوای گەورە نەمابوو، لەبەر خۆیانەوە قسەی بەتاڵ و بێ بنەمایان دەکرد و گشت هۆکاری کارەساتەکەیان دەدایە پاڵ پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی.

١ - هەمان حاڵەت لە شەوی ڕووبەڕوبوونەوەی بەدریشدا ڕوویدا بۆیە زانایان دەفەرموون: خەو بردنەوە لەکاتی ڕووبەڕوبونەوەی بێ باوەڕاندا لە خواوەیە، بەڵام لەکاتی ئەنجامدانی پەرستشەکان لەشەیتانەوەیە.

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٥٤).

٢٤- بڕیاری پاشەکشەکردن و کۆتایی هاتنی شەڕ:

وەك پێشتریش ئاماژەمان پێدا بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهیدکردنی پێغەمبەر ﷺ تا ئاستێکی باش فشاری سەر موسوڵمانانی کەم کردەوە و ئەو حاڵەتی خەولێکەوتنەیش موسوڵمانانی تەواو ئارام کردەوە، لەو کاتانەدا هەلێکی باش بۆ پێغەمبەر ڕەخسا ﷺ تا پاشەکشە بە پاشماوەی سوپاکەی بکات بۆ دامێنی چیاکە و لەدەستی قورەیش دەربازیان بکات. قورەیش کە هەستیان بەو جوڵەیە کرد بۆیان دەرکەوت کە دەنگۆی شەهیدکردنی پێغەمبەر ﷺ درۆیە؛ بۆیە دیسان هەوڵەکانیان بۆ شەهیدکردنی چڕ کردەوە.

ئوبەیی کوڕی خەلەف بەڕمێکەوە بەرەو ڕووی هات و دەینەڕاند و دەیگوت: موحەممەدم نیشان بدەن بەکوشت بچم ئەگەر بهێڵم ڕزگاری بێت، ئەو نامەردە دەیزانی کە ئێستا پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر شەکەت و ماندووە و لەچەندین لاوە برینداره، بۆیە ئەم کاتەی بەهەل زانی تا داخی دڵی خۆی پێ بڕێژێت و ئەو هەڕەشەیەی بەرێتە سەر کەهەر لە مەککە لێی دەکرد و هەر جارێك پێغەمبەری ﷺ دەبینی پێی دەگوت: ئەسپێکم هەیە هەموو ڕۆژێك جۆی دەدەمێ و خزمەتی دەکەم و ڕۆژێك دێت لەسەر ئەو ئەسپە دەتکوژم، پێغەمبەریش ﷺ پێی دەفەرموو: پشت بەخوا من بەسەر ئەو ئەسپەوە دەتکوژم؛ بۆیە کاتێك هاوەڵان ویستیان ڕێی لێبگرن و بەرەنگاری ببنەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی، وازی لێبێنن با بێتە پێشەوە، کەهاتە پێشەوە هاواری دەکرد و دەیگوت: ئەی درۆزرن بۆ کوێ لەدەستم دەردەچیت؟! پێغەمبەری خوا ﷺ ڕمێکی لە دەستی حارثی کوڕی صوممە وەرگرت و چاوەڕێی کرد تا تەواو لێی نزیك بویەوە وبۆشاییەکی لە نێوان کڵاوەکەی سەری و زرێکەی بەری دۆزییەوە و ڕمەکەی ئاڕاستە کرد وبەر ملی کەوت و لە ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە و گلا، هەرچەندە تیرەکەی پێغەمبەر ﷺ تەنها ملی ڕوشاندبو بەڵام ئەو لەبەر ئازار ئارامی لەبەر بڕابو وەك گا دەی بۆڕاند و دەیگوت: موحەممەد ﷺ کوشتمی، هەرچەند هاوەڵانی دڵیان دەدایەوە و سەرزەنشتیان دەکرد و دەیان گوت: زۆر عەیبە هاوار دەکەیت تۆ تەنها ملت ڕووشاوە، وەڵڵا ئەو برینەی تۆ لە چاوی هەر یەکێکماندا بێت ئای بۆ ناکەین. بەڵام بێسوود بوو ئەو هەر هاواری دەکرد و دەیگوت: سوێند بێ بەلات و عوززا ئەو برینەی بەمنەوەیە بەسەر هەموو خەڵکی بازاڕی مەجازدا دابەشی بکە پێی دەمرن.

موحەممەد هەر لە مەککە هەڕەشەی لێکردوم و پێی گوتوم: دەتکوژم، وەڵڵاهی نەك ڕم ئەگەر شوێنی تفێك بێت پێی دەمرم. ئەوە بو لەڕێی گەڕانەوەی سوپای قورەیش بۆ مەککە مرد و نەگەیشتەوە مەککە.

جگە لەم کەسە پێغەمبەری خودا ﷺبەدەستی پیرۆزی خۆی هیچ کەسێکی تری نەکوشتوە.

هەر لەکاتی پاشەکشەکردن بەرەو شاخەکە کەسێکی تر لەو سەرانەی قورەیش بەناوی عوسمانی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی موغیرە کە سەرتاپای زرێپۆش بوو بەسەر ئەسپێکی بازگەوە بەرەو پێغەمبەر ﷺ هێرشی کرد و دەیگوت: بەکوشت بچم ئەگەر نەتکوژم، پێغەمبەر ﷺ لەشوێنی خۆی وەستا و چاوەڕێی کرد تا لێی نزیك بێتەوە بەڵام ئەسپەکەی گلا و کەوتە خوارەوە و حارسی کوڕی صوممە لێی چووە پێشەوە و بەرەنگاری بوەوە و پاش ماوەیەك لە پێکدادان حارس شیرێکی لەقاچیدا و خستی و پاشان پەلاماریدا و کوشتی. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سوپاس بۆ ئەو خوایەی ڕیسوای کرد و لەناوی برد.

پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان بەردەوام بوون لە پاشەکشە کردن بەرەو دامێنی چیاکە بەڵام بەر لەگەیشتنی ئەوان ئەبو سوفیان و خالیدی کوڕی وەلید لە پشتیانەوە هەندێك بەرزاییان داگیر کردبوو، پێغەمبەر ﷺ کەبینینی فەرمووی: وەڵڵاهی نابێت ئەوانە لەسەروی ئێمەوە بن، ئەو کات پێشەوا عومەر و دەستەیەك لەهاوەڵان بۆیان چوون و لەشاخەکە کردیاننە خوارەوە و تەواو شاخەکەیان کۆنترۆڵ کرد و بەمەیش کۆتایی بە غەزای ئوحود و گشت چرکە ساتەکانی بەریەککەوتنی سوپای بڕواداران و سوپای قورەیش هات.

٢٥- گفتوگۆكەی نێوان پێشەوا عومەر و ئەبو سوفیان:

پاش ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ و سوپاكەی پشتیان دا بە شاخەكەوە، سوپای قورەیش نەیدەوێرا زیاتر پێشڕەوی بكات؛ چونكە دەیانزانی موسوڵمانان جێگەكەیان بەرزترە و زاڵترن و زیانی زۆریان بەر دەكەوێت؛ بۆیە لەدامێنی چیاكە وەستان.

پاشان ئەبو سوفیان چووە سەر بەردێكی بەرز و هاواریكرد و گوتی:

- موحەممەدتان لەناودا ماوە؟. دوو جار هاواری كرد و ئەو پرسیارەی كرد، پێغەمبەری خودا ﷺ ئاماژەی بۆ كردن كە كەس وەڵامی نەداتەوە.

دواتر پرسی: ئەی كوڕەكەی باوكی قوححافەتان لەناودا ماوە؟. (مەبەستی پێشەوا ئەبوبەكر بوو). سێ جار پرسیاری كرد، پێغەمبەری خودا ﷺ ئاماژەی بۆ كردن كە كەس وەڵامی نەداتەوە.

دواتر سێ جار پرسی: ئەی كوڕەكەی خەططابتان لەناودا ماوە؟. (مەبەستی پێشەوا عومەر بوو)، پێغەمبەری خودا ﷺ ئاماژەی بۆ كردن كە كەس وەڵامی نەداتەوە.

تەنها پرسیاری ئەو سیانەی كرد، چونكە دەیزانی كۆڵەكەی سەرەكی ئیسلام ئەوانەن.

ئەوجا ئاوڕی دایەوە بۆ هاوەڵەكانی و گوتی: ئەوانەتان لەكۆڵ بۆتەوە و تیاچوون، خۆ ئەگەر زیندو بوونایە وەڵامیان دەدایەوە.

پێشەوا عومەر خۆی پێ نەگیرا و مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ وەرگرت تا وەڵامی بداتەوە و فەرمووی: وەڵلاهی درۆ دەكەیت ئەی دوژمنی خوا. خوای گەورە هەر بۆ ڕیسواكردنی تۆ ئەوانەی هێشتۆتەوە.

ئەبو سوفیان گوتی: لاشەی كوژراوەكانتان شێوێنراون، من فەرمانم پێ نەكردون وایان لێبكەن بەڵام ڕێیشم لێ نەگرتوون، پێم خۆش نییە وایان لێكردوون بەڵام پێیشم ناخۆش نییە، ئاسان نییە بەلامەوە كە وایان لێكردوون بەڵام بەلایشمەوە قورس نییە[١].

١- ئەبو سوفیان لەو قسەیەیدا ڕاستی نەدەكرد؛ چونكە ئەو خۆی یەكێك بوو لەوانەی كە تەرمی شەهیدەكانیان شێواندبوو، حوللەیسی كوڕی زەبانی گەورەی ئەحباشەكان كە هاوپەیمانی سوپای قورەیش بوون دەڵێت: بەلای ئەبوسوفیاندا تێپەڕیم بینیم سەری ڕمەكەی لەدەمی حەمزە گیر كردوە و دەڵێت: بیچێژە ئەوە سزای هەڵگەڕانەوە و سەرپێچی كردنی ئایین و نەریتی هۆزەكەتە. حوللەیس دەڵێت: گوتم ئەی نەوەی كینانە ئەوە گەورە و پیاوماقوڵی قورەیشە ببینن چی لەئامۆزاكەی خۆی دەكات، ئەبو سوفیان گوتی: ئەوەندەم بۆ بشارەوە و لای كەس باسی مەكە، هەڵەیەك بوو كردم و بەسەرمدا تێپەڕی.

ئەوجا گوتی: بەرز بێت هوبەل، بەرز بێت هوبەل.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وەڵامی بدەنەوە.

پێشەوا عومەر گوتی: بڵێین چی؟. فەرمووی: بڵێن: خوای گەورە بەرز و باڵا ترە.

ئەبو سوفیان گوتی: ئێمە عوززامان هەیە ئێوە عوززاتان نییە.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی وەڵامی بدەنەوە، پێشەوا عومەر گوتی: بڵێین چی؟. فەرمووی: بڵێن: (الله) خوا و گەورەی ئێمەیە ئێوە (الله) خواو گەورەتان نییە.

پاشان ئەبو سوفیان پڕ بەدەنگی هاواری کرد و گوتی: دەستمان خۆشبێت ڕۆژێك بە ڕۆژێکە ئەمڕۆ تۆڵەی بەدرمان لێکردنەوە وئەنجامی شەڕەکانمان یەکسان کردەوە.

پێشەوا عومەر فەرمووی: ئەنجامەکان یەکسان نیین، کوژراوەکانمان لە بەهەشتدان و کوژراوەکانتان لە دۆزەخدان.

پاشان ئەبو سوفیان داوای لە پێشەوا عومەر کرد خۆی نیشان بدات.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی خۆتی نیشان بدە بزانە چی دەوێت.

ئەبو سوفیان گوتی: عومەر سوێندت دەدەم بەخوا موحەممەدمان کوشتوە یان ماوە؟.

پێشەوا عومەر فەرمووی: سوێند بەخودا ماوە و ئەو ئێستا گوێی لە قسەکانی تۆیە.

ئەوجا ئەبو سوفیان گوتی: قسەکەی تۆ لای من لە قسەکەی ئیبنو قەمیئە ڕاسترە.

هەرچەندە سەرانی قورەیش باوەڕیان بە ئیسلام نەبوو؛ بەڵام دەیشیانزانی کە شوێنکەوتەکانی ئەو پەیامە هەرگیز درۆ و ناپاکی لەگەڵ نەیارەکانیان ناکەن.

ئەوجا ئەبو سوفیان پاشەکشەی بە سوپاکەی کرد و لەکاتی پشت هەڵکردندا هاواری کرد و گوتی: ساڵی داهاتوو بۆتان دێینەوە بەدر و شەڕی داهاتوومان لە بەدر دەبێت.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بڵێ: بەڵێن بێت بۆتان دێینەوە بەدر.

پێغەمبەری خودا ﷺ بە پێشەوا عەلی فەرموو: لەدوورەوە چاودێریان بکە، بزانە سواری وشترەکان دەبن یان ئەسپەکان - چونکە دەیزانی ئەگەر سواری وشترەکان ببن ئەوە واتە بۆ ڕێی دوور دەڕۆن و دەگەڕێنەوە مەککە، ئەگەریش سواری ئەسپەکان ببن ئەوە واتە

بۆ ڕێی نزیك دەڕۆن و دەیانەوێت بدەن بەسەر مەدینەدا- سوێند بەخوا بیانەوێت بدەن بەسەر مەدینەدا بۆیان دەچم وبەرەنگاریان دەبمەوە.

هەرچەندە سەرانی قوڕەیش بەر لەگەڕانەوە بەرەو مەككە ڕاوێژیان كرد لەسەر ئەوەی بدەن بەسەر مەدینەدا و تالآنی بكەن، بەڵام صەفوانی كوڕی ئومەییە ڕێگەی نەدان و بەرەو مەككە ملی ڕێیان گرت.

٢٦- دەرەنجامەكانی شەڕ:

دەرەنجامی زیانەكانی شەڕ بەراورد بە گەورەیی كارەساتەكە و نا بەرامبەری تەرازوی هێز لەنێوان سوپای بڕواداران و بێ بڕواایاندا جیاوازییەكی ئەوتۆی نەبوو؛ وەزۆر قورس نەبوو.

سوپای بڕواداران (٧٠) كەسیان لێ شەهید بوو لەكۆی (٧٠٠) كەس كە دەكاتە (١٠٪)ی سوپاكە، (٦٥) لەوانە لە پشتیوانانی خەڵكی مەدینە بوون، (٤١) یان خەزرەجی و (٢٤) یان ئەوسی بوون، (٤) یشیان لە كۆچەرییەكانی شاری مەككە بوون و (١) پیاویش بەناوی (حوسەیل) یەمانی كە دەكاتە باوكی حوزەیفە و بەرەچەڵەك خەڵكی مەككەیە و بەهۆی كێشەی دوژمنایەتییەوە لە مەدینە دادەنیشت، پیاوێكی جولەكەی خەڵكی مەدینەیش بەناوی (مخیرق) كە بۆ پشتیوانیكردن لە موسوڵمانەكان هاتبوو ئەویش كوژرابوو.

سوپای قوڕەیشیش (٣٧) كەسیان لێ كوژرابوو لەناو كوژراوەكاندا كوڕێكی ئەبو سوفیانی تێدابوو بەناوی (حەنظەڵە).

ڕاستە ئوحود كارەسات بوو بەڵام شكست نەبوو چونكە بەپێی قسەكانی شارەزایانی بواری سەربازی شكستی سەربازی كاتێك دروست دەبێت، كە دوژمن ئامانجەكانی خۆی بپێكێت و هێزی بەرامبەر توشی شكست بكات وگۆڕەپانی شەڕی پێ چۆڵ بكات و ژمارەیەكی زۆریان لێ بەدیل بگرێت؛ بەڵام لە ئوحوددا قورەیش هیچ كام لە ئامانجەكانی خۆی نەپێكا.

ئەوان بۆ ئەوە هاتبوون دەنگی ئیسلامەتی كپ بكەن و موسوڵمانان ڕیشە كێش بكەن و لەناویان ببەن.

بۆ ئەوە هاتبوون پێغەمبەری خودا ﷺ و گەورە پیاوانی هاوەڵانی شەهید بکەن.

ئەمە لەکاتێکدا کە سوپای قورەیش نزیکەی چوار هێندەی سوپای موسوڵمانان دەبوون و دە هێندەی ئەوانیش بەخزمەت و پڕچەك تر بوون؛ بەڵام سەرەڕای ئەوە هیچ کام لەم ئامانجەکانیان نەك نە پێکا، بگرە تەنانەت وورەی بەرزی موسوڵمانانیشیان پێ نەهەژا و نەیانتوانی یەك کەسیشیان لێ بەدیل بگرن، یان تەنانەت گۆڕەپانی شەڕیان پێ چۆڵ بکەن ئەوە بوو بەپێچەوانەوە سوپای قورەیش خۆی بەناچاری گۆڕەپانی شەڕی جێهێشت.

٢٧- شێواندنی تەرمی شەهیدەکان:

لەو کاتەی کە پێغەمبەر ﷺ و یارانی گۆڕەپانی شەڕیان چۆڵ کرد و پاشەکشەیان کرد بەرەو بەرزاییەکانی چیای ئوحود، زۆرێك لەسەرکردە و سەربازەکانی سوپای قورەیش و ژن و خزمەتکارەکانیان زۆر نامەردانە و دوور لەهەموو ڕەوشتێکی ئایینی و سەربازی و کۆمەڵایەتی سەر قاڵی شێواندنی لاشەی شەهیدی موسوڵمانەکان و ئەتك کردنیان بوون.

تەنانەت بەشێوازێك لاشەی هەندێکیان شێواندبوو کە مەگەر کەسە نزیکەکانی خۆیان و بەهۆی هەندێك نیشانەی تایبەتەوە بیانناسیایەتەوە ئەگەرنا نە دەناسرانەوە.

بۆ نمونە: ئەبو سوفیان و هندی خێزانی جگە لەوەی ناوسکی پێشەوا حەمزەیان هەڵدڕیبوو جگەر و دڵیان دەرهێنابوو، لوت و گوێ و ئەندامی نێرینەییشیان بڕیبوو.

هند نەزری کردبوو لەتۆڵەی کوژراوەکانی بەدردا دەبێت لەجگەری حەمزە بخوات، بۆیە جگەرەکەی دەرهێنا وپارچە پارچەی کرد و ویستی لێی بخوات بەڵام بۆی قووت نەچوو ناچار تفی کردەوە.

ئەوجا چووە سەر بەردێکی بەرز و پڕ بەدەنگی هاواری کرد و گوتی:

نحن جزيناكم بيوم بدر ... والحرب بعد الحرب ذات سعر

ما كان عن عتبة لي من صبر ... ولا أخي وعمه وبكري

شفيت نفسي وقضيت نذري ... شفيت وحشي غليل صدري

فشكر وحشي علي عمري ... حتى ترم أعظمي في قبري

واتە:

ئێمە ئەمڕۆ تۆڵەی بەدرمان لێكردنەوە ، شەڕ لەدوای شەڕ لەنێوانمان گەرمتر دەبێت
لەپاش كوشتنی عوتبەی باوكم و شەیبەی مامم و وەلیدی برام وحەنظەڵەی كوڕە
گەورەم ئارامم لێبڕابوو[1]

ئێستا دڵم ئاوی خواردەوە ونەزرەكەم بەجێهێنا وەحشی ئاگری دڵمی دامركاندەوە،
تا من مابم دەبێت سوپاسگوزاری وەحشی بم، هەتا ئەو كاتەی كەئێسكەكانم
لەگۆڕەكەمدا دەڕزێت

لەپاداشتی شەهیدكردنی پێشەوا حەمزەدا هند بازن و ملوانكە و پاوانە و گوارەكانی و هەرچی خشڵی پێوە بوو بەخەڵات بەخشییە وەحشی و لەبری ئەوانە گوێ و لوتی بڕاوی شەهیدەكانی كردە ملوانكە و پاوانە و بازن و هەتا گەڕایشنەوە مەككە هەر ئەوانەی پێوە بوو.

كاتێك پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی ئەو دیمەنانەیان بینی زۆر پێی تێك چوون بەتایبەت كاتێك پێغەمبەر ﷺ لاشەی حەمزەی بینی كە لەشێوێكدا فرێدرابوو وە بەو شێوە دڕندانەیە شێوێنرابوو؛ چونكە حەمزە جگە لەوەی مامی پێغەمبەر بووﷺ هاوڕێ و هاوتەمەن و برای شیریشی بوو، پێكەوە گەورە بوبوون، لەڕۆژانی سەختی مەككەیش ڕۆڵێكی بەرچاوی هەبوو لەپاراستنی پێغەمبەر ﷺ و پەیامەكەی، بۆیە پێغەمبەر ﷺ زۆر بەسەریا گریا عەبدوڵڵای كوڕی مەسعود دەڵێت: قەت نەمبینیوە پێغەمبەر ﷺ ئەوەندە بەكوڵ بگری، هەنسكی هەڵئەدا وقوڵپی گریانی دەهات. ئەوجا جەنازەكەی هەڵگرت و ڕووەو قیبلە داینا و پاشان فەرمووی: لەژیانمدا ساتە وەختێك لەشەهید بوونی تۆ سەختتر بەسەرمدا نەهاتوە ودیمەنێك لەم دیمەنە قورسترم نەبینیوە.

پاشان فەرمووی: ئەمجارە لەهەر شوێنێكدا دەستم لە سوپای قوڕەیش گیر بێت لەتۆڵەی ئەوەی بەرامبەر شەهیدەكانی ئێمە كردویانە لاشەی (٣٠) كوژراویان دەشێوێنم، هاوەڵانیش كەزانیان پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر لەو هەڵسوكەوتەی قوڕەیش نیگەرانە گوتیان: ئەمجارە دەستمان لێیان گیر بێت كارێكیان پێ دەكەین تا ئێستا عەرەب نەبینیبێتی و نەبیستبێتی.

---

١ - باوكی و مامی و براكەی لە بەدردا كوژرابوون و كوڕەكەیشی لە ئوحود.

بەڵام خوای گەورە ڕێگەی پێنەدان و لەسەر ئەوە ئایەتی نارده خوارەوە و پێی فەرموون: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّبِرينَ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللَّهِ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ تَكُ فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ﴾[1]. واتە: ئەگەر تۆڵەتان کردەوە ئەوە هێندەی ئەوەندەی ستەمتان بەرامبەر کراوە تۆڵە بکەنەوە خۆ ئەگەریش تۆڵەی ئەو بێڕێزییەیان بەرامبەر لاشەی شەهیدەکان لێنەکەنەوە و ئێوە چاو لەوان نەکەن و لاشەی کۆژراوەکانیان نەشێوێنن ئەو ئارامگرتنە باشترە و پاداشتی زیاترە. پاشان ئایەتەکە تایبەت بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموویێت: ئارام بگرە وئارامگرتنەکەیشت با بەخوا و تەنها لەبەر خوا بێت و خەفەت نە لە شەهیدەکانتان بخۆ نە لە دڵڕەقی و بێباوەڕی قورەیش.

پاش هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کەواتە ئارام دەگرم و هەواڵەی خوایان دەکەم.

٢٨- گەیشتنەوەی هەواڵەکانی شەڕ بە شاری مەدینە:

جگە لەوەی کۆمەڵێك لە ئافرەتان هەر لەسەرەتای شەڕەکەوە لەگەڵ سوپای موسوڵمانان بوون و شان بەشانی برا و مێرد کوڕەکانییان نەبەردییەکی بێ وێنەیان تۆمار کرد، کۆمەڵێکی تریان کە لەمەدینە مابوونەوە کاتێك هەواڵی کارەساتی ئوحود وبرینداربوونی پێغەمبەریان بیست ﷺ بەهەڵەداوان بەرەو گۆڕەپانی شەڕەکە هاتن، لەوانە: خاتو عائیشەی خێزانی پێغەمبەر ﷺ و خاتو فاطیمەی کچی و خاتو صەفیەی پوری و چەندین ئافرەتی تر.

هەرچەندە ئەم هەنگاوە لەو کاتەدا زۆر مەترسیدار بوو چونکە ئەوان نەیاندەزانی سوپای قورەیش پاشەکشەی کردووە یان نا؟ یان سوپای موسوڵمانان کەسیان ماوە یان نا؟ مەترسی ئەوەیش لەئارادا بوو کەئەمان لەگەڵ سوپای قورەیش لەکاتی گەڕانەوەیان بەرەو مەککە تووشی یەکتر بن؛ بۆیە مەترسی ڕوودانی هەر ئەگەرێکی نەخوازراو لەئارادا بوو، بەڵام ئەوان گوێیان بەهیچ کام لەو ئەگەرانە نەدا و بەزوویی خۆیان گەیاندە سوپاکە.

---

١ - سورة النحل: الآيتان: ١٢٦-١٢٧.

ڕۆڵی ئەو ئافرەتانە لەو کاتەدا بریتیبوو لە تیمارکردنی بریندارەکان و ئاو هێنان بۆ جەنگاوەرەکان و کۆکردنەوی تەرمی کوژراوەکان.

خاتو فاطیمە کە پێغەمبەری ﷺ بەو شێوەیە بینی بریندار بووە توند باوەشی پێدا کرد و ئەملاولای ماچکرد و زۆر بەسەریدا گریا ئەوجا دەستی بەتیمارکردنی برینەکانی کرد و پێشەوا عەلی ئاوی بۆ دەهێنا و ئەویش خوێن و برینەکانی پاك دەکردەوە، یەکێك لە برینەکانی خوێنی نە دەوەستایەوە چوو پارچەیەك حەسیری سووتاند و سوتووەکەی لەسەر برینەکەی دانا تا گیرسایەوە.

لەو کاتانەدا محەممەدی کوڕی مەسلەمە کەمێك ئاوی ساردی بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنا لێی خواردەوە ودوعای خێری بۆ کرد.

پێغەمبەر ﷺ لەدوورەوە خاتوو طەفیەی پوری بینی بەزوبەیری کوڕی عەووامی فەرموو: بەرەو پیری دایکت برۆ و هەوڵ بدە قەناعەتی پێبکە بابگەڕێتەوە و نەڕواتە سەر تەرمی حەمزەی برای با بەو شێوەیە نەیبینێت. زوبەیر چوو بەپیرییەوە وگوتی: دایکە پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت بابگەڕێتەوە. گوتی: بۆچی؟ بیستوومە لاشەکەی حەمزەی برامیان شێواندوە، مادەم لەبەر خوایە هەرچی لێکرابێت پێی ڕازیم و پشت بەخوا ئارام دەگرم.

زوبەیر گەڕایەوە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ و وەڵامەکەی خاتوو صەفیەی پێ گەیاند.

پێغەمبەر فەرمووی: وازی لێبێنە با بچێت بیبینێت.

کاتێك چووە سەر لاشەکەی نوێژی لەسەر کرد و دوعای خێری بۆ کرد.

دواتر پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تەرمی شەهیدەکان کۆ بکەنەوە،

٢٩- هەواڵی بریندارەكان:

پێغەمبەر ﷺ زۆر بەخەمی بیستنی هەواڵی هاوەڵەكانی بوو؛ چونكە چارەنووسی زۆرێكیانی نەدەزانی، یەكێك لەوانەی زۆر مەبەستی بوو هەواڵی بزانێت سەعدی كوڕی ڕەبیع بوو، ئەو پیاوە هەر لەسەردەمی نەفامییەوە خوێندەوارێكی باش و نووسەرێكی بەتوانا بوو، یەكێكیش بوو لەو دوازدە نوێنەرەی كە خەڵكی مەدینە لەبەیعەی عەقەبەدا هەڵیانبژاردن، لەبەر جوامێری و مەردایەتی پێغەمبەری خودا ﷺ زۆری خۆشدەویست، بۆیە بەهاوەڵانی فەرموو: كێ هەواڵی سەعدی كوڕی ڕەبیعم بۆ دەزانێت؟ بزانێت ماوە؟ یان شەهید بووە؟ هەر كەس بینی سەلامی منی پێ بگەیەنێت و هەواڵی بپرسێت بزانێت وەزعی چۆنە؟.

ئوبەیی كوڕی كەعب دەڵێت گوتم: من دەچم هەواڵی سەعدت بۆ دێنمەوە.

دەڵێت: ڕۆشتم لەناو تەرمی كوژراوەكاندا بە شوێنیدا گەڕام تا دۆزیمەوە، بینیم زۆر حاڵی شپرزە و لاشەی لە زیاتر لە حەفتا جێگەوە بەشیرو تیرو ڕم بریندار كراوە و لەدوا ساتەكانی ژیانیدایە، سەریم بەرز كردەوە وگوتم: پێغەمبەری خودا ﷺ سەلامت لێ دەكات و فەرمانی پێكردووم بەشوێنتا بگەڕێم بزانم ماویت یان مردویت وحاڵت چۆنە؟ گوتی: سڵاوم بگەیەنە خزمەت پێغەمبەری خوداﷺ و عەرزی بكە كە من مردوم.

عەرزیشی بكە سەعدی كوڕی ڕەبیع دەیگوت: خوای گەورە پاداشتی تۆ لە پاداشتی هەر پێغەمبەرێك بەرامبەر گەلەكەی بە باشتر بداتەوە، بە خزمانەكانیشم بڵێ: تا ئێوە لەژیاندا بن و توانای چاوتروكانێكتان مابێت نابێت ڕێگە بدەن كەس دەستی بگات بەپێغەمبەری ﷺ خودا و ئازاری بدات، ئەگەرنا پاساوێكتان نییە لای خوا گەورە.

ئوبەیی دەڵێت: زۆری پێنەچوو گیانی سپارد.

كە گەڕامەوە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ سەلامەكەیم پێگەیاند و هەواڵەكەم بۆ گێڕایەوە، فەرمووی: خوای گەورە پاداشتی بداتەوە بەزیندووی و بەمردوویش كەسێكی دڵسۆز و سەرڕاست بوو لەگەڵ خواو پێغەمبەرەكەی.

یەكێكی تر لەوانەی كەلە ڕیزی موسوڵمانانەدا بەخەستی بریندار ببوو پیاوێك بوو بەناوی (قەزمان)، ئەم پیاوە زۆر ئازا و بەجەرگ بوو؛ بەڵام هەركاتێك هاوەڵان لای

پێغەمبەری خودا ﷺ باسیان دەكرد، ئەو هیچ گرنگی پێ نەدەدا و دەیفەرموو: ئەو پیاوە دۆزەخییە. هاوەڵەكان ئەم وەڵامەی پێغەمبەریان ﷺ زۆر پێ سەیر بوو، بەڵام شەرمیشیان دەكرد بڵێن: بۆ؟ تا شەڕی ئوحود هاتە پێشەوە و لەو شەڕەشدا دیسان ئەو پیاوە ڕۆڵێكی كاریگەری هەبوو، وە بەتەنها هەشت كەسی لە بێباوەڕان كوشت، تا سەرەنجام بەخەستی بریندار‌بوو، بەبرینداری گواستیانەوە بۆ شوێنێكی ئارام و هەندێك لەهاوەڵان چوون سەریان لێدا تا لە تەندروستی بپرسن و مزگێنی خێری پێ بدەن و پێیان گوت: قەزمان مژدەت لێبێت بەڕاستی ئەمڕۆ مەردانە جەنگایت، گوتی: مژدەی چی؟!. سوێند بەخوا من تەنها لەپێناو ناوبانگی بنەماڵەكەم شەڕم كردوە و لەبەر ئەوانیش نەبوایە هەر نەدەهاتم بۆ شەڕ، ئەوجا كە ئازار زۆری بۆ هێنا تیرێكی دەرهێنا و شادەمارەكانی دەستی بڕی و خۆی كوشت، كاتێك هاوەڵان هەواڵی قەزمانیان بە پێغەمبەردا ﷺ فەرمووی: شایەتی دەدەم كە پێغەمبەری خودام[1].

كەسێكی تر كە لەڕیزی موسوڵماناندا شەڕی دەكرد پیاوێكی جولەكە بوو بەناوی (موخەیریق) ئەم پیاوە لەهۆزی (بنو نضیر) بوو، یەكێك بوو لە زانا دیار و خاوەن دەستمایەكانی جولەكە، كەبیستبووی قورەیش هێرشیان كردۆتە سەر مەدینە، بەجولەكەكانی گوت: ئەی گەلی جولەكە ئێوە دەزانن كە بەرگریكردن لە مەدینە و لە موحەممەد ئەركی ئێمەیشە نەك تەنها موسوڵمانان[2]. گوتیان: سبەی ڕۆژی شەممەیە و ئێمە لەشەممەدا شەڕ ناكەین. گوتی: ڕاست ناكەن ئێوە كەی حسابتان بۆ ڕۆژی شەممە كردووە، ئیتر بەتەنها شمشێر و چەكەكەی هەڵگرت وبەشوێن سوپای موسوڵمانان كەوتە ڕێ و تاكە جولەكە بوو كە لەگەڵ موسوڵمانان بەشداری شەڕی كرد، لەشەڕەكەدا بەخەستی بریندار كرا، لە سەرەمەرگدا وەسیەتی كرد و گوتی: هەرچی سەروەت و سامانم هەیە

---

١ – دیارە مەبەستی ئەوە بوو كە من دەمزانی ئەو پیاوە لەپێناو خوادا شەڕ ناكات و هیچ پاداشتێكیشی لای خوا نییە وكەسێكی دۆزەخییە، ئەوە بوو لێكدانەوەكەیشی تەواو دەرچوو ئەو پیاوە هەر خۆی دانی بەتاوانەكەی خۆیدا نا و لەكۆتاییشدا خۆی كوشت.

٢ – بەپێی ئەو ڕێكەوتننامەیەی كە لە نێوان پێكهاتە جیاوازەكانی دانیشتوانی مەدینەدا مۆركرابو، ئەگەر هێرش كرایە سەر مەدینە یان یەكێك لە پێكهاتەكانی شارەكە، دەبێت دانیشتوانی مەدینە پێكەوە و بێ جیاوازی بەرەو ڕووی هێرشكاران بوەستنەوە.

دەیدەمە دەستی موحەممەد ﷺ با ئەو چی پێ چاکە ئاوهای لێبکات[١]. پێغەمبەری خودا ﷺ کەهەواڵی مردنەکەی بیست فەرمووی: موخەیریق باشترین پیاوی جولەکەیە[٢].

پاشان پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بۆ نوێژی نیوەڕۆ کۆکردەوە و لە بەر زۆری برینەکانی نەیدەتوانی بەپێوە بوەستێت بۆیە بەدانیشتنەوە نوێژی نیوەڕۆی بۆ کردن.

٣٠- کۆکردنەوەی تەرمی شەهیدەکان و بەخاکسپاردنیان:

پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانی کرد تەرمی شەهیدەکان کۆبکەنەوە و تیر و شیر و زرێ و قەڵغانەکانیان لێ بکەنەوە و بەجلەکانی خۆیانەوە سپاردەی خاکیان بکەن.

خەڵکانێك تەرمی شەهیدەکانیان بەرەو مەدینە بەرێ کردبو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی کرد کە هەموو تەرمەکان بگەڕێندرێنەوە ئەو شوێنانەی کە تێیدا شەهید بوون و لەوێدا بە خاك بسپێردرێن.

یەکێك لەوانە پیاوێك بوو بەناوی شەمماسی کوڕی عوسمانی مەخزومی کە بە خەستی بریندار ببو بەڵام ڕۆحی تیا مابوو، پێغەمبەر فەرمووی ﷺ بیگەیێنە مەدینە و بیبەنە لای ئوممو سەلەمەی دایکی باوەڕداران بەڵکو چارەسەری بکات، بەڵام بەهۆی سەختی برینەکانییەوە ئەویش لەمەدینە گیانی سپارد، پێغەمبەر ﷺ کە هەواڵەکەی بیست فەرمووی: لاشەکەی بگێڕنەوە ئوحود ولەوێ بەخاکی بسپێرن.

خێزانەکەی عەمری کوڕی جەموح کە ناوی هندی کچی عەمری کوڕی حەرام بوو، زۆر زوو خۆی گەیاندبووە شەڕەکە هاوسەرەکەی و خەللادی کوڕی و عەمری برای هەرسێکیان لەشەڕەکەدا شەهید ببوون، هەرسێکیانی خستبووە سەر حوشترەکەی و دەیویست بەرەو مەدینە بیانباتەوە، لەڕێگە بەخاتوو عائیشە و هاوەڵەکانی گەیشت کە بەرەو شەڕەکە دەهاتن، خاتوو عائیشە هەواڵی دەنگوباسی شەڕی لێپرسی گوتی: سوپاس بۆ خوا پێغەمبەر ﷺ سەلامەتە و لەویش بترازێت هەموو شت ئاسانە. خاتوو عائیشە لێی

---

١ - حەوت باخی زۆر خۆشی لەپاش خۆی جێهێشتبوو بەناوەکانی: (الأعراف، الأعواف، الصافية، الذلال، برقة، حسنى، حسنى، مشربة أم إبراهيم). پێغەمبەری خودا ﷺ هەموویانی لەسەر فەقیر وهەژاران وەقف کرد.

٢ - زانایان بۆچونیان جیاوازە لەسەر موسوڵمانبوونی: ئیبنوحەجەر و ئیمامی ذەهەبی پێیان وایە کە موسوڵمان بووە.

پرسی: ئەو تەرمانە کێن بەسەر ئەو وشترەوەن؟. گوتی: عەبدوڵڵای برام و خەللادی کوڕم و عەمری هاوسەرمە. گوتی: بۆ کوێیان دەبەیت؟. گوتی: بەرەو مەدینە لەوێ بەخاکیان دەسپێرم. کەویستی بەجێیان بهێڵێت و بەرەو مەدینە بکەوێتە ڕێ، حوشترەکەی خۆیدا بەزەویدا، چەند هەوڵیان لەگەڵدا بێسوود بوو. خاتوو عائیشە گوتی: هی ئەوەیە بارەکەی قورسە. گوتی: نا هی ئەوە نییە، ئەو حوشترە هەندێك جار باری دوو حوشترم لێناوە کێشەی نەبووە دەبێت شتێکی تر هەبێت. ناچار ڕووی حوشترەکەی لەمەدینە وەرگێڕا بەرەو ئوحود، ئەوجا دەنگی لێکرد وشترەکە یەکسەر هەستا و زۆر بەخێرایی ڕووەو ئوحود گەڕایەوە.

هند چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و باسەکەی بۆ گێڕایەوە. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو وشترە فەرمانی پێکراوە بۆیە ناگەڕێتەوە. هاوسەرەکەت بەر لەوەی لەماڵ دەرچێت هیچی گووت؟. گوتی: بەڵێ، لەخوا پاڕایەوە و گوتی: خوایە پلەی شەهادەتم پێ ببەخشە و جارێکی تر نەگەڕێمەوە ناو ماڵ ومنداڵم. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دەی هی ئەو دوعایەیە کە حوشترەکە ناڕوات، ئەی خەڵکی مەدینە ئێوە کەسانێکتان هەن هەرچی لەخوا داوا بکەن خوای گەورە بۆتان جێبەجێ دەکات، عەمری کوڕی جەموحی هاوسەرت یەکێك بوو لەو کەسانە.

ئەوجا ڕووی قسەکانی کردەوە هند و فەرمووی: ئەی هند باشبزانە لەو کاتەوە براکەت[1] شەهید بووە فریشتەکانی خوا سێبەریان لەسەر کردوە چاوارِوانن بزانن لەکوێدا دەنێژرێت.

جابریش دەڵێت: کە باوکم[2] شەهید بوو زۆر بەسەریدا گریام وجارجارە جلەکانم لەسەر دەموچاوی لادەبرد وسەیرم دەکرد، هەندێك لەهاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ گوتیان مەگری و وامەکە، بەڵام پێغەمبەری خودا ﷺ دڵی دامەوە و فەرمووی: ئەی جابر خوای گەوە ڕاستەوخۆ قسەی لەگەڵ هیچ کام لەو شەهیدانە نەکردووە جگە لەباوکی تۆ نەبێت، خوای گەورە پێی فەرموو: چیت ئەوێت داوابکە با پێتی بدەم. باوکت گوتویەتی: ڕێگەم بدە

---

١ - براکەی باوکی جابر بوو.

٢ - باوکی جابر (عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی حەرام) ی برای هند بوو.

بگەڕێمەوە دونیا با جارێكی تر لەپێناوی تۆدا شەهید بم. خوای گەورە پێی فەرموو: من پێشتر بەڵێنێكم داوە كە هە ركەس لە دونیا دەرچوو جارێكی تر نایگێڕمەوە دونیا. باوكت گوتویەتی: باشە خوایە گیان ئەو مژدەیە بەوانەی دوای ئێمە بدە، خوای گەورە ئەو ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا .....﴾[1]. واتە: وانەزانن ئەوانەتان كەلەپێناو خوادا شەهید بوون مردوون.

یەكێكی تر لە شەهیدەكان حەنظەڵە بوو، كەوتمان یەك ڕۆژ بەر لە شەهید بوونی خێزانی گواستبوەوە، كە لاشەكەیان دۆزییەوە لاشەكەی ئاوی لێدەچۆڕا، پێغەمبەر فەرمووی ﷺ: ئەم هاوەڵەتان فریشتەكان شۆردویانە، لەخێزانەكەی بپرسن بزانن هۆكارەكەی چییە؟. خێزانەكەی لەوەڵامدا گوتبووی كە بیستی پێغەمبەری خودا ﷺ دەڕوات بەرەو غەزا یەكسەر خۆی كۆكردۆتەوە و فریای ئەوە نەكەوتوە خۆی بشوات، ئەو هاوەڵە بەڕێزە لەوەو دوا بە (غسیل الملائكة) واتە: شۆراوی دەستی فریشتەكان ناوی دەركرد.

بەر لە ناشتنی تەرمەكان پێغەمبەر ﷺ لەسەر تەرمەكان وەستا و فەرمووی: خودایە من شاهیدم لەسەر ئەوەی ئەمانە لەپێناو تۆدا گیانیان بەخشی وبەم شێوەیە لاشەكانیان شێوێنرا.

پاشان ڕووی كردە هاوەڵانی و فەرمووی: هەر برینێك لەپێناو خوادا بكرێتە جەستەی مرۆڤ لەڕۆژی قیامەتدا كاتێك كەسەكە زیندوو دەكرێتەوە برینەكەی وەك برینێكی تازە خوێنی لێ دەتكێت ڕەنگەكەی ڕەنگی خوێنە و بۆنەكەی بۆنی میسك.

لەكاتی بەخاكسپاردنیاندا دیمەنێكی زۆر دڵتەزێن دەهاتە پێش چاو ئەویش ئەوە بوو كە هەندێك لەهاوەڵان ئەوەندە جلیان لەبەردا نەبوو كەبەشی داپۆشینیان بكات، لەوانە حەمزەی مامی پێغەمبەر ﷺ و موصعەبی كوڕی عومەیر[2]. هەرچەندە ئەم دوو هاوەڵە بەڕێزە زۆر هەبوو خۆشگوزەرانبوون لەمەككە بەڵام لەپێناوی خوادا دەستیان لەهەموو شت هەڵگرتبوو؛ هەر بۆیە كەشەهید بوون جلەكانیان بەشی داپۆشینی لاشەی نەدەكردن و كە

---

١ - سورة آل عمران: الآیة (١٦٩).

٢ - جوانترین وهەڵكەوتوترین لاوی قورەیش بوو، لەبەر خوای گەورە وازی لەهەموو سەروەت و سامانی دونیا هێنا و لەمەدینە لەبەر نەبوونی و بێپۆشاكی پێستەی مەڕی لەبەر دەكرد، كەشەهیدیش بوو جلێكی ئەوتۆی لەبەردا نەبوو كەپێی داپۆشن.

سەریان دادەپۆشین قاچییان دەردەکەوت و کەقاچییان دادەپۆشین سەریان دەردەکەوت، تا پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: جلەکانیان بدەن بەسەریاندا و بە گژوگیا قاچیان دابپۆشن.

ئەوجا لەبەر زۆری شەهیدەکان زەحمەتبوو بتوانن بۆ هەر یەکێکیان قەبرێك هەڵبکەنن، ئەوە بوو پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دوو دوو بیانخەنە یەك قەبرەوە، کامیان قورئانی زۆرتر لەبەربوو ئەوەیان سەرەتا داهێڵنە قەبرەکەوە و دواتر ئەوی تریان، بۆیە حەمزەو عەبدوڵڵای کوڕی جەحشی خوشکەزای پێکەوە خرانە یەك قەبرەوە.

عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی حەرام و عەمری کوڕی جەموحیش - کە زاوا و ژنبرا بوون- کەزۆر یەکتریان خۆشدەویست خرانە یەك قەبرەوە.

خاریجەی کوڕی زەید و سەعدی کوڕی ڕەبیعی ئامۆزایشی خرانە یەك قەبرەوە.

نوعمانی کوڕی مالیك وعوبادەی کوڕی حەسحاسیش خرانە یەك قەبرەوە.

لەپاش ناشتنی شەهیدەکان پێغەمبەری خودا ﷺ ڕویکردە خاتوو هندی خێزانی عەمرو پێی فەرموو: ئەی هند ئێستا براکەت و هاوسەرەکەت و کوڕەکەت پێکەوەن لەبەهەشتدا.

هند گووتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بپاڕێرەوە با منیش پێیان بگەم و هاوەڵییان بکەم.

پێشەوا مالیك دەفەرموێت پاش (٤٦) ساڵ لەبەخاکسپاردنی ئەو شەهیدانە لافاوێك هات و دامێنی قەبرەکانی ڕاماڵی بۆیە ناچار بوون بیانگوێزنەوە، دەڵێت: لاشەی هیچ کەسێکیان تێکنەچوبوو، وەك ئەوەی تازە نێژرابن، تەنانەت عەبدوڵڵای کوڕی عەمری باوکی جابر کەشەهید کرابوو دەموچاوی بریندار کرابوو ئەویش دەستی لەسەر برینەکەی دانابوو، دەفەرموێت: کەدەستیمان لادا برینەکەی دیسان خوێنی لێ دەهات، ناچار دەستیمان لەسەر برینەکەی دانایەوە ئەوجا خوێنەکەی وەستایەوە.

ئەمەیش بەڵگەیەکی ڕوونە لەسەر پلەی بەرزی ئەو پۆلە شەهیدە.

٣١- گەڕانەوە بەرەو مەدینە:

پاش بەخاكسپاردنی شەهیدەكان پێغەمبەر ﷺ فەرمانی كرد كەخۆیان ئامادەبكەن بۆ گەڕانەوە بەرەو مەدینە، بەهۆی زۆری برین و پێكانەكانییەوە خۆی نەیدەتوانی هەستێت بۆیە دووهاوەڵی چوونە ژێر باڵی وهەڵیانساند، پاشان ڕووی كردە قیبلە و بەهاوەڵەكانی فەرمووو لەپشت منەوە بەڕیز بوەستن با لە خوای گەورە بپاڕێینەوە، ئەوجا دەستی بەرز كردەوە بۆ ئاسمان و دەستی كرد بەپاڕانەوە و سەرەتا سوپاسی خوای كرد لەسەر نیعمەتەكانی و پاشان فەرمووی:

خوایە گیان هەر دەروازەیەك تۆ واڵای بكەیت بەكەس داناخرێت، كەتۆیش داتخست بەكەس واڵا ناكرێت، هەركەس خۆت هیدایەتی بدەیت بەكەس گومڕا ناكرێت، هەركەسیش خۆت گومڕات كرد بەكەس هیدایەت نادرێت، ئەوەی خۆت گرتتەوە بەكەس نابەخشرێت، ئەوەیشی خۆت بەخشیت بەكەس ناگیرێتەوە، ئەوەی خۆت دوورت خستەوە بەكەس نزیك ناكرێتەوە ئەوەیشی خۆت نزیكت كردەوە بەكەس دوور ناخرێتەوە. خوایە گیان دەرگای میهرەبانی و سۆز و بەزەیی و بەخشندەیی و ڕزق و ڕۆزی خۆتمان لێبكەیتەوە. خوایە گیان پەنات پێ دەگرم لەشەڕ و خراپەی هەموو ئەو شتانەی كە پێتداوین، وە لە شەڕی ئەوانەیش كە لێتگرتوینەتەوە و پێت نەداوین، خوایە گیان باوەڕمان لا شیرین بكە و بیڕازێنەرەوە لەدڵەكانماندا، كوفر وخراپە وبێفەرمانی خۆت بێزراو و قێزەون بكە لەدڵەكانماندا و ژیری و فامیدەییمان پێ ببەخشە، خوایە گیان داوای نیعمەتی بەهەشتی هەتا هەتاییت لێ دەكەین كە هەرگیز كۆتایی نایەت، خوایە گیان لەكاتی هەژاریدا كۆمەكمان بكە، لەكاتی ترسدا ئارامیمان پێ ببەخشە. خوایە گیان بەموسوڵمانی بمانمرێنە بەموسوڵمانیش بمانژیێنە و بەپیاوچاكانمان بگەیەنە و لەئاشوب و بێدینی بمانپارێزە. خوایە گیان دەتكەین بەگژ ئەو بێباوەڕانەی كە پاوەڕ بە پێغەمبەرەكانی تۆ ناهێنن و كۆسپ لەڕێی ناسینی تۆدا دروست دەكەن، بەڵا و سزا و خەشمی خۆتیان بەسەردا ببارێنە.

پاش ئەوەی دوعاكانی تەواو كرد كەوتنە ڕێ بەرەو مەدینە لەڕێی گەڕانەوە خاتوو حیمنەی كچی جەحشی پورزای پێگەیشت، كە ئەویش بەرەو ئوحود دەهات، هەواڵیان پێدا كە (حەمزە) ی خاڵت و (عەبدوڵلا) برات شەهید بوون زۆر پێی تێك چوو بەڵام خۆی

گرت و دوعای خێری بۆ کردن، دواتر پێیان گوت: موصعەبی کوڕی عومەیری هاوسەریشت شەهید بووە، کەهەواڵی شەهید بوونی هاوسەرەکەی بێست خۆی پێ نەگیرا و هاواری لێ بەرزبوویەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مێرد جێگە و کاریگەری تایبەتی خۆی هەیە لە دڵی خێزانەکەیدا.

ئافرەتێکی تریان لەهۆزی بەنی دینار پێگەیشت ئەویش باوك و برا و هاوسەرەکەی لە ئوحوددا شەهید ببوون کەهەواڵیان پێدا گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ چۆنە؟. گوتیان: ئەو باشە. گوتی: کوا نیشانمی بدەن با بەچاوی خۆم بیبینم، گوتیان ئەوەتا، کە لەدورەوە بینی گوتی: هەر تۆ سەلامەت بیت هەموو بەڵایەکی تر ئاسانە.

پاشان بەدایکی سەعدی کوڕی موعاز گەیشتن کەبەڕاکردن بەرەو ڕووی سوپاکە دەهات، سەعد جڵەوی وڵاخەکەی پێغەمبەری ﷺ گرتبوو ڕایدەکێشا، لەدوورەوە بینی گووتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوە دایکمە. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەخێر بێت، کەنزیك بۆوە پێغەمبەری خودا ﷺ وەستا و پێشوازی لێکرد و سەرەخۆشی لێکرد بەهۆی شەهید بوونی عەمری کوڕی موعازی کوڕییەوە، ئافرەتەکە گوتی: بەخوا مادام تۆم بە سەلامەتی بینی هەموو شتێك ئاسانە. پێغەمبەریش ﷺ دوعای خێری بۆ کوڕەکەی ئەو و سەرجەم شەهیدەکان کرد و فەرمووی: ئەی دایکی سەعد مژدە لەتۆ و تۆیش بەهەموو کەسوکاری شەهیدەکان ڕابگەیەنە، کەسەرجەم شەهیدەکان لەبەهەشتدا پێکەوەن و هەموویشیان شەفاعەت بۆ کەس وکاریان دەکەن. ئافرەتەکە گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە بەم بەخششەی خوای گەورە ڕازین، جا ئیتر کێ بەسەر شەهیدەکەیدا دەگری. پاشان گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دوعا بۆ کەسوکار و زیندووەکانیان بکە. فەرمووی: خوایە خەم وپەژارەی دڵیان لابەریت و پاداشتی خێری لەدەستدانی ئازیزانیان بدەیتەوە و جێگەکانیان بۆ کەسوکاریان پڕبکەرەوە.

پاشان فەرمانی کرد بەوەی کەهیچ کەس بەدەنگی بەرز شیوەنیان بۆ نەکات و قژ و دەموچاویان بۆ نەڕنن وخاك وخۆڵ بەسەر خۆیاندا نەکەن.

کە گەشتنەوە مەدینە پێغەمبەر ﷺ بەلای ماڵەکاندا دەڕۆی دەیبینی هەموو خەڵك پرسەیان بۆ شەهیدەکانیان داناوە و ئافرەتان بۆیان دەگرین، بەڵام کەس پرسەی بۆ پێشەوا

حەمزە دا نەناوە وكەسیش بۆی ناگری[١]، پێغەمبەرﷺ زۆر بەزەیی بەبێكەسی مامیدا هاتەوە و فرمێسك بەچاوەكانیدا هاتە خوارەوە و لەبەر خۆیەوە فەرمووی: بەس حەمزە كەس نییە بۆی بگری.

هەندێك لەو خەڵكانەی لەگەڵیدا بوون گوێیان لێبوو زۆریان پێناخۆشبوو چوون هەواڵیان بەكەسوكارەكەیان دا وپێیان گوتن كەپرسەی خۆیان هەڵگرن و بچن پرسە بۆ مامی پێغەمبەر دابنێن.

كە گەشتەماڵەوە نزیكی نوێژی شێوان بوو سەعدی كوڕی موعاز وسەعدی كوڕی عوبادە چوونە ژێر باڵی و لەسەر ئەسپەكەی هێنایانە خوارەوە و بردیانە ماڵەوە زۆری پێنەچوو بیلال بانگی شێوانی دا و دیسان هەردوو سەعدەكە چوونە ژێر باڵی و بردیان بۆ مزگەوت نوێژی بۆ هاوەڵانی كرد و لەگەڕانەوەدا گوێی لەدەنگی گریانێكی زۆر بوو، فەرمووی ئەوە چییە؟. گوتیان قوربان خێزانەكانی ئێمەن هاتون پرسەیان بۆ حەمزە داناوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا لەخۆتان و ماڵ و منداڵتان ڕازی بێت خۆ من مەبەستم ئەوە نەبوو، پێیان بڵێن با بچنەوە ماڵی خۆیان.

١ - چونكە پێشەوا حەمزە ماڵ و منداڵەكەی لە مەككە جێهێشتبوو.

٣٢- پرِوپاگەندەی دوورِوو و جولەکەکان:

لە مەدینە هەلێکی زێرین بۆ دوورِوو و جولەکەکان رەخسابوو تاجەنگێکی دەروونی دژی موسوڵمانان بەرپا بکەن و گومان لەسەر پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەی دروست بکەن و پرِوپاگەندەیان لەدژ بڵاو بکەنەوە، بۆیە ئاهەنگیان دەگێرِا و بەخۆشحاڵییەوە بەناو خەڵکیدا دەگەرِان و دەیانگوت: موحەممەد ﷺ پیاوێکی دونیا ویستە و پێغەمبەر نییە؛ چونکە ئەگەر پێغەمبەر بوایە ئاوهای بەسەر نەدەهات و ئەوەی بەسەر ئەو هاتووە بەسەر هیچ پێغەمبەرێك نەهاتووە، ئەو هەموو هاوەڵەی بکوژرێت و خۆیشی بەو شێوەیە بریندار بکرێت.

ئەوان دەیانویست خەڵکی ساردبکەنەوە و رِووداوەکە بۆ بەرژەوەندی خۆیان بقۆزنەوە؛ بۆیە دەچوون بەسەر کەسوکاری شەهید و بریندارەکاندا دەگەرِان و دەیانگوت: ئەگەر موحەممەد ﷺ و هاوەڵانی بەگوێی ئێمەیان بکردایە وایان بەسەر نەدەهات.

عەبدوڵڵای کورِی عەبدوڵڵای کورِی ئوببەی کورِی سەلول هاوەڵێکی دڵسۆزی پێغەمبەر بوو ﷺ؛ بەڵام باوکی سەری ئاژاوەگێرِ و دوورِووەکان بوو لەمەدینەدا، عەبدوڵڵا لەشەرِەکەدا بریندار ببو، باوکی پێی دەگوت: ئەمە کەی ئیش بوو ئێوە کردتان من ئەم رِۆژەم لەبەرچاو بوو، موحەممەد ﷺ بەقسەی ئەو کاڵفام و هەرزانەی کرد بەقسەی منی نەکرد. عەبدوڵڵای کورِیشی دەیگوت؛ هەرچی پێغەمبەری خودا ﷺ برِیاری لەسەر بدات هەر ئەوە باشە.

یەزیدی کورِی حاطەبی کورِی ئومەییەیش یەکێك بوو لەو هاوەڵە بەرِێزانەی کە بە سەختی بریندار ببو لەحاڵەتی سەرەمەرگدا بو، ئەویش باوکێکی پیری دوورِووی هەبوو، هاوەڵەکانی پێغەمبەرﷺ کە سەردانی یەزیدیان دەکرد دڵیان دەدایەوە و مژدەی بەهەشتیان پێ دەدا. باوکیشی دەیگوت: مژدەی کام بەهەشتەی پێدەدەن، بە هەشتێك لە خرِنوکە و درِك ودالّ، سوێند بەخودا لەم جێگەیەی خۆی زیاتری پێ نابرِێت، چۆن سەرتان لەو گەنجە شێواند و بەکوشتتان دا.

ئەم شەرِە دەروونییەیش موسوڵمانانی زۆر بێزار ونیگەران کردبوو، بۆیە پێشەوا عومەری کورِی خەططاب هاتە خزمەت پێغەمبەرو ﷺ و داوی لێکرد کە مۆڵەتی بدات هەندێك لەو سەرانە بکوژێت و دەمکوتیان بکات، بەڵام پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتی پێنەدا و

پێی فەرمووو: ئەی عومەر گوێ بەو قسانە مەدە و دڵنیابە خوای گەورە ئەو دینەی خۆی هەر سەر دەخات و پێغەمبەرەکەیشی سەرفراز دەکات؛ جولەکەکان لەگەڵ ئێمە هاوپەیمانن بۆیە ناکرێت بیانکوژین. گوتی: ئەی دووڕووەکان. فەرمووی: ئەوانیش بەڕووکەش ناڵێن: أشهد أن لا إله إلا الله، وأن محمدا رسول الله.؟. گوتی: بەڵێ وا دەڵێن بەڵام لەترسا وادەڵێن و ئێستا بۆمان ڕوونبۆتەوە کە ئەوانە درۆمان لەگەڵ دەکەن و ناپاکیمان دەرهەق دەکەن و لەم کارەساتەیشدا خوای گەورە ناخیانی بۆ دەرخستین. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕێگەم پێ نەدراوە کەسێك بکوژم کە بڵێت: لا إله إلا الله، محمد رسول الله؟. ئەی کوڕی خەططاب دڵنیابە لەوەی جارێکی تر قوڕەیش بەو شێوەیەی ئەمڕۆ دەستیان پێمان ناگات هەتا دەچینەوە مەککە و کەعبە لەدەستیان ڕزگار دەکەین.

بانگەشەی دوو ڕووەکان زۆر کاریگەری خراپی هەبوو لەسەر دڵ و دەروونی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی تا خوای پەروەردگار لەسەر قێزەونی هەڵوێستەکەیان قورئانی ناردە خوارەوە و فەرمووی: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾[1]. واتە: ئەی گرۆهی باوەڕدارن ئێوە وەك دووڕوو و بێباوەڕەکان مەبن و وەك ئەوانیش بیر مەکەنەوە کاتێك براو کەسوکاریان بڕۆن بۆ گەشتێك یان بازرگانییەك یان غەزایەك و لەوێ مردن ڕێیان پێ بگرێت دەڵێن: ئەگەر لای ئێمە بوونایە و بەقسەی ئێمەیان بکردایە نەدەمردن و نەدەکوژران، ئەو جۆرە قسەو هەڵوێستانە تەنها خۆزگە و بریا و حەسرەت و دەردێکە خوای گەورە دەیەوێت بیکات بە دڵیاندا، ئەگەرنا مردن وژیان تەنها بەدەستی خوای گەورەیە وخوای گەورەیش بەهەموو کار و کردەوەکانتان بیسەرو بە ئاگایە.

بەم شێوەیە خوای گەورە دڵی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دایەوە و سەرکۆنەی هەڵوێستی دووڕووەکانیشی کرد و قسە و هەڵوێستەکانی بەکوفر و بێباوەڕی وەسف کردن و پۆلێن کرد.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٦).

٣٣- غەزوەی (حمراء الأسد):

پاش گەڕانەوە لە ئوحود پێغەمبەر ﷺ ئەو شەوە لە مەدینە مایەوە، هەر هەمان شەو فەرمانی دەركرد كە سبەینێ شوێن سوپای قوڕەیش دەكەوین و تۆڵەی ئوحودیان لێدەكەینەوە.

ئەم هەنگاوەی پێغەمبەر ﷺ كۆمەڵێك ئامانجی لەپشتەوە بوو لەوانە:

١- ورەی هاوەڵانی بەرز بكاتەوە و ترسی سوپای قورەیش لە دڵیان دەربكات.

٢- ورەی سوپای قورەیش و سەرجەم نەیارانی بڕوخێنێت و بیر لەوە نەكەنەو ئەم دەرفەتە بقۆزنەوە و هەڵكوتنەوە سەر مەدینە.

٣- تۆڵە لە قورەیش بكاتەوە و نەهێڵێت چێژ لەو سەركەوتنە كاتییەیان بكەن.

٤- دووڕوو و جولەكەكان دەمكوت بكات و پڕوپاگەندەكانیان بەدرۆ بخاتەوە.

پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆژی یەك شەممە (١٦) ی شەوال كەوتە ڕێ و لەجێی خۆی عەبدوڵڵای كوڕی ئومومەكتومی نابینای بەسەرپەرشتیاری مەدینە دانا.

بڕیاریشیدا كە جگە لەو هاوەڵانەی كە دوێنێ لەئوحوددا بەشداریان كردوە كەسی تر لەگەڵ خۆی نەبات. عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەیی سەری دووڕووەكان هاتە خزمەتی و گوتی: من دێم لەگەڵت. پێغەمبەری خودا ﷺ فەمووی: نابێت، تەنها ئەوانە دێن كەدوێنێ لەگەڵمان مانەوە و بەشداری جەنگیان كرد.

جابری كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی عەمری كوڕی حەرام كەدوێنی باوكی شەهید ببو، كاتێك بیستی پێغەمبەر دەڕوات بۆ غەزا پرسەكەی باوكی جێهێشت و هاتە خزمەتی و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ حەوت خوشكم هەیە دوێنێ كە باوكم هات لەخزمەتدا بەمنی گوت: كوڕم ناكرێت من و تۆ هەردووكمان خوشكەكانت بەجێبهێڵین بەبێ ئەوەی كەسێك جاوی لێیانەوە بێت بۆیە من لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دەڕۆم و تۆ چاوت لەخوشكەكانت بێت، منیش بەگوێم كرد، ئێستا باوكم شەهید بووە حەزدەكەم لەگەڵ خۆت بمبەیت و بۆ هیچ غەزایەك بەجێم نەهێڵێت. پێغەمبەری خودا ﷺ دڵی نەشكاند و ڕێگەی پێدا و جگە لەویش ڕێگەی بەكەسی تر نەدا.

بەم پێیەیش ژمارەی سوپاکە لە (٦٣١) کەس تێپەڕی نەدەکرد، ئەوانەیش زۆرێکیان پێکراوو برییندار بوون.

بۆ نموونە: خودی پێغەمبەر خۆی ﷺ سەر و دەموچاوی و قاچی لەچەند شوێنێکەوە بریندار کرابوو. ئوسەیدی کوڕی حوضەیر و عوقبەی کوڕی عامر و خەڕاشی کوڕی صوممە و کەعبی کوڕی مالیك و عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف دەییەها برینییان پێوە بوو، طەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵلا زیاتر لە (٧٠) برینی پێوە بوو، ژمارەی بریندارەکان ئەوەندە زۆر بوو هۆزێکی وەکو (بنی سلمة) بەتەنها زیاتر لە (٤٠) بریندارییان هەبوو بۆیە کەپێغەمبەری خودا ﷺ بینینی فەرمووی: خودایە بەزەییت بەبەنی سەلامەدا بێتەوە و بەمیهرەبانیی خۆت بیانبەخشە.

دووان لەو بریندارانە برای یەك بوون کەبیستیان پێغەمبەری خودا ﷺ شوێن سوپای قوڕەیش دەکەوێت، یەکێکیان دەڵێت: من کەمێك برینەکانم لەبراکەم سووکتر بوون، پێم گوت؛ چۆن پێغەمبەری خودا ﷺ بڕوات بۆ غەزا و ئێمەیش لەماڵەوە دانیشین، دەڵێت: هەردووکمان بەو برینانەوە شوێنیان کەوتین هیچ وڵاغێکیشمان نەبوو تا پێی بڕۆین، هەندێك جار کە براکەم بەهۆی زۆری برینەکانییەوە ماندوو دەبوو لە کۆڵم دەکرد و جارجاریش خۆی بەپێ دەڕۆیشت تا گەیشتین بەپێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی.

ئەو ڕۆژە بەردەوام بوون لەڕۆیشتن تا شەو بەسەردا هات و گەشتنە جێگایەك بەناوی (حمراء الأسد) لەوێ فەرمانی بەهاوەڵەکانی کرد کە لابدەن و هەر یەکەیان ئاگرێکی گەورە بکەنەوە و قەرەباڵغییەکی زۆر دروستکەن تا ژمارەیان زۆر دیار بێت.

لەوێ پیاوێکی بێباوەڕ لەهۆزی (بني خزاعة) - کە هەر لەکۆنەوە لەگەڵ بنەماڵەی پێغەمبەر ﷺ و (بني هاشم) هاوپەیمان بوون - بەناوی مەعبەدی کوڕی ئەبو مەعبەدی خوزاعی هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانبوونی خۆی ڕاگەیاند و پێی گوت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر دڵگرانین بەوەی بەسەر هاوەڵانت هاتووە و ئاواتە خوازبووین کەهەر گیز شتی لەو جۆرە ڕووی نەدایە. ئێستایش من لەخزمەتدام چی دەفەرموویت با بۆتی بکەم.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چیت لە دەست دێت بۆمان بکە.

ئەم پیاوە سوپای پێغەمبەری ﷺ جێهێشت و کەوتە شوێنی سوپای قورەیش.

قەدەری خوا وابوو سوپای قورەیشیش لەڕێی گەڕانەوەیان بەرەو مەککە لەناوچەی ڕەوحاء کە (٤٥) کیلۆمەتر لەمەدینەوە دوورە لایاندابوو تا کەمێك پشوو بدەن، لەوێ بیریان کردەوە و گوتیان ئێمە کارێکی باشمان نەکرد دەبوو ئەم هەلەمان بقۆستایەتەوە و پاشەکشەمان نەکردایە تا موحەممەد و هاوەڵانیمان بەتەواوی لەناو دەبرد، ئێمە ڕاستە تۆڵەی بەدرمان کردەوە بەڵام هەتا موحەممەد و ئەو سەرانەی چواردەوری مابێت پەیامەکەیان هەر دەمێنێت و هەر ڕۆژێکیش بۆیان برەخسێت تۆڵەی ئەم ڕۆژەمان لێدەکەنەو؛ بۆیە ئێستایش دەرفەت ماوە بابگەڕێینەوە و تا بەتەواوی لەناوییان نەبەیەن نەگەڕێینەوە مەککە.

ئەمەیش ئەو خاڵە بوو کە پێغەمبەری خودا ﷺ لێی بەگومان بوو.

صەفوانی کوڕی ئومەییە کەیەکێك بوو لە سەرانی قورەیش گوتی: خزمینە کاری وا مەکەن من دەترسم ئەمجارە بگەڕێینەوە ئەوەیشی لە ئوحود ئامادە نەبووە و شەڕی نەکردوە ئەمجارە ئەوانیش لە دژمان ئامادەبن و ڕوو بەڕوومان بوەستنەوە، ئێمە سەرکەوتوین گرەوی خومان بردۆتەوە و تۆڵەی بەدرمان بەزیادەوە کردۆتەوە؛ بۆیە بابگەڕێینەوە دەترسم بچینەوە سەریان ئەنجامەکان پێچەوانە ببنەوە و ئەمجارە بمانشکێنن، بیریشتان نەچێت مەدینە تەنها موحەممەدی تێدا نییە، بەڵکو جولەکە و هاوپەیمانەکانی خۆیشمانی (دووڕووەکان) تێدایە.

سەرانی قورەیش ئەم بۆچونەی صەفوانیان بەدڵ نەبوو بۆیە سوربوون لەسەر گەڕانەوە و هێرشکردنە سەر مەدینە.

بەر لەوەی سوپای قورەیش بگەڕێتەوە بەرەو مەدینە مەعبەدی کوڕی ئەبو مەعبەدی خوزاعی خۆی پێگەیاندن بەڵام قورەیشییەکان نەیاندەزانی کە مەعبەد موسوڵمان بووە. چووە لای ئەبو سوفیان و لێی پرسی: نیازتان چییە و بیر لە چی دەکەنەوە؟. گوتی: دەگەڕێینەوە دەدەین بەسەر مەدینەدا.

مەعبەد گوتی: بەقسەی من دەکەن شتی وا ناکەن.

گوتی: بۆ تۆ هیچ هەواڵێکت پێیە؟.

مەعبەد گوتی: موحەممەد ﷺ و هاوەڵانی سوپایەکیان کۆکردۆتەوە تا ئێستا سوپای وا زۆرم بەم دوو چاوە نەبینیوە، هەرچی بەشداری ئوحودی نەکردوە زۆر پەشیمان و داخ لە دڵە و لەگەڵیان هاتووە و تینووی تۆڵەیە، ئەوەندە لێتان بەداخن تا ئێستا داخ لەدڵی وەك ئەوانەم نەبینیوە، پاشان شیعرێکی لەبارەی زۆری و ورەبەرزی سوپای موسوڵمانان خوێندەوە.

ئەبو سوفیان و سەرانی سوپای قورەیش کە گوێیان لەو قسانە بوو زۆر پێی تێك چوون.

ئەبو سوفیان گوتی: بەدبەخت ئەوە تۆ دەڵێی چیی؟!!.

مەعبەد گوتی: بەخوا بەدواتانەوەن پەلە نەکەن لەگەڕانەوە بەرەو مەککە کەمێکی تر ناوچەوانی ئەسپەکانیان دەبینن و لەو پشت گردەوە بەدەردەکەون.

ئەبو سوفیان گوتی: وەڵڵا خۆمان کۆکردۆتەوە بگەڕێینەوە و بدەین بە سەریاندا و تەفرو تونایان بکەین.

مەعبەد گوتی: ئێوە من باش دەناسن، من ئەزموونی شەڕم زۆرە، مادام دەستان لێوەشاندوون و شکاندوتانن مەگەڕێنەوە سەریان، من بەرژەوەندی ئێوەم دەوێت ئەگەر بە قسەی من دەکەن کاری وا ناکەن.

قسەکانی مەعبەد زۆر کاریگەری خراپی لەسەر ورەی سەرانی قورەیش و سوپاکەیان دروست کرد؛ بۆیە پەشیمان بوونەوە و بڕیاریاندا هەر بەو شەوە بەرەو مەککە بگەڕێنەوە.

ئەوەندە بەپەلە و شپرزەیی خۆیان پێچایەوە و گەڕانەوە یەکێك لە سەرباز و ڕاگەیاندنکار و شاعیرە بەتواناکانیان بەناوی ئەبو عەززەی جومەحی[١] بەجێهێشت کەلەبەر ماندوێتی خەوی لێکەوتبوو. بەیانی کاتێك خەبەری بویەوە سوپای موسوڵمانان گەیشتنە سەری و عاصمی کوڕی ثابت بەدیلی گرت و هێنایە خزمەت پێغەمبەرﷺ. ئەبو عەززە زۆر لەپێغەمبەر ﷺ پاڕایەوە و گوتی: موحەممەد ئەمجارەیش ئەو گەورەییەم لەگەڵ بکە و بمبەخشە بە کچەکانم و مەمکوژە و بەڵێن بێت جارێکی تر دژت ناوەستمەوە وکەسیش هان نادەم دژایەتیت بکات.

---

١ - درێژەی بەسەرهاتەکەی لەلاپەڕە (٢٠-٢١) بخوێنەوە.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: جاری یەکەم و لەبەدردا بەقسەم کردیت و باوەڕم پێکردیت بەڵام ئەمجارە قبوڵ ناکەم بچیتەوە پاڵ بدەیت بەکەعبەوە و خۆت ڕابوەشێنیت و بڵێیت دووجار موحەممەدم خەڵەتاند، مرۆڤی بڕوادار دوو جار لە شوێنێکدا مار پێوەی نادات. پاشان فەرمانی کرد: کوشتیان.

پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دڵنیابوون لەوەی سوپای قورەیش گەڕاونەتەوە مەککە و هیچ مەترسییەك لەسەر مەدینە نەماوە. بڕیاریاندا بەرەو مەدینە بگەڕێنەوە.

کە گەڕانەوە مەدینە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد کە هەر کەس موعاویەی کوڕی موغیرەی کوڕی ئەبی عاصی - باپیری عەبدولمەلیکی کوڕی مەروانی لە دایکەوە- بینی بیکوژێت. ئەم پیاوە بێباوەڕ بوو لە دوای غەزای ئوحود لەگەڵ سوپای قورەیش ناگەڕێتەوە مەککە و دەچێت ماڵی پێشەوا عوسمانی کوڕی عەففانی ئامۆزای و لە دەرگا دەدات. ئوممو کەلثومی خێزانی کەدەکاتە کچی پێغەمبەر ﷺ لەماڵ دەبێت. دەڵێت کێیت؟ دەڵێت: ئامۆزای مێردەکەتم، کە خۆی پێ دەناسێنێت دەزانێت بێباوەڕە و دەرگای لێ ناکاتەوە و دەڵێت: عوسمان لە ماڵ نییە. موعاویە دەڵێت: وشترێکم لێ کڕیوە پارەکەیم بۆ هێناوە، کە دەرگاکەی لێ دەکاتەوە خۆی دەکات بەماڵدا و دەڵێت: بنێرە بەدوای عوسماندا بابگەڕێتەوە ئیشم پێیەتی. ئومم و کەلثوم هەواڵ دەنێرێت بۆ پێغەمبەر ﷺ کە یەکێك لەچەکدارانی قورەیش بەناوی موعاویەی کوڕی موغیرە لێرەیە. ئەویش فەرمان دەکات: بڕۆن بیهێنن، کە دەیهێنن پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: بیکوژن، پێشەوا عوسمان بەپەلە دێت و دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو پەنای بۆ ماڵەکەی من هێناوە ئەگەر بفەرموویت من تا سێ ڕۆژ پەنای دەدەم و پاشان دەگەڕێتەوە مەککە. پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: باشە لەبەر ئەوەی پەنای بۆ تۆ هێناوە تا سێ ڕۆژ مۆڵەتی دەدەینێ و دواتر دەبێت بگەڕێتەوە.

ئیتر ئەو پیاوە لە مەدینە دەمێنێتەوە و لەو ماوەیەی کە پێغەمبەر ﷺ و سوپای موسوڵمانان مەدینە چۆڵ دەکەن و شوێن سوپای قورەیش دەکەون، ئەو لەمەدینە سەرقاڵی سیخوڕی کردن و ئاژاوەگێڕی دەبێت. کاتێك پێغەمبەر ﷺ دەگەڕێتەوە مەدینە ماوەی سێ ڕۆژەکەی بەسەر چووە بەڵام ئەو هەر لەمەدینە ماوەتەوە، کەزانی پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کوشتنی دەرکردووە هەڵدێت. پێغەمبەری خودا ﷺ زەیدی کوڕی حاریثە و عەمماری کوڕی

یاسر دەنێرێت بەشوێنیدا و ناونیشانی شوێنەكەیان پێدەدات كە دەچن لەوێ دەیگرن و دەیكوژن.

بە گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ و سوپاكەی زۆرێك لەهاوكێشەكان تەواو پێچەوانە دەبنەوە و ورەی موسوڵمانان زۆر بەرز دەبێتەوە و بێباوەڕانی قورەیش و دووڕوو و جولەكەكانیش تەواو دەمكوت دەبن و بۆیان دەردەكەوێت كە ئەوەی لە ئوحود ڕویداوە تەنها ڕوداوێكی كاتی بووە و هیچ كاریگەرییەكی خراپی لەسەر ورە و هێزی موسوڵمانان دروست نەكردووە.

لەڕۆژی هەینیدا عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەیی كوڕی سەلول عادەتی وابوو بەر لەوەی پێغەمبەر ﷺ دەست بەوتاری هەینی بكات هەڵدەستا و قسەی بۆ خەڵك دەكرد و هانی دەدان بۆ ئەوەی بەگوێی پێغەمبەر ﷺ بكەن و بەرگری لێبكەن و سەری بخەن، وە خۆی وا نیشان دەدا كە زۆر دڵسۆزی پێغەمبەر ﷺ بێت. ئەو ڕۆژەیش دیسان لەناو خەڵكەكەدا هەستا و ویستی هەمان شت دووبارە بكاتەوە، هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ زۆر لێی پڕبوون بۆی هەستان و بەزۆر دایاننیشان وگوتیان: دانیشە دووڕووی دوژمنی خوا دەم نەكەیتەوە، تۆ پیاوی ئەوە نیت ئامۆژگاری ئێمە بكەیت، تۆ و هاوەڵەكانت بەشێك بوون لە هۆكارەكانی ئەو كارەساتەی بەسەرمان هات.

ئەویش لەداخا هەستا و بەتوڕەییەوە وتارەكەی بەجێهێشت و گوتی: بۆ من شتێ خراپم گوتووە كە دەڵێم بەقسەی بكەن. هەندێك لە هاوەڵان لە دەرگای مزگەوت بینییان لێیان پرسی: بۆ كوێ دەچیت؟. گوتی: من هەستاوم بەرگری لە پێغەمبەر ﷺ دەكەم كەچی هاوەڵەكانی بە گژمدا دەچن. گوتیان: بگەڕێرەوە داوای لێبوردن لە پێغەمبەری خودا ﷺ بكە باداوای لێخۆشبونت لە خوا بۆ بكات ئەوەی تۆ بەرامبەر ئێمە و بڕوادان كردت لە ئوحود كەم نەبوو.

گوتی: سوێند بەخودا پێویستم بەوە نییە ئەو داوای لێخۆشبوونم لە خوا بۆ بكات.

خوای گەورە لەسەر ئەو قسە و هەڵوێستە نامۆ و نەخوازراوەی ئایەتی نارده خوارەوە و فەرمووی: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ

﴿الْفَاسِقِينَ﴾[١]. واتە: ئەو دووڕووانە کاتێك پێیان بوگترێت وەرن با پێغەمبەری خودا ﷺ داوای لێخۆشبوونتان بۆ بکات لای خوای گەورە، سەریان با دەدەن و ڕوو وەردەگێڕن و خۆیان لەوە بە گەورەتر دەبینن کە داوای لێخۆشبوون بکەن، جا داوای لێخۆشبوونیان بۆ بکەیت یان نەیکەیت چوون یەکە و خوای گەورە لێیان خۆشنابێت وخوای گەورە ڕێنموویی خەڵکانی بەدکار ناکات.

بەم شێوازە ڕووداوەکان و وێستگەکانی ئوحود و گشت لێکەوتەکانی کۆتاییان هات، ئەوەی گرنگە بۆ ئێمە ئەوەیە چۆن لەو ڕووداوانە بەهرەمەند بین و سوودیان لێوەربگرین، چۆن هەوڵ بدەین خۆمان وا لێبکەین کە بتوانین کۆتایی بەنەهامەتییەکانی ئوحود لەژیانی ئەمڕۆماندا بهێنین؛ چونکە شکستەکەی ئەو ڕۆژەی ئوحود تەنها چەند کاژێرێکی کەمی خایاند؛ بەڵام ئێمە بۆ چەندین ساڵە تاڵاوی ئوحود دەچێت بە گەروماندا، بۆ چەندین ساڵە ئێمە لەشکستداین و تا ئێستایش پەند لەهەڵە وهۆکارەکانی ڕووداوی ئوحود وەرناگرین.

بۆیە لە باسی داهاتوودا دەچینە خزمەت ئایەتەکانی قورئان، بزانین چۆن خوای پەروەردگار باسی وردەکارییەکانی غەزاکە دەکات و چۆن هەڵە و هۆکار و چارەسەرەکان دەخاتە ڕوو، بەو هیوایەی ئێمەی بڕوادار بتوانین لێیان بەهرەمەند بین[٢].

---

١ - سورة المنافقون: الآيتان (٥-٦).

٢ - گرنگترینی سەرچاوەکان: إبن إسحاق (محمد بن إسحاق بن يسار المطلبي)، سيرة إبن إسحاق، دار الفكر، بيروت، ط١، ١٣٩٨، تحقيق: سهيل زكار، ص٣٢٢- ٣٣٧. إبن هشام (عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري)، السيرة النبوية، ج٢، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ط٢، ١٣٧٥، تحقيق: مصطفى السقا و إبراهيم الأبياري و عبد الحفيظ الشلبي، ص٦٠- ١٦٨. الواقدي (محمد بن عمر بن واقد السهمي الأسلمي)، المغازي، ج١، دار الأعلمي، بيروت، ط٣، ١٤٠٩، ص١٩٩- ٣٤٠. إبن هشام (عبد الرحمن بن عبد الله بن أحمد السهيلي)، الروض الأنف في شرح السيرة النبوية، ج٥، ج٦ دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط١، ١٤٢١، تحقيق: عمر عبد السلام السلامي، ص٢٩٦-١٢٣. إبن حزم (علي بن أحمد بن سعيد بن حزم)، جوامع السيرة، دار المعارف، مصر، تحقيق: إحسان عباس، ط١، ١٩٠٠، ص١٥٦-١٧٦. البيهقي (أحمد بن الحسين بن علي بن موسى)، دلائل النبوة، ج٣، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤٠٨، تحقيق: د. عبد المعطي قلعجي، ص٢٠١- ٣١٩. إبن كثير (إسماعيل بن عمر بن كثير)، السيرة النبوية، ج٣، دار المعرفة، بيروت، ط١٩٧٦، تحقيق: مصطفى عبد الواحد، ص١٨- ١١٨. مغلطاي بن قليج، الإشارة إلى سيرة المصطفى وتاريخ من بعده من الخلفا، دار القلم، دمشق، ط١، ١٤١٦، تحقيق: محمد نظام الدين الفتيح، ص٢٣٠- ٢٣٧. المقريزي (أحمد بن علي بن عبد القادر)، إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع، ج١، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤٢٠، تحقيق: محمد عبد الحميد النميسي، ص١٣٠- ١٧٩. إبن عبد البر، الدرر في اختصار المغازي والسير، دار المعارف، القاهرة، ط٢، ١٤٠٣،

باسی دووەم
وانەکان

پاش تەواوبوونی غەزاکە خوای پەروەردگار لە زیاتر لە (٦٠) ئایەتی قورئاندا ڕووماڵی ڕووداوەکانی غەزاکەی کرد و تیشکی خستە سەر گشت تەوەر و وردەکارییەکانی وپەند وئامۆژگارییەکانی غەزاکەی بۆ هاوەڵان خستەڕوو.

ئێمەیش لەم باسەدا تیشك دەخەینە سەر کۆی ئەو پەندو ئامۆژگارییەکانە کە بریتیبوون لە:

١- پشتڕاستکردنەوە و سەلماندنی ڕاستیی ڕووداوەکانی ژیانی پێغەمبەر ﷺ بەو شێوەیەی کە لە پەڕتووکەکانی سیرە و مێژووی ئیسلامییدا هاتوون:

ئەمەیش بەڵگەیەکی ڕوون و دەمکوتکەرە بۆ هەموو ئەوانەی دەیانەوێت بەناوی قورئانیبوونەوە گومان لەسەر سیرەت و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ دروست بکەن. ئەم تەبایی و لەیەکچوونەیش تایبەت نییە بەغەزای ئوحودەوە بەڵکو کۆی ڕووداوەکانی ژیانی

تحقيق: د. شوقي ضيف، ص١٤٥- ١٥٨. محمد بن يوسف الصالحي الشامي، سبل الهدى والرشاد، في سيرة خير العباد، وذكر فضائله وأعلام نبوته وأفعاله وأحواله في المبدأ والمعاد، ج٤، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤١٤، تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود، علي محمد معوض، ص١٨٢- ٣١٦. اليعمري (محمد بن محمد بن محمد بن أحمد)، عيون الأثر في فنون المغازي والشمائل والسير، ج٢، دار القلم، بيروت، ط١، ١٤١٤، ص٥- ٥٥. الخضري (محمد بن عفيفي الباجوري)، نور اليقين في سيرة سيد المرسلين، دار المعرفة، بيروت، تحقيق: هيثم هلال، ط١، ١٤٢٥، ص٩٩-١٠٨. العلي (إبراهيم بن محمد بن حسين العلي)، صحيح السيرة النبوية، دار النفائس، عمان، ط١، ١٤١٥، ص٢٠٢- ٢٣٦. الصوياني (أبو عمر، محمد بن حمد الصوياني)، الصحيح من أحاديث السيرة النبوية، مدار الوطن للنشر، ط١، ١٤٣٢، ص٢٣٨-٢٩٠. الندوي (علي أبو الحسن بن عبد الحي)، السيرة النبوية، دار إبن كثير، دمشق، ط١٢، ١٤٢٥، ص٣٢٠- ٣٣٧. محمد الغزالي السقا، فقه السيرة، دار القلم، دمشق، ط١، ١٤٢٧، خرج أحاديثه: محمد ناصر الدين الألباني، ص٢٥٦- ٢٧٧. البوطي(محمد سعيد رمضان البوطي)، فقه السيرة، دار الفكر، دمشق، ط٢٥، ١٤٢٦، ص١٧٣- ١٨٥. د. أكرم ضياء العمري، السيرة النبوية الصحيحة، ج٢، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، ط٦، ١٩٩٤، ص٣٧٨-٤٠٠. أحمد أحمد غلوش، السيرة النبوية والدعوة في العهد المدني، ط١٤٢٤،١، مؤسسة الرسالة، بيروت، ص٣٢٠- ٣٩٥. صفي الرحمن المباركفوري، الرحيق المختوم، دار الهلال، بيروت، ط١، ٢٢٤- ٢٦٤. محمود شيت خطاب، الرسول القائد، دار الفكر، بيروت، ط٦، ١٤٢٢، ص١٧١- ٢٠٣. الصلابي (علي محمد محمد الصلابي)، السيرة النبوية: عرض، وقائع، وتحليل أحداث، دار المعرفة، بيروت، ط٧، ١٤٢٩، ص٤٧٠- ٥٢٨.

پێغەمبەر ﷺ دەگرێتەوە كە لە قورئاندا باسكراون. هەر بۆیە هەر كەس باوەڕی بەسیرە و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ نەبێت و گومانی لەسەر دروست بكات، وەك ئەوە وایە باوەڕی بەقورئانیش نەبێت و گومانی لەسەر دروست بكات؛ چونكە لەڕووی گێڕانەوەی ڕووداوەكانەوە هیچ جیاوازییەكیان نییە.

ئەمەیش ئەوە دەسەلمێنێت كە ئێمە خاوەنی ڕاستترین و پاكترین مێژووین.

٢- تێگەیشتنی قورئان بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەكانی سیرە و سوننەت ئاستەم و مەحاڵە:

ئەو دەقانەی قورئان كە لەسەر ئەو غەزایە و كۆی ڕووداوەكانی تری پەیوەست بە ژیانی پێغەمبەرەوە ﷺ هاتۆتە خوارەوە پێمان دەڵێن كە تێگەیشتنی قورئان بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەكانی سیرە و سوننەت ئاستەم و مەحاڵە

من لێرەدا تەنها چەند دەقێكی قورئان وەك نموونە باس دەكەم كە بەبێ گەڕانەوە بۆ سیرە تێگەیشتنیان مەحاڵە و كۆی دەقەكانی تری قورئانیش هەر بەو شێوەیەن لەوانە خوای گەورە دەفەرموێت:

- ﴿إِذْ هَمَّت طَّائِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا﴾[١]. مەبەست لەم دوو هۆزە كێبوون؟!!.

- ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾[٢]. مەبەستی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە چی بوو؟ وە خوای گەورە وای بە پێغەمبەر ﷺ فەرمووە؟!.

- ﴿إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ﴾[٣]. مەبەست لەو نەهامەتیەی بەسەر ئەمان هات وئەوەی بەسەر ئەوان هات چی بوو؟!.

- ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبُّونَ مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾[٤].[٥]. ئەی ئەم دەقانە باس

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٢٢).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٢٨).

٣ - سورة آل عمران: الآية (١٤٠).

٤ - سورة آل عمران: الآية (١٥٢).

٥ - كۆی ئەم ئایەتانە لە شوێنی خۆیدا ڕاڤەمان كردوون بۆیە لێرەدا دووبارە ڕاڤەیان ناكەینەوە.

لەچی دەکەن و ئەم ڕووداوانە چۆن بوون و هۆکاری ڕوودانیان چی بوو وە بەرپرسەکانی کێبوون؟!!.

ئەمانە و سەدەها دەقی تری قورئان کەدەربارەی ڕووداوەکانی ژیانی پێغەمبەرﷺ هاتوونەتە خوارەوە، بەناو قورئانییەکان ڕووبەڕووی ئەو پرسیارە دەکاتەوە کە ئەگەر ئەوان باوەڕیان بە فەرموودە نییە ئیتر ئەم دەقانە چۆن ڕاڤە دەکەن و بەچی لێی تێدەگەن؟!!.

٣- سەرکەوتن یەک شێواز و واتای نییە:

ئەگەر غەزای بەدر لەو ڕووەوە سەرکەوتن بوو کە خوای گەورە لوتی بێباوەڕانی تێدا شکاند، ئەوە غەزای ئوحودیش لەو ڕووەوە بەسەرکەوتن ئەژمار دەکرێت کەخوای گەورە لوتی دووڕووەکانی تێدا شکاند و ڕووی ڕاستەقینەیانی تێدا دەرخست و پەردەی لەسەر پلان و ناپاکییەکانیان هەڵماڵی.

ئەمە لە کاتێکدا کەمەترسی ئەمان لەهەموو ڕوویەکەوە زۆر لەمەترسی بێباوەڕانی مەککە زیاتربوو؛ چونکە هاوەڵان دەیانزانی کە بێباوەڕان بەئاشکرا دووژمنیانن و بۆیان لەبۆسەدان. بەڵام بەهیچ شێوەیەك باوەڕیان نەدەکرد کە دووڕووەکان لەوان دڵڕەقتر بن بەرامبەریان و ئەوەند ناپاکبن لەو ڕووبەڕووبوونەوە سەختەدا پشتیان بەربدەن و بەفێڵێکی شەیتانییانە هەر کە سوپای قوڕەیشیان بینی پاشەکشە بەیەك لەسەر سێی سوپاکە بکەن.

ئەمەیش کارێکی چاوەڕواننەکراو و نەشیاو بوو نەك لە خەڵکانێکی بەناو بڕوادار و دڵسۆز بەڵکو لە ڕەوشت و ڕەسەنایەتی و غیرەتی عەرەبی ئەو سەردەمە نەدەوەشایەوە کە هێزێکی دەرەکی هێرشبکاتە سەر شارەکەیان و دەرگایان پێ بگرێت و هەڕەشە لەسەر کەرامەت و ناموسیان دروست بکات کەچی ئەوان نەك هەر پشتی تێبکەن بەڵکو خەڵکیش لەڕوبەڕوبونەوەیان سارد بکەنەوە و ئامادەبن بەبێ شەڕ شارەکەیان ڕادەست بکەن.

ئوحود پەردەی لەسەر ئەو ناجوامێریەی ئەوان هەڵماڵی ودەروونی بەزیوی ئەوانی بە ئەزموون بۆ بڕواداران سەلماند تا لەمەودوا نەك هەر پشتیان پێ نەبەستن بەڵکو دەبێت زۆر لەپلانەکانیان بەئاگا بن نەبا لەپشتەوە خەنجەری ژەهراوییان لێبدەن.

لەڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا ئەم جۆرە گروپ و دەستە و تاقمانە بە ئاشکرا دەبینرێن کە بەناو موسوڵمانن و بەنەتەوە کوردن کەچی بەناوەڕۆك و بەرنامە دەستباری دوژمنانی دین و ژینی ئەم میللەتەن و بەشەو و ڕۆژ کار لەسەر کاڵکردنەوەی بەهاو پیرۆزییەکانی دەکەن و هەوڵی دەستەمۆکردنی بۆ پلانەکانی دوژمن دەدەن. خۆ ئەگەر پرسە ئاینییەکانیش لەهاوکێشەکان بکەینە دەرەوە دەبوو ئەوانە بەتەنگ پاراستنی ئەخلاق وکلتووری ڕەسەنی کوردەوارییەوە بهاتنایە کەچی بەپێچەوانەوە ئەوەی باسی ئەخلاق و کوردایەتی بێت ئەوان بەلاییدا ناچن و بەتەنگییەوە نین. کەدەمیشیان دەکەیتەوە کوردایەتیت پێ دەفرۆشن.

بۆیە گرنگە خەڵکی بڕوادار لەو دەستە و لایەنانە و لەپلانەکانیان بەئاگا بن؛ چونکە ئەمانیش هەر هەمان عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەییەکەی سەردەمی پێغەمبەرن ﷺ و کوردایەتی لەلای ئەوان تەنها کۆگایەکە دین و ژینی میللەتی تێدا هەڕاج دەکەن.

٤- خوای گەورە ئاگاداری وردو درشتی ژیانی مرۆڤەکان و نیەت و هەستەکانی ناخ و دڵیانە:

ئەگەر سەرنجێکی ئەو ئایەتانە بدەین کەدەربارەی غەزای ئوحود هاتۆتە خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت کە خوای گەورە هەر باسی ڕووداوە ڕوون و ئاشکراکان و هەڵوێست و قسە بینراو و بیستراوەکان ناکات؛ بەڵکو زۆر کات باسی قسەی ناخی ئەو خەڵکانە و نیەتە شاراوەکانی ناو دڵیان دەکات و ئاشکرای دەکات. لەوانە: کاتێك باسی نیەتی ئەو دوو هۆزە دەکات کە کاتێك بینییان دووڕووەکان پاشەکشەیان کرد بەدڵیاندا هات پاشەکشە بکەن و لەبارەیانەوە دەفەرموێت: ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾[1]. یان کاتێك باس لە تاقیکردنەوەکان بەگشتی و کارەساتەکەی ئوحود بەتایبەتی دەکات کە ئامانجی دەرخستنی نیەتی دڵەکان و ڕاستی باوەڕی ناخیانە و لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ﴾[2]. ﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٢٢).

٢ - سورة آل عمران: الآيتان (١٤٠-١٤١).

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ﴾[١]. یان کاتێك جەخت لەسەر بەئاگایی خوای گەورە لەنییەتی دڵەکانیان دەکاتەوە و دەفەرمویێت: ﴿وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾[٢]. ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾[٣]. ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ﴾[٤][٥].

خۆشەویستان مەبەستی ئەم ئایەتانە و دەیەها ئایەتی تری قورئان کە جەخت لەسەر هەمان واتە دەکەنەوە بریتییە لەوەی کە:

- مرۆڤەکان بەگشتی لەوە تێبگەن کە خوایەکی بیسەر و بینەر و زانا و بەئاگایان هەیە کە هیچ شتێکی لێ پەنهان نییە و هیچ شتێکیشی بیر ناچێت.

- هاوەڵان و بڕواداران ئاسوودەبن بەوەی کە خوای گەورە ئاگای لە نیەتی پاکی دڵ و پەرۆشیانە بۆ دینی خوا و لەسەر ئەو نیەتە ئەوان پاداشتی خۆیان وەردەگرن، سەرکەوتوو بوون یان نا ئەوە لە پاداشتی چاکەکانی ئەوان کەم ناکاتەوە.

- دووڕوو و بێباوەڕانیش باش بزانن کە فێڵ لەخوای گەورە ناکرێت و خوای گەورە ئاگای لەنیەتی بەدیان و سەرجەم پلانەکانیانە و ڕووکەشەی باشی کردەوەکانیان شەفاعەت بۆ نیەتی بەدی ناخیان ناکات و سزای سەرجەم کردەوەکانیان وەردەگرن.

بۆیە پێویستە ئێمەی بڕوادار ئەم چەمکانەی باوەڕ و خواناسی وەك ناوی خۆمان بزانین و بۆ یەك چرکەیش لێیان بێ ئاگا نەبین.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٩).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٥٤).

٣ - سورة آل عمران: الآية (١٦٣).

٤ - سورة آل عمران: الآية (١٦٧).

٥ - کۆی ئەم ئایەتانە لە شوێنی خۆیدا ڕاڤەمان کردوون بۆیە لێرەدا دووبارە ڕاڤەیان ناکەینەوە.

٥- سەرکەوتن و شکست بەدەست خوای گەورەیە:

خوای گەورەیش لە قەدەر ساغبوونەوەی ئێمە بۆ خواو گوێڕایەڵیمان بۆ پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەی سەرکەوتن دەدات، نەك لەقەدەر هێزوبازووی خۆمان. ئەوەتا خوای گەورە پاش شکستەکەی ئوحود سەرکەوتنەکەی بەدریان بیر دەخاتەوە تا وا تێنەگەن شکستەکەی ئوحود بەهۆی کەمی ژمارە یاخود هۆکارە مادییەکانەوە بووە و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُواْ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾[١]. واتە: خوای گەورە ئێوەی لە بەدردا سەرخست لەکاتێکدا ئێوە کەمینەیەکی کەمدەست و هەژار و لێقەوماو بوون؛ بۆیە خاڵی بەخۆداچونەوە دەبێت بەگەڕانەوە بۆ لای خوای گەورە بێت و بەرز ڕاگرتنی فەرمانەکانی بێت و سوپاسگوزاری بەخششەکانی بێت.

بەخاتری ئەوەیش بەهەڵە تێنەگەن و وانەزانن کە سەرکەوتنی بەدر بەهۆی دابەزینی فریشتەکانەوە بووە پێیان دەفەرموێت: ﴿وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾[٢]. واتە: هاتنە خوارەوەی فریشتەکان خاڵی یەکلاکەرەوەو هۆکاری سەرکەوتن نەبوو لەبەدردا؛ بەڵکو تەنها وەکو مژدەیەك و بۆ دڵنەواییکردنی ئێوە بوو ئەگەر نا بڕیاری سەکەوتن و سەرخەری ڕاستەقینە تەنها خوای گەورەی بە دەسەڵات و دانایە و کەسی ترنا.

دواتر خوای گەورە ڕوونتر پێیان دەفەرموێت: ﴿إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ﴾[٣]. واتە: ئەگەر خوای گەورە پشتیوان و هاوکارتان بێت هیچ هێزێك نییە بتوانێت زاڵ بێت بەسەرتاندا و ئەگەریش ئەو بیەوێت تووشی شکستتان بکات ئەوە چ هێزێك هەیە جگە لەو بتوانێت پشتیوانییتان بکات و سەرتان بخات.

بۆیە ئێمە پێویستە خۆمان یەکلا بکەینەوە ئەم شەڕو ململانێیە لەپێناو خۆمان و پۆست و پلەو پارە و کێبڕکێی حیزبیدایە؟! یاخود لەپێناوی ڕەزامەندی خودا و سەرکەوتنی پەیامەکەی ئەودایە؟! ئەگەر لەپێناو خۆماندایە ئەوە با بەناوی خواوە

١ - سورة آل عمران: الآية (١٢٣).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٢٦).

٣ - سورة آل عمران: الآية (١٦٠).

نەیکەین و هیچیش لەخوا چاوەڕوان نەکەین، ئەگەریش لەپێناوی خوادایە ئەوە با حەزو ئارەزو مەرامە دونیاییەکانی خۆمانی تێکەڵ نەکەین.

ئێمەی باوەڕدار دەبێت هەمیشە لەوە دڵنیا بین کەخوای گەورە هیچ کات پشت لەبەندە پاك و ساغەکانی ناکات و بەردەوام کۆمەکیان دەکات و بەرگرییان لێ دەکات وە هەرکات ئەو کۆمەکە نەما ئەوە دەبێت لەوە دڵنیا بین کەهەڵەیەك لەلای ئێمەوە ڕوویداوە و پێویستە بەپەلە بەخۆماندا بچینەوە و چارەسەری بکەین تا کۆمەکییەکان بەردەوام بن؛ چونکە کۆمەکی خوا وەك پەخشێکی ڕادویی بەهێز وایە و ئاراستەی دڵەکان دەکرێت و دڵە نەخۆش و دووڕوو لەکارکەوتووەکان ناتوانن وەریبگرن و سوودی لێبببینن.

٦- ململانێ و بەریەککەوتنی بەردەوام لەهێزی بێباوەڕان کەم دەکاتەوە:

بەریەککەوتنی بەردەوامی بەرەی بڕواداران و بێبڕوایان لەهێزی بێبڕوایان کەم دەکاتەوە و ورەیان دەڕوخێنێت و لە هەر چاکە و باشەیەك کە ئەگەر هەیانبێت خاڵییان دەکاتەوە و سەرەنجامیش ململانێکە بەشکستی ئەوان کۆتایی دێت. خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ﴾[1]. واتە: تا لەڕێگەی کوشتن و بەدیلگرتن و پەکخستن بەشێك لەهێزی بێباوەڕان کەم بکاتەوە، یاخود ئەگەریش مان ورەیان بڕوخێنێت و لەدژایەتی بڕواداران کۆڵیان پێبدات و سەرەنجامیش مایەپووچ و ڕیسوایان بکات. وشەی (طرف) لێرەدا بەواتەی سەران و سەربازەکانیان دێت.

سوپای قورەیش لە بەدردا نزیکەی (٧٣) کەسیان بەکوشت چوون و هێندەی تریشیان لێ بەدیل گیران کە زۆرێك لەسەران و دەستڕۆیشتووەکانی قورەیشیان تێدا بوو، لە ئوحودیشدا (٣٧) کەسیان کوژران. جا ئەگەر بڕواداران ئەمڕۆ و لە ئوحوددا خەڵکانێکیان لەدەست داوە، ئەوە بەرەی بەرامبەریش لەمڕۆ و لەبەدریشدا خەڵکی لەدەستداوە و دڵنیاشییان دەکاتەوە کە ئەم شکستە لاوەکی و کاتییە و سەرەنجام خوای گەورە بەرەی باوەڕ هەر سەر دەخات و بەرەی بێباوەڕیش تێك و پێك دەشکێنێت و لەناویان دەبات..

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٢٧).

خوای گەورە لە کۆتایی ئایەتەکەدا وشەی ﴿خَائِبِينَ﴾ بەرامبەر بە ئامانجەکانی بێباوەڕان بەکار دهێنێت کە بەواتەی بێ هیوابوون و مایە پووچی دێت و لەگەڵ (یائس) لەو ڕووەوە جیاوازن کە کەسی (یائس) هەر لەسەرەتاوە هیوای بەکارەکەی نییە و دڵی پێی خۆش نییە و دەزانێت ئامانجی نابێت. بەڵام (خائب) سەرەتا گەشبینە بەکارەکەی و وا دەزانێت کە بە ئامانجەکانی دەگات بەڵام دەرەنجام ئەمیش هەر مایەپووچ دەبێت و بەهیواکانی ناگات. سەرانی قوڕەیشیش بەم سەرکەوتنە کاتییە زۆر دڵخۆشبوون بەڵام خوای گەورە دڵنیایان دەکاتەوە کەسەرەنجام مایەپووچ دەبن و خۆیان و ڕێبازەکەیشیان سەرەنجام تیا دەچن و دونیا و دواڕۆژیش لەدەست دەدەن. ئەمەیش چارەنووسی نەك بەتەنها سەرانی قوڕەیش بەڵکو هەر کەس و گروپ و دەسەڵات و ئایدیا و بیردۆزەیەکە کە دژایەتی خوا و بەرەی بڕوادارانی کردبێت.

خوای گەورە جارێکی تر و بۆ تەواو دڵنیاکردنەوەی هاوەڵان بەتایبەتی و بڕواداران بەگشتی دەفەرموێت: ﴿قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾[1]. واتە: گەلانێکی زۆر پێش ئێوە هاتوون و ڕۆیشتوون، بگەڕێن بەزەویدا و بزانن سەرەنجام چارەنووسی بێباوەڕان چۆن بووە و بەچی گەیشتوون.

لەو بارەیەوە خوای گەورە نموونەی زۆر بۆ هاوەڵان و بڕواداران و نەیارانیشیان باس دەکات کە هەر یەکەیان زۆر لە قوڕەیش زۆرترو دەسەڵاتدارتربوون بەڵام سەرەنجام بەهۆی خراپەو و تاوانەکانی خۆیانەوە لەناو چوون و دەفەرموێت: ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُم مَّنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾[2]. واتە: هەموو ئەوانەمان بەهۆی تاوانەکانی خۆیانەوە لەناو برد، هەندێکیان بە با، هەندێکیان بەبەرد، هەندێك بە بروسکەو چەخماخە و دەنگ، هەندێك بەڕۆچوون بەزەویدا، هەندێك بە نوقمکردن لە ئاودا. هیچ کام لەوانەیش خوای گەورە ستەمی لێنەکردوون بەڵکو خۆیان ستەمیان لەخۆیان کرد و خراپەیان کرد تا بەهۆی خراپەکانی خۆیانەوە لەناوچوون.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٧).

٢ - سورة العنكبوت: الآية (٤٠).

دواتر دەفەرموویێت: ﴿هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ﴾[1]. واتە: ئەمە ڕوونكردنەوە وئاگاداركردنەوەیە بۆ هەموو خەڵكی و هیدایەت و پەند و ئامۆژگاریشە بۆ بڕواداران.

ئێمە كاتێك بڵاوكراوەیەك بڵاو دەكەینەوە گرنگی و سەنگی پەیامەكە پەیوەستە بەو لایەنەی كە پەیامەكە بڵاو دەكاتەوە، بۆ نمونە: كاتێك سەرۆك كۆمار پەیامێك بڵاو دەكاتەوە گرنگی و سەنگی خۆی هەیە و جیاوازە لەبڵاكراوەی خەڵكی تر، ئێستا ئەوەی ئەم پەیامە بڵاو دەكاتەوە خوای گەورەی باڵادەستی جیهانیانە و پەیامەكەیشی بۆ سەرجەم خەڵكییە نەك تەنها بڕواداران و دەفەرموویێت: ﴿هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ﴾ لێرەدا ئاراستەی پەیامەكەی بەڕاستەوخۆ بۆ پێغەمبەرو هاوەڵانی و سەرانی قورەیش و داروودەستەكانیان و جولەكە و دووڕووەكانە. بەڵام بەداخەوە ئەوەی گوێی لێ دەگرێت و پەند و ئامۆژگاری لێ وەردەگرێت تەنها بڕوادارانن و نەیارانی ئایین لەسەر ڕێچكەو ڕێبازی خۆیان هەر بەردەوامن.

خۆشەویستان ئەم بنەمایانە بنەمای جێگیرو نەگۆڕن و پێویستە ئێمەی بڕوادار تەواو لێی دڵنیا بین؛ چونكە زۆرێك لە بڕواداران لەدەرەنجامی كزی باوەڕەكەیان بێهیوایی ڕووی تێكردوون و تووشی حاڵەتی دەروون بەزین بوون و بەو هۆیەیشەوە هەندێكیان نەك هەر ساردبوونەتەوە بەڵكو بەداخەوە كەوتونەتە بەرەی بەرامبەرەوە، بێ ئاگا لەوەی كە ئەم بەریەككەوتنە بەردەوامە بۆ تاقیكردنەوەی باوەڕەكەی ئەمانە و سەرەنجام خوای گەورە بەرەی باوەڕ سەردەخات بەڵام پاش ئەوەی ئەم بەرەیە تەواو خۆی بۆ خوای گەورە یەكلا دەكاتەوە و بەرەی بەرامبەریش خاڵی دەبێت لەهەر خێرێك كە لێی چاوەڕوان بكرێت..

ئێستایشی لەگەڵ بێت كە ئێمەی بڕوادار كەمینە و كەم دەستین بەڵام دڵخۆشین بەوەی كە لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا سەرەڕای ئەو هەموو پلانەی كەدژ بەئیسلام و موسوڵمانان دادەڕێژرێت و ئەو هەموو هەوڵەی بۆ ناشیرینكردنی پەیامەكەی خوا دەدرێت كەچی ڕۆژبەڕۆژ خەڵكی زیاتر ڕوو لە ئیسلام دەكەن و لەپیرۆزی پەیامەكەی تێدەگەن و بەرەی بێباوەڕی چۆڵ دەكەن .

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٨).

لە كۆتاییشدا خودای پەروەردگار بۆ زیاتر ئاشناكردنی ئێمە بەسروشت و دەرەنجامی ئەم ململانێ فیكری و مەعنەوییە درێژ خایەن و نادیارە دوو نموونەی بەرجەستەبووی نزیكی دیارمان بۆ دەهێنێتەوە كە ڕۆژانە بەچاوی خۆمان دەیانبینین و تەواو لەئەنجانەكەی دڵنیاین و لەبارەیانەوە دەفەرموێت: ﴿أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ﴾[١]. الْأَمْثَالَ﴾[١]. واتە: وەك بارانێك وایە كە خوای گەورە لە ئاسمانەوە دەیبارێنێت و كاتێك بەشیوەكاندا گوزەر دەكات كەف و چیلكەو چڵكێكی زۆر لەسەری دەنیشن، یاخود وەكو ئاڵتون یان زیوێك وایە كاتێك ئاگری لێدەدەیت و زاخاوی دەدەیت كەف و چڵك و كانزا بێنرخەكانی لێدێنە دەرەوە و سەری دەكەون، جا ئەگەر بەوردی سەرنجی نموونەكان بدەین دەبینین سەرەتا و بۆ ماوەیەكی كورت كەف و چڵك وزاخ و خاشاكە بێكەڵكەكە سەر ئاو و كانزا بەسوودەكە دەكەون؛ بەڵام ئەم سەركەوتن و دەركەوتنە زۆر كاتییە و هەر زوو لە بەین دەچن و سەرەنجام ئەوەی لەهەردوو نموونەكە دەمێنێتەوە ئەوەیە كە سوود بەخەڵكی دەگەیەنێت و لەبارانەكە ئاوە ساف و سازگارەكەی و لەكانزاكەیش ئاڵتونە ساغەكەی دەمینێتەوە.

---

١ - سورة الرعد: الآية (١٧).

٧- سەرپێچی کردنی فەرمانی پێغەمبەر ﷺ زیان و سزای سەخت بەدووی خۆیدا دەهێنێت:

خوای گەورە ئەم پەیامە بە ڕوونی بەهاوەڵان دەدات و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾[1]. واتە: ئەگەر دەتانەوێت خوای گەورە بەزەیی پێتاندا بێتەوە و بێت بەهاناتانەوە ئەوە گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی بکەن.

هاوەڵان لەم غەزایەدا هەر لەسەرەتای ئامادەکاری تاکۆتایی غەزاکە لە کۆمەڵێك هەڵوێستدا و بەچەند پاساوێکی جیاواز[2] سەرپێچی فەرمانەکانی پێغەمبەریان ﷺ کرد، لەوانە لەکاتی فشارکردنیان بۆ چوونە دەرەوە لەمەدینە تا کاتی هاتنە خوارەوەیان لەشاخەکە و چۆڵکردنی دەوری پێغەمبەر ﷺ لەگەرمەی شەڕدا.

خۆ ئەگەر هاوەڵان سەرەڕای ئەو هەموو سەرپێچییەیان سەربکەوتنایە ئەو کات هیچ بەها و پیرۆزییەك بۆ فەرمانەکانی پێغەمبەر ﷺ نە دەمایەوە و ئەو کات وا هەستیان دەکرد کە قسەی ئەویش وەك قسەی هەر کەسێکی تری ئاساییە و سەرپێچیکردنیشی هەر ئاساییە، ئەو کات ئەوان لەسەر ئەو هەڵەو سەرپێچییە پەروەردە دەبوون و بەردەوام دەبوون، سەرپێچییەکەیشیان دەبوو بە پێڕەو و خەڵکی تا قیامەت لەسەری دەڕۆیشت.

خوای گەورەیش هەر گیز ئەوە لەهیچ کەس قبووڵ ناکات و ناهێڵێت سزای سەرپێچیکردنی فەرمانەکانی پێغەمبەر ﷺ بەسەر کەسەوە بڕوات بەتایبەت لەو قوتابخانە و قۆناغە هەستیارەدا کەقوتابخانەی پێغەمبەرە ﷺ و زاتی موبارەکی خۆی ڕاستەوخۆ بەڕێوەی دەبات و قوتابییەکانی هاوەڵە ئازیزەکانی بژاردەی دەستی قەدەرن و لە قۆناغی

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٢).

٢ - سەبارەت بەفشار کردن بۆ چوونە دەرەوە و شەڕکردن لەدەرەوەی مەدینە، ئەوان لە دڵ گەرمییان بۆ دینی خوا وحەزی گیانبازی لەپێناو خوادا ئەو کارەیان کرد و گوتیشیان نەوەك قورەیش وا تێبگات کە ئێمە لەترسا لەمەدینە ماوینەتەوە بەمەیش ورەی سەربازانی قورەیش زیاتر بەرز دەبێتەوە.

سەبارەت بەهاتنە خوارەوەی کۆمەڵێك لەتیرهاوێژەکانیش لەچیاکە ئەوان گوتیان پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی تا شەڕ تەواو نەبێت ئێوە مەیەنە خوارەوە، خۆ ئێستا شەڕ تەواو بووە و سوپای قورەیش گۆڕەپانی شەڕی چۆڵکردووە وئێستا مانەوەی ئێمە لێرە بێسوودە.

دەربارەی چۆڵکردنی دەوری پێغەمبەریش ﷺ لەکاتی شەڕدا نابێت ئەوەمان لەبیر بچێت کەئەوانیش وەك خەڵکانی تر مرۆڤ بوو و حەزی ژیان و ترسی مەرگ لەنەخی هەریەکێکیانا چەسپاوە و ئاساییە لەساتێك لەساتەکاندا ئەو حەز و ترسە بەسەر ژیریاندا زاڵبووبێت و بڕیاری هەڵەی پێدابن.

بنەڕەتی فێربوونی بنەماکانی باوەڕدان و ئەم قۆناغەی ژیانی ئەوان بەشێکە لە تەشریعێکی هەمیشەیی بۆ هەموو ئوممەت و ناشکرێت هەڵە لەتەشریع و پێڕەودا دروست بێت و چاوپۆشی لێبکرێت؛ بۆیە خوای گەورە بەکرداری وانەیەکی سەختی فێرکردن.

ئێستا ئەگەر بەراوردێك لەنێوان شکستەکانی ژیانی ئەمڕۆی خۆمان و شکستەکەی ئەو کاتی ئوحود و سەرپێچی و لادانەکانی ئەمڕۆی ئێمە و ئەو کاتەی هاوەڵاندا بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە ئێمە چەند دوورین لە پەیامەکەی خوای گەورە و شایەنی چەند لەوە زیاترین کە ئەمڕۆ بەسەرمان هاتووە؛ چونکە ئەگەر سەرپێچییەکانی ئوحود بەپاساو و بۆ چەند ساتێکی کەم و بەهۆی دڵگەرمی و شەڕ و شپرزەییەوە ڕوویانداوە و هەر زوویش هاوەڵان بەخۆیاندا چوونەتەوە و داوای لێبووردنیان کردووە، ئەوا سەرپێچییەکانی ئەمڕۆی ئێمە بێ پاساو و بەردەوام و لەحاڵەتی ئاساییدان و سوورین لەسەریان و بگرە هەندێك سەرلێشێواومان شانازی پێوە دەکەن و بەئاشکرا بانگەشەی سەرپێچیکردنی سوننەت و فەرمانەکانی پێغەمبەر ﷺ دەکەن و هەوڵی کاڵکردنەوەی پیرۆزییەکەی و کەمکردنەوەی بەهاکەی دەدەن لە ناخی بڕواداراندا و دەیانەوێت لەژێر پەردەی دینداریيدا شەڕی سوننەت بەقورئان بکەن.

ئەوان ئێستا هاوشێوەی موعتەزیلە سەرلێشێواوەکانی پێشوو و بەهەمان پێودانگی ئەوان مامەڵە لەگەڵ فەرموودەدا دەکەن و پێیان وایە هەر فەرموودەیەك لەگەڵ عەقڵی کورتبینی ئەوان، یان هەر بیردۆزەیەکی زانستی ناجێگیر و نەسەلمێنراو، یان هەر بابەتێکی پەیوەست بەمافی مرۆڤ یان ژنان بە پێودانگی رۆشنبیری لاسەنگی ڕۆژئاوا یان ڕێکخراوە فیمەنستییە پەڕگیرەکان یەك نەکاتەوە ئەوە ئەوان یەکسەر حەق بەپێوەرەکانی خۆیان دەدەن و لەسەر ئەو بنەما پوچانە فەرموودەکە ڕەتدەکەنەوە و گومانی لەسەر دروستدەکەن ئەگەر لەهەر شەش سەرچاوە ڕەسەنەکەی سوونەیشدا بەدرووستی هاتبێت.

بۆیە ئوحود لەو ڕوەیشەوە قوتابخانەیەکی گەورەبوو بۆ هاوەڵان و بۆ سەرجەم بڕوادارانی پاش ئەوانیش.

٨- تاکە ڕێگە بۆ چارەسەرکردنی هەڵەکان و گۆڕینی دەرەنجامەکان پەشیمانی و گەڕانەوەیە بۆ لای خوای گەورە:

خوای گەورە پاش ئەوەی هۆکاری شکستەکەی بۆ هاوەڵان ڕوونکردەوە ئێستا ڕێگەچارەکانییان نیشان دەدات و هەڵیاندەنێت بۆ ئەوەی پەلە بکەن لە گەڕانەوە بۆ لای خوای گەورە و داوای لێخۆشبوون کردن لەسەر ئەو هەڵانەی کردویانە و پێیان دەفەرموێت: ﴿سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾[١]. واتە: پەلە بکەن لە گەڕانەوە بۆلێخۆشبوونی خوای گەورە و بەدەستهێنانی بەهەشتێك کە فراوانییەکەی هێندەی هەموو زەوی و ئاسمانەکانە و خوای گەورە بۆ خواناسانی ئامادە کردوە.

جا سەرنج بدەن خۆشەویستان خوای گەورە نافەرموێت بگەڕێنەوە بۆ لای خوای گەورە تا لێتان خۆش ببێت و پاداشتتان بداتەوە؛ بەڵکو ڕاستەوخۆ پێیان دەفەرموێت: بگەڕێنەوە بۆ لێخۆشبوونی خوای گەورە و بەهەشت و خۆ تۆمارکردن لەڕیزی خواناساندا، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە هەر کات مرۆڤ بەڕاستی گەڕایەوە بۆ لای خوای گەورە ئەوە دەستبەجێ لێخۆشبوونی خوای گەورە و پاداشتی بەهەشت و سڕینەوەی ناوی کەسەکە لە ڕیزی تاوانباران بۆ ڕیزی خواناسان وەك یەك گوژمە ساز و ئامادەیە و خوای گەورە دەیبەخشێتە بەندە تاوانبارەکانی.

ئێستا دەکرێت بپرسین ئەم بەخشندەیی و میهرەبانیی و لێبووردەییە لای کام دەسەڵاتداری دونیا و لەکام سیستەمی سیاسی و یاساییدا بۆ خەڵکی تاوانبار دەستەبەر دەکرێت.

خوای گەورە بەردەوام دەبێت لەسەر هەڵنانی هاوەڵان بەتایبەتی و بڕواداران بەگشتی بۆ گەڕانەوە و کاری چاکەی زیاتر بەرزبوونەوە بە پلەکانی باوەڕ و خواناسیدا و دێتە سەر باسی سیفاتی خواناسان و پێیان دەفەرموێت: ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[٢]. واتە: ئەوانەی کە بەنهێنی و ئاشکرا، لە خۆشی و ناخۆشیدا، لەپێناو خوادا دەبەخشن و لەبەر خوا ڕقی دڵیان دەخۆنەوە و

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٣).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٣٤).

بەرامبەر خەڵکی لێبووردە و سینە فراوانن و خوای گەورەیش خەڵکانی چاکەکاری خۆش دەوێت.

هەر لەبەر گەورەیی ڕووداوەکە و گرنگی زوو بەدەمەوە هاتن و چارەسەرکردنی هۆکارەکانی خوای گەورە جارێکی تر باسی تەوبە و گەڕانەوەیان دەخاتەوە یاد و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾[١]. واتە: یەکێکی تر لەسیفاتی خواناسان ئەوەیە کە هەر کات هەڵە یان تاوانێکیان کرد و ستەمیان لە خودی خۆیان کرد دەستبەجێ خوای گەورەیان دێتەوە یاد و لەهەڵەو تاوانەکەیان پەشیمان دەبنەوە و داوای لێخۆشبوونی لێدەکەن و کێیش هەیە جگە لەو داوای لێخۆشبوونی لێبکەن و توانای لێخۆشبوونی هەبێت.

بەدوای ئەودا و بۆ زیاتر دڵنەوایی کردنیان جارێکی تر بەڵێنی لێخۆشبوونیان پێ دەدات و دەفەرموێت: ﴿أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾[٢]. واتە: پاداشتی ئەوانە ئەوەیە کە پەروەردگار لە تاوانەکانییان دەبورێت و بۆ هەتا هەتایە بەهەشتانێکیان پێ دەدات کە ڕوبار و کانی بەژێریدا گوزەر دەکات و ئەوەیش ناوازەترین پاداشتە بۆ ئەو کەسانەی کە هەوڵی بۆ دەدەن و خۆیانی بۆ ماندو دەکەن.

خۆشەویستان سەرنج بدەن خوای گەورە لەم کۆمەڵە دەقەدا زۆر جەخت لەسەر چوار تەوەر دەکاتەوە کە ئەوانیش (تاوان و تەوبە و لێخۆشبوون و پاداشت) ە؛ لەبەر ئەوەی بەسەرهاتەکە ئەوە دەخوازێت و خوای گەورە دەیەوێت فێری هاوەڵان بکات کە ئەگەر هەڵەیەکی لە وێنەی هەڵەکانی ئوحودیان دووبارە کردەوە ئەوە تاکە ڕێگە بۆ چارەسەر بەخۆدا چونەوە و داوای لێخۆشبوونە.

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٥).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٣٦).

٩- خاوەن و بڕیاردەری ڕاستەقینە لەم ئایین و پەیام و بوونەوەرە تەنها خوای گەورەیە:

خوای گەورە ڕێنموویی پێغەمبەر ﷺ دەكات تا بیر لە ڕقڕشتن و تۆڵە سەندنەوەی ئەم ڕووداوە نەخوازراوە و كارە قێزەونەكانی قورەیش بە شێواندنی تەرمی شەهیدەكان نەكاتەوە بەڵكو با چارەنووسی دووڕوو بێ باوەڕەكان بداتە دەست خوای گەورە.

بۆ چەسپاندنی ئەم چەمكە خوای گەورە ئەمجارە ڕاستەوخۆ ڕوبەڕوی پێغەمبەر ﷺ دەفەرمویێت: ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[1]. واتە: هیچ بڕیارێك سەبارەت چارەنووسی ئەو بێباوەڕانە بەدەستی تۆ نییە، یا ئەوەتا تەوبە دەكەن و دەگەڕێنەوە و خوای گەورە لێیان خۆشدەبێت، یانیش لەسەر بێباوەڕی و ستەمكاری خۆیان بەردەوام دەبن ئەو كات سزایان دەدات، هەرچیش لەم زەوی و ئاسمانانەدا هەیە هەمووی موڵكی خوایە و لەژێر دەسەڵاتی ئەودایە و هەركەس خۆی بیەوێت هیدایەتی دەدات و لێی خۆش دەبێت و هەركەسیش نەیەوێت سزای دەدات و خوای گەورەیش زاتێكی لێبوردە و بەبەزەییە.

وشەی (ظلم) لەزمانی عەرەبیدا بەوە دەگەترێت: كە مافێك لە كەسێك زەوت بكەیت و بیدەیتە كەسێكی تر كە شایەنی نییە، چڵەپۆپی ئەم چەمكەیش ئەوەیە كە تۆ مافی خوایەتی و بەندایەتی بۆ كردن و دانانی شەریعەت و دیاریكردنی سنوورەكانی حەڵاڵ و حەرام لەخوای گەورە زەوت بكەیت كە بەدیهێنەر و هەڵسوڕێنەری سەرتاسەری ئەم چەرخ و گەردوونەیە و بیدەیتە شتانێك یان كە سانێك كە مافیان پێوەی نییە و بەهیچ شێوەیەك شایەنی نین و نەك بۆ دەوروبەر بەڵكو بۆ خودی خۆیشیان هیچیان بەدەست نییە، جا ئەوانە نەتەوە یان دەوڵەت یان حیزب یان بنەماڵە یان كەسایەتی یان ئایدیا و دروشم یان هەر شتێكی تر بن هیچ جیاوازییان نییە و هەمووی كوفرو هاوەڵ بڕیاردانە؛ بۆیە لوقمان كاتێك ئامۆژگاری كوڕەكەی دەكات پێی دەڵێت: ﴿يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾[2].

---

١ - سورة آل عمران: الآيتان (١٢٨-١٢٩).

٢ - سورة لقمان: الآية (١٣).

واتە: ئەی کوڕی خۆم هاوەڵ بۆ خوا بڕیار نەدەیت؛ چونکە هاوەڵ بۆ خوا بڕیاردان گەورەترین ستەم و ناحەقییە.

هەر بۆیەیش لێرەدا خوای گەورە لەوەسفی بێباوەڕانی قوڕەیشدا دەفەرمووێت: ﴿فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾. واتە: ئەوانە ستەمکارن.

١٠- نابێت شکستە کاتییەکان چۆکمان پێ دابدەن؛ بەڵکو دەبێت گیانی بەخۆداچوونەوەمان تێدا دروست بکەن:

سەرەڕای ئەوەی بەسەر هاوەڵان هات لە ئوحوددا خوای گەورە دڵیان دەداتەوەو ئامۆژگارییان دەکات و پێیان دەفەرمووێت: ﴿وَلاَ تَهِنُوا وَلاَ تَحْزَنُوا﴾[1].

﴿وَلاَ تَهِنُوا﴾ لەڕووی جەستەییەوە با ڕووداوەکەی ئوحود کارتان تێنەکات و سست و لاواز مەبن و کۆڵ لە ڕووبەڕووبوونەوە و بەرەنگاربوونەوەی بێباوەڕان مەدەن.

﴿وَلاَ تَحْزَنُوا﴾ لەڕووی دەروونیشەوە دڵتەنگ و خەمبار مەبن نەبەدەرەنجامی شەڕەکەو نە بە لە دەستدانی کەسوکار و خۆشەویستانتان؛ چونکە ئەگەر ئێوە لەم جەنگەدا تووشی شکستبوون ئەوە ئەوانیش لەبەدردا تووشی شکستێکی گەورەتر و گرانتر بوون.

پاشان و هەر لەمیانەی ئامۆژگاریکردنی هاوەڵان و دڵدانەوە و هەڵنانیان خوای گەورە نموونەی پێغەمبەران و گەلانی تریان دێنێتەوە یاد پێیان دەفەرمووێت: ﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾[2].

واتە: پێشتریش خوای گەورە گەلێ پێغەمبەری تری ڕەوانە کردوون و زۆرێك لە پیاوچاکانو خوا ناسان پشتیوانییان کردوون و لەگەڵیان جەنگاون و هیچ کات شکستەکان چۆکی لاوازی نەکردوون و کۆڵی پێ نەداون، خوای گەورەیش بڕواداری خۆڕاگر و ئارامگری خۆشدەوێت.

جا دەکرێت ئەم ئایەتە بەچەندین شێوە بخوێنرێتەوە و هەر شێوەیە و واتەی تایبەتی خۆی هەیە و یەکێك لە شێوەکان ئەوی سەرەوە بوو کەباسمان کرد.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٩).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٤٦).

شێوەیەکی تری ئەوەیە کە دەفەرموێت: ﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قُتِلَ﴾ لەسەر ئەم شێوازە خوێندنەویەیش ئایەتەکە ئامۆژگاریی هاوەڵان دەکات و سەرزەنشتییان دەکات کە ئەگەر هەواڵی شەهیدکرنی پێغەمبەریش ﷺ ڕاستبوایە وەك بڵاو کرایەوە ئەوە ئێوە نەدەبوو ئەو ساردو سستییە ڕووی تێبکردنایە؛ چونکە پێشتریش خوای گەورە گەلێ پێغەمبەری تری ڕەوانە کردوون و لەپێناو خوادا شەهید بوون و کوژراون، بەڵام ئەو یاوەرو خواناسانەی لەگەڵیان جەنگاون چۆکیان دانەداوە و لەسەر ڕێبازی پێغەمبەرەکەیان هەر بەردەوام بوون. ئێوەیش دەبوو وەك ئەوانتان بکردایە.

دەکرێت بەشێوەیەکی تریش بخوێنرێتەوە کە دەفەرموێت: ﴿قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ﴾ واتە: پێشتریش خوای گەورە گەلێ پێغەمبەری ڕەوانە کردوون و زۆرێك لە پیاوچاکان و خواناسان لەگەڵیان شەهید بوون و کوژراون؛ بەڵام ئەم کوشتن و بڕینە کۆڵی پێ نەداون و چۆکی پێ دانەداون.

وشەی (رِبِّيّ) لەزمانی عەرەبیدا بۆ کۆمەڵێك بەکاردێت کە دەگاتە (١٠٠٠٠) کەس. واتە ئەگەر ئێوە لەم شەڕەدا حەفتا کەستان شەهید بوون و توشی شکستێکی کاتی هاتوون ئەوە پێغەمبەران و بڕوادارانی پێش ئێوە دەیەها هەزار کەسیان لێ شەهید بووە و سەرەڕای ئەوەیش هەڵوێستەکانییان لەبەرامبەر شکستەکاندا بەم شێوەیە بووە:

﴿فَمَا وَهَنُوا﴾ لەڕووی جەستەییەوە لاواز نەبوون.

﴿وَمَا ضَعُفُوا﴾ لەڕووی دەروونیشەوە نەڕوخاون.

﴿وَمَا اسْتَكَانُوا﴾ هەرگیزیش کۆڵیان نەداوە و چۆکیان دانەداوە.

﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾ خوای گەورەیش خەڵکانی ئارامگرو و خۆڕاگری خۆش دەوێت.

ئایەتەکان بەردەوام دەبن لەسەر ستایشکردنی هەڵوێستی ئەو بڕوادارانە - و هەڵنانی هاوەڵان کە دەبوو وە دەبێت وەك ئەوانییان بکردایە- و دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾[1]. واتە: ئەوانە سەرەڕای شەهید بونی پێغەمبەرەکانییان و بەهەزارەها لەهاوەڵانییان هیچ ناشکوری و گلەییەکییان نەدەکرد جگە لەدانان بەهەڵەکانی خۆیاندا و داوای لێخۆشبون لەخوای

١ - سورة آل عمران: الآية (١٤٧).

گەورە و دەیانگوت: خودایە لە گوناهەکان و سەرەڕۆییەکانمان ببورە و ئارامی و خۆڕاگرییمان پێ ببەخشە و سەرمان بخە بەسەر بەرەی بێبڕوایاندا.

خوای گەورەیش لە پاداشتی ئەو هەڵوێستەیاندا دەفەرموێت: ﴿فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[1]. واتە: خوای گەورەیش هەر لەدونیا سەرکەوتنی پێ بەخشین و دوژمنەکانی لەناوبردن و بەئاواتەکانی گەیاندن و لەدوارۆژیدا بەباشترین شێوە پاداشتیان دەداتەوەو و خوای گەورە خەڵکانی خواناس و چاکە کاری خۆشدەوێت.

کەواتە دەبوو هاوەڵانیش وەك بڕوادارانی پێشین لەبری ساردبوونەوە و گلەیی کردن و بیرکردنەوەی هەندێك لە دووڕووەکان لەخۆبەدەستەوەدان دانییان بەهەڵەکانی خۆیاندا بنایە و لەبری داوای سەرکەوتن داوای لێخۆشبوونیان بکردایە؛ چونکە مەحاڵە سەرکەوتنی خوا خەڵاتی دەستەو گەلێکی تاوانبار بکرێت.

ئەوەتا ئەوان بە داننانیان بەهەڵەکانی خۆیاندا خوای گەورە نەك تەنها لە هەڵەکانیان خۆشبوو بەڵکو گشت هاوکێشەکانی بۆ پێچەوانە کردنەوەو لەبری سیفەتی (تاوانبار) سیفەتی (چاکەکار) ی پێبەخشین و لەبری سزا مژدەی خۆشەویستی پێدان.

کەواتە نابێت شکستەکان چۆکمان پێ دابدەن؛ چونکە هۆکاری سەرەکی شکستەکان پەیوەندی بەپەرتەوازەیی و دونیا ویستی خۆمانەوە هەیە؛ بۆیە لەبری چۆکدادان پێویستە بەخۆماندا بچینەوە و لەبری خۆڕادەستکردن بە دوژمنەکانمان پێویستە خۆمان ڕادەستی خوای گەورە بکەینەوە.

١- سورة آل عمران: الآية (١٤٨).

١١- دەرەنجامی بەریەككەوتنەكان هەرچۆن بن هەمیشە بڕواداران براوە و سەركەوتوون:

بەو پێیەی ململانێی نێوان بەرەی باوەڕ و نەیارانیدا ململانێیەكی فرە ڕەهەند و درێژخایەنە هەڵەیە بەپێوەری كاتی و كورت مەودا مەزەندەی بكرێت و بڕیاری لەبارەوە بدرێت، جا هەرچەندە موسوڵمانان لەئوحوددا و لە ڕووی سەربازییەوە بەڕووكەش شكست خواردوو بوون؛ بەڵام لەڕووەكانی ترو گۆڕەپانەكانی تری ململانێكەوە هەر ئەوان سەركەوتوون بوون؛ بۆیە خوای گەورە پێیان دەفەرموێت: ﴿وَأَنْتُمُ الأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُم مُّؤْمِنِينَ﴾[1] دەرەنجامی شەڕەكەیش هەرچی و هەرچۆن بێت هەرئێوە سەركەوتوو براوەن؛ چونكە ئێوە لەپێناو خوادا دەجەنگن و ئەوان لەپێناو شەیتاندا، ئێوە لەپێناو بەرقەراربوونی دادوەری دەجەنگن، ئەوان لە پێناو درێژەپێدانی ستەم، ئێوە لە پێناو مسۆگەركردنی قیامەت و دابینكردنی ژیانێكی نەبڕاوە، ئەوان لەپێناو مانەوە لەدونیا، دەرەنجامیش هەر ئامانجەكانی ئێوە سەردەكەون؛ بەڵام ئەوان خۆیان و ئامانجەكانیشیان لەبەین دەچن. بەڵآم ئەو سەركەوتنە هەروا بێبەرامبەر نییە بەڵكو پەیوەستە بە ئاستی باوەڕداری ئێوە و ڕێژەی پابەندبوونتان بە پەیامەكەی خوای گەورەوە؛ بۆیە خوای گەورە لە كۆتایی ئایەتەكەدا دەفەرموێت: ﴿إِنْ كُنْتُم مُّؤْمِنِينَ﴾ واتە: ئەگەر ئێوە ڕاستۆگۆبون لە گەڵ خوادا ئەوە خوای گەورەیش بەڵێنەكانی خۆی دەباتە سەر، ئەگەریش ڕاستگۆ نەبوون ئەوە ئێوەو ئەوان هیچ جیاوازییەكتان نییە و هێزوبازووی خۆتان ململانێكە یەكلا دەكاتەوە.

ئەم ئایەتانە بەڕاشكاوی هاوكێشەی سەركەوتن و شكست بۆ هاوەڵان و ئێمەیش ڕوون دەكەنەوە و پێمان دەفەرموون كە خوای گەورە سەركەوتن بەبڕواداری ڕاستەقینە دەدات و هەرگیز بە خەڵكانێكی نادات كە بیانەوێت لە ژێر پەردەی دینداریدا دونیاداری بكەن و بەناوی سەرخستنی دینەوە هەوڵی دەستخستنی پۆست و دەرخستنی ناوی خۆیان بدەن.

ئەم سوننەتەی خوای گەورەیش جێگیرە و هیچ پێغەمبەر و نەتەوە و تاقمێكی لێ هەڵاوێرد و ڕیزپەڕ ناكات.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٣٩).

١٢- زیانە مادییەکان کاتیین و گرنگ نین:

خوای گەورە بەردەوام دەبێت لەسەر دڵدانەوەی هاوەڵان و پێیان دەفەرموێت: ﴿إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ﴾[١]. واتە: هیچ نیگەران و خەمبار مەبن؛ چونکە ئەگەر ئێوە ئەم جارە و لە ئوحوددا تووشی نەهامەتی بوون خۆ ئەمە کۆتا خاڵی ئەم ڕووبەڕووبونەوەیە نییە و ئەوەتا و ئەوانیش لەبەدردا تووشی شکست بوون، ئەگەر ئێوە لە ئوحوددا خۆشەویستانتان لەدەست داوە ئەوە ئەوانیش لەبەدردا کەس وکارو خۆشەویستانیان لەدەست داوە و ئێمە بەقەدەری خۆمان ڕۆژگار تاوتوێ دەکەین لەنێوان مرۆڤەکاندا.

ئەگەر سەرنج بدەین خوای گەورە لێرەدا وشەی ﴿النَّاسِ﴾ ی بەکار هێناوە لەکاتێدا بەپێی ئەوەی قسەکان لەسەر ململانێی نێوان هاوەڵان و سوپای قورەیشە دەبوو دەستەواژەی (مؤمنین) و (کافرین)ی بەکار بهێنایە؛ بەڵام خوای گەورە دەیەوێت پێیان بڵێت ئەگەر ئێوە ڕاستگۆ نەبوون لەباوەڕەکەتاندا و لەسەر هەڵەکانتان سوور بوون ئەو کات هاوکێشەکە پەیوەندی بەخواوە نییە؛ بەڵکو لە نێوان دوو دەستەی مرۆڤدایە و سروشتی ململانێی نێوان مرۆڤەکانیش وایە کە هەر جارەو بەخت یاوەری لایەکیانە.

١٣- شکست و نارەحەتییەکان بێژنگێکن بۆ لەبێژنگدانی بڕوای بڕواداران:

خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾[٢]. واتە: بۆیە ئوحود ڕوویدا تا خوای گەورە بیسەلمێنێت کێ ڕاست دەکات لە باوەڕەکەیدا.

وە دەفەرموێت: ﴿وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ﴾[٣]. واتە: بۆ ئەوە ئوحود ڕوویدا تا خوای گەورە باوەڕدارانی ڕاستەقینە جیا بکاتەوە و پاك بکاتەوە لەهەر کردەوەو نیەتێکی خراپ و بێ باوەڕان بەیەکجاری لەناو ببات.

جیاوازی نێوان وشەی (تمحیص) و (محق) لەوەدایە کە (تمحیص) بۆ پاکردنەوەیە لە شتە خراپەکان؛ بەڵام (محق) لەناوبردنی سەرتاسەرییە.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٤٠).

٢ - سورة آل عمران، الآية (١٤٠).

٣ - سورة آل عمران، الآية (١٤١).

واتە شكستەكان بێژنگێكن تا بۆ گشت لایەك ئەوە ڕوون بێتەوە كە كێ ڕاستدەكات لەباوەڕەكایدا و تا سەر و سەرەڕای شكستەكان لەسەنگەری باوەڕداریدا دەمێنێتەوە و كێیش باوەڕەكەی بۆ دەستخستنی ماڵی دونیا و پلە و ناوبانگە و بەرگەی بچوكترین شكست ناگرێت.

دواتر و لە كۆتایی ئەو ئایەتانی كە لەسەر ئوحود هاتۆتە خوارەوە دیسان خوای گەورە دەگەڕێتەوە سەر ئەم خاڵە و پێیان دەفەرموێت: ﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾[(١)]. واتە: نەدەكرا وناكرێت خوای گەورە ئاوها لەو خەڵكە بگەڕێت و تاقییان نەكاتەوە تا باش و خراپ، پیس و پاكیان لەیەكتر جودا نەكاتەوە، ناشكرێت خوای گەورە زانستی غەیب و ئەوەی خۆی دەیزانێت سەبارەت بەنییەت و داهاتووی كردەوەكانی بەندەكانی نیشانی ئێوە بدات مەگەر بۆ هەندێك پێغەمبەران نەبێت كە خۆی بژاردەیان دەكات؛ بەڵام بەم شێوەیە و لەڕێی ئەزموون و تاقیكردنەوەكانەوە ڕاستی ناخی ئەو خەڵكانەتان نیشان دەدات تا ئەوەی خوا دەیزانێت لەبارەیان ئێوەیش بیزانن و بیانناسن.

ئێمە زۆر كات بە پێی زانیاری كەم وكورتی خۆمان و بەو ڕوكەشەی دەیبینین بڕیار دەربارەی كەسەكان دەدەین و هەڵسەنگاندنیان بۆ دەكەین؛ بۆیە زۆر جار دەكەوینە هەڵەوەو فێڵمان لێدەكرێت وخوای گەورەیش دەیەوێت ڕاست و پاكمان بكاتەوە و لەڕێی ئەو تاقیكردنەوانەوە ڕێكمان بكاتەوە؛ چونكە بەر لە ئوحود زۆر كەس هەبوو چەند ساڵێك بو لەخزمەت پێغەمبەردا ﷺ لاف و گەزافی باوەڕداری لێدەدا و خۆی هەڵدەكێشا بەڵام چەند ساتێكی ئوحود هەوڵی چەند ساڵە و درۆكانی بەبادان و ڕیزی بڕوادارانی لێ پاك كردنەوە.

ئەوجا خوای گەورەو پاش ئەوەی كەڕاستی باوەڕی دووڕووەكانی بۆ دەرخستن وپێی سەلماندن كە بەردەوام تاقییان دەكاتەوە ئامۆژگارییان دەكات و پێیان دەفەرموێت: ﴿فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾. واتە: كەوابوو ئێوەی بڕوادار ڕاستگۆ بن

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٩).

لەباوەڕەکەتاندا بەخوای گەورەو پێغەمبەرانی و ئەگەر واتان کرد ئەوە پاداشتێکی زۆر گەورە و بێسنوورتان دەدەینەوە.

ئێستا ئەم فەرموودانەی خوای گەورە ڕووبەڕووی زیندوەکانە نەك ئەوانەی شەهیدبوون و ڕاستیان کردووە لە نییەتەکانیاندا، ئێستا گلەیی لەوانەیە کە پێشتر وایان دەگوت و دواتر پشتییان هەڵکرد و ساردبوونەوە و پەشیمان بونەوە لە بەڵێنەکانیان.

سەیید قوطب سەبارەت بەم بابەتە دەڵێت: (ئەمە شەڕی خوای گەورەیە وکەسێك تێیدا براوە نابێت تا تەواو خۆی بۆ خوای گەورە یەکلا نەکردبێتەوە؛ چونکە ئەوان بەیداخی خواناسییان هەڵگرتووە و خۆیان داوەتە پاڵ ئەو، ئەویش هەرگیز سەرکەوتنییان پێ نادات تا تەواو پاك و یەکلایان نەکاتەوە بۆ ئەو بەیداخەی بەرزیان کردۆتەوە، تاهیچ درۆ و گزی و فێڵێك بەو دروشم و بەیداخەوە نەکرێت، هەندێك جار و لەبەر چەند هۆکارێك کەتەنها خوای گەورە خۆی دەیزانێت ئەوانەی کە ڕاشکاوانە بەیداخی بێ دینییان هەڵداوە سەردەکەون لە جەنگ و ململانێکاندا، بەڵام ئەوانەی کە بەیداخی بڕواداریيان هەڵداوە و تەواو خۆیان بۆ یەکلا نەکردۆتەوە خوای گەورە هەرگیز سەرکەوتنییان پێ نادات تا تاقییان نەکاتەوەو لەبێژنگییان نەدات... ئەمە ئەو ڕاستییەیە کە خوای گەورە دەیەوێت بۆ بڕوادارانی ڕوونبکاتەوە... و ئەوەی بەدڵەکانیاندا هاتووە بەڕوونی دەیخاتە بەر دەستیان تا بزانن شکستەکەیان بەهۆی چییەوە ڕوویداوە و لەداهاتوودا چۆن خۆیانی لێ بپارێزن)[١].

بۆ چەسپاندنی ئەم چەمکە و زیاتر قووڵکردنەوەی لەناخی بڕوادارانداا خوای گەورە لە قورئاندا کۆمەڵێك ڕوداومان بۆ دەگێڕێتەوەو کەتێیدا خوای گەورە بەچەندین شێواز و لەچەندین قۆناغدا باوەڕی بڕوادارانی تاقیکردۆتەوە و سەرەنجام کەمینەیەکی بڕواداری ڕاستەقینەی کەم دەست و لاوازی سەرخستووە بەسەر زۆرینەیەکی ستەمکار و بەهێزدا لەوانە:

چیرۆکی (طالوت) و هاوەڵانی لەسەردەمی پێغەمبەر(یوشعی کوڕی نون) دا، کە لەو سەردەمانەدا ئیسرائیلییەکان پاشایەکی زۆر ستەمکاری بەڕەگەز قیبطییان هەبوو بەناوی

---

١ - سيد قطب إبراهيم حسين الشاربي، في ظلال القرآن، ج١، دار الشروق، القاهرة، ط١٧، ١٤١٢، ص٤٩٣ .

(جالوت)، ئەم پیاوە هەموو شتێكی لێ زەوتكردبوون و تەواو ژیانی لێ تاڵكردبوون، بۆیە بیریار و پیاوماقوڵانی ئیسرائیلییەكان هاتنە لای پێغەمبەرەكەیان و سكاڵای حاڵی خۆیان لاكرد و داوایان لێكرد كە لەخوا بپاڕێتەوە پادشایەكیان بۆ بنێرێت، هاوكاریی وپێشڕەوییان بكات و لە ستەمی (جالوت) ڕزگاریان بكات.

خوای گەورە دەربارەی بەسەرهاتی ئەوانە لە قورئاندا دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾[١]. واتە: ئایا سەرنجی هەڵوێستی سەرانی نەوەكانی ئیسرائیلت نەداوە لە پاش موسا كاتێك هاتنە لای پێغەمبەرەكەیان و گوتیان پاشایەكمان بۆ دیاری بكە تا لە گەڵیدا لە پێناو خوادا بجەنگین. هەرچەندە ئەوان لای پێغەمەرەكەیان خۆیان وا وێنا كرد كەدەیانەوێت لەپێناو دینی خوادا بجەنگەن و پشتیوانی لە پێغەمبەرەكەیان بكەن؛ بەڵام ئەو قسانەیان ڕاست نەبوو بەڵكو ئەوان تەنها مەبەستییان دەستخستنی ئازادی و ئارەزووبازی خۆیان بوو.

پێغەمبەرەكەیشیان ئەو ڕاستییەی دەزانی بۆیە لێی پرسین: ﴿قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾[٢]. واتە: ئەی ئەگەر خوای گەورە جیهادی دژی (جالوت) فەرزكردو پاشان شەڕتان نەكرد؟!. گوتیان: ﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا﴾[٣]. واتە: جا شتی وا چۆن دەبێت و چۆن شەڕ ناكەین لە پێناوی خودا لەكاتێكدا ئێمە بەناحەق لە زێدی باب و باپیرانی خۆمان دەركراوین و سەروەت و سامانمان لێ زەوت كراوە!!. خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾[٤]. واتە: كاتێك كە خودا جیهادەكەی فەرز كرد بەسەریاندا، هەر لەو سەرەتایەوە و لەیەكەم قۆناغەوە زۆرینەیان لەو تاقیكردنەوەیەدا سەركەوتو نەبوون و بەدەم فەرمانەكەی خواوە نەهاتن و پشتیان تێكرد. و كەمینەیەكی كەمیان ئامادەبوون فەرمانەكەی خوای گەورە جێبەجێ بكەن و خوای گەورە خۆی باش مەبەستی ئەو

---

١ - سورة البقرة: الآية (٢٤٦).

٢ - سورة البقرة: الآية (٢٤٦).

٣ - سورة البقرة: الآية (٢٤٦).

٤ - سورة البقرة: الآية (٢٤٦).

ستەمكارانەی دەزانی كە ئەوانە درۆ دەكەن و لەگەڵ پێغەمبەرەكەیان ڕاست ناكەن و مەبەستیان نییە لە پێناو خوادا بجەنگن بەڵكو لە پێناو خۆیاندا.

پاشان خوای گەورە ئەو كەمینەیەی كە ئامادەبوو جیهاد لەپێناوی خوادا بكات تاقیكردەوە و پێغەمبەرەكەیان پێی گوتن: ﴿إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾[1]. واتە: خوای گەورە بڕیاری داوە كە (طالوت) ببێتە پادشا و پێشەواتان ولەگەڵ ئەو ڕووبەڕووی ستەمی (جالوت) ببنەوە. (طالوت) یش پیاوێكی هەژاری گەڕیدەی بەنو ئیسرائیلی بوو خەڵكی شارێكی تر بوو گوێدرێژێكی لێ ون ببوو بەشوێنیدا دەگەڕا و بەقەدەر ڕێی كەوتبووە ئەم شارەی ئەمان، سەرەڕای ئەوەش (طالوت) لە نەوەی (بنیامین) بوو نەك (یەهودا)، بەنو ئیسرائیلییەكانیش بە چاوێكی كەم سەیری نەوەكانی (بنیامینو یوسف) یان دەكرد؛ هەر بۆیە زۆرینەی ئەو كەمینە باوەڕدارەی كەقۆناغی یەكەمی تاقیكردنەوەكەیان بەسەركەوتوویی بڕیبوو لەم قۆناغدا سەركەوتوو نەبوون و ڕەخنەیان لە فەرمانەكەی خوا گرت و گوتیان: ﴿أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾[2]. واتە: جا شتی وا چۆن دەبێت و بۆچی (طالوت) ببێتە پێشەوای ئێمە، لەكاتێكدا ئێمە لەو باشترین و لە پێشترین تا ببینە پادشا خۆ ئەو هیچ پارە و سامان و ناوبانگێكی ئەوتۆی نییە. پێغەمبەرەكەیان لەوەڵامدا پێی فەرموون: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾[3]. واتە: ئەو پیاوە خوای پەروەردگار هەڵیبژاردووە و جەستەیەكی بەهێز و داناییەكی زۆری پێبەخشیوە و موڵك و دەسەڵاتیش هی خوایە و هەر خۆیشی باشتر دەزانێت بەكێی دەبەخشێت.

پاشان و بۆ پشتیوانیكردن و چەسپاندنی شایستەیی (طالوت) بەدەسەڵات خوای پەروەردگار نیشانە و بەڵگەی پێدا و پێغەمبەرەكەیان پێی گوتن: ﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[4]. واتە: بەڵگەی كاربەجێی خوای گەورە و شیاوی (طالوت) بەدەسەڵات

---

١ - سورة البقرة: الآية (٢٤٧).

٢ - سورة البقرة: الآية (٢٤٧).

٣ - سورة البقرة: الآية (٢٤٧).

٤ - سورة البقرة: الآية (٢٤٨).

ئەوەیە: کاتێك لەشار دەردەچین خوای گەورە بۆ زیاتر دڵنەواییکردنی ئێمە بە فریشتەکانیدا و لە بوخچەیەکدا پاشماوەی تەوراتەکەی موساو هارون و ئەو پەڕتوکە ئاسمانییانەی کە بۆ ئیبراهیم و پێغەمبەرانی تری نەوەکانی ئیسرائیلی ڕەوانە کردووە و (جالوت) دەستی بەسەردا گرتووە بۆمان دەگێڕێتەوە. جا ئەگەر باوەڕدارن دەبێت ئەو نیشانەو بەڵگەیەی شیاوی (طالوت) تان بەدەسەڵات قبووڵ بێت.

دواتر ئەو کەمینەی کەمینەیەی کە لەگەڵ (طالوت)و پێغەمبەرەکەیان مابوونەوە جارێکی تر خوای گەورە باوەڕەکەیانی خستە بەر نەشتەری تاقیکردنەوە و بۆ جاری سێیەم لەبێژنگی دان، تاقیکردنەوەی ئەم جارە ئەوەبوو کە کاتێك (طالوت) و سەربازەکانی بەڕێ کەوتن بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی (جالوت) و سوپاکەی لەڕێدا و پاش ماندووبوونێکی زۆر بە ئاوی ڕووبارێك گەیشتن و (طالوت) پێی گوتن: ﴿إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾[١]. واتە: خوای پەروەردگار بەئاوی ئەو ڕوبارە تاقییتان دەکاتەوە کەنابێت کەس تێری لێبخواتەوە و هەر کەس تێری لێخواردەوە لە من نییە، مەگەر کەسێك نەبێت تەنها دەمی لێ تەڕ کات و مشتێکی لێبخواتەوە. لەو تاقیکردنەوەیەیش دیسان زۆرینەی خەڵکەکە سەرکەوتوو نەبوون و لەئاوی ڕووبارەکەیان خواردەوە و کەمینەیەك باوەڕدار بەشاهیدی قورئان خۆیان گرت و لەئاوەکەیان نەخواردەوە. دوایین قۆناغی تاقیکردنەوەی سوپاکەی (طالوت) و شوێنکەوتووانی لەو کاتەدا بوو کە سوپای (جالوت) یان بینی و ڕووبەڕوویان وەستانەوە، لەو کاتەیشدا دیسان زۆرینەی سوپاکەی (طالوت) ترسی مردن دایگرتن و گوتیان: ﴿لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾[٢]. واتە: ئێمە توانای ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای (جالوت) مان نییە و شەڕی ئەوان بە ئێمە ناکرێت و بڕیاری پاشەکشەیان دا.

ئالێرەدا باوەڕدارانی ڕاستەقینە دەرکەوتن کە کەمینەیەکی زۆر کەمبوون وئەمان گوتیان: ﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾[٣]. واتە: چەندین جار

---

١ - سورة البقرة: الآية (٢٤٩).

٢ - سورة البقرة: الآية (٢٤٩).

٣ - سورة البقرة: الآية (٢٤٩).

بەویستی خوای گەورە كەمینەیەكی كەم بەسەر زۆرینەیەكی زۆردا سەركەوتوون و خوای گەورەیش لەگەڵ ئارامگران و خۆڕاگرانە.

ئەمان دەیانزانی كە هۆكاری ڕاستەقینەی سەركەوتن پشتیوانی و كۆمەكی خوای گەورەیە نەك هێزو بازوی خۆیان؛ بۆیە دەستیان بۆ ئاسمان بەرز كردەوە و لەخوای گەورە پاڕانەوە و گوتیان: ﴿رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾[1]. واتە: خوایە گیان خۆڕاگری و ئارامش برژێنە بەسەر دڵ و دەروونماندا و دامەزراویمان پێ ببەخشە و سەرمان بخە بەسەر بەرەی بێباوەڕان و خوانەناساندا. پاشان مەردانە پەلاماری سوپاكەی (جالوت) یان دا و تێكیان شكاندن و (طالوت) (جالوت) ی كوشت.

جا سەرنج بدەن خۆشەویستان خوای گەورە بەچەند قۆناغ باوەڕی ئەم گەلە بڕوادارەی ی لەبێژنگ دا تا ڕاستی و دروستی باوەڕەكەیان دەركەوێت: لەقۆناغی یەكەمدا جیهادی لەسەر فەرز كردن. دواتر كاتێك (طالوت) ی كردە سەركردەیان. دواتر لەو كاتەی خواردنەوەی ئاوی ڕووبارەكەی لێ قەدەغە كردن. دواتر كاتێك ڕووبەڕووی سوپای (جالوت) ی كردنەوە. لەهەر قۆناغ و تاقیكردنەوەیەكیشدا تەنها كەمینەیەك دەمانەوە، كەواتە باوەڕدارانی ڕاستەقینەی ئەم گەلە كەمینەی كەمینەی كەمینەی كەمینە بوون.

خوای گەورەیش سەركەوتنی بەو كەمینە زۆر كەمە سەر ڕاستە بەخشی، تا پێیان بسەلمێنێت سەركەوتنی ڕاستەقینە بەویستو فەرمانی ئەوە نەك زۆری ژمارەو هێزو بازووی خۆیان.

ئەوەی لە ئوحودیشدا ڕوویدا و تا ڕۆژگاری ئەمڕۆیش درێژەی هەیە هەر دووبارەكردنەوەی هەمان یاساو ڕێسایە.

خۆشەویستان تاقیكردنەكانی ئەم قۆناغەو گشت قۆناغەكانی تری هاتنی ئەم پەیامە هەر بۆ هەمان مەبەست بووە؛ وەك چۆن زەرەنگەرێك بۆ دڵنیابوون لە ساغی كانزاكەی تێزابی بەسەردا دەكات تا چی چڵكو پیسی هەیە بیشواتەوە و كانزا پاكەكە بمێنێتەوە، تاقیكردنەوەكانی خوای پەروەردگاریش وەك ئەو تێزابە وایە خەڵكانی دووڕوو و بودەڵ و دونیا ویست دەشواتەوە و لەڕیزی بڕواداران دوریان دەخاتەوە و ئەگەر كەلێن یان

---

١ - سورة البقرة: الآية (٢٥٠).

نەخۆشیەكیش لەدڵی بڕواداڕێكدا هەبێت ئەویش پاك دەكاتەوە تا ئەوەی سەرەنجام دەمێنێتەوە بڕوادارە دامەزراوە ساغەكان بن.

بۆیە زۆر گرنگە مرۆڤی باوەڕدار لەسروشتی پەیام و تاقیكردنەوەكانی خوای گەورە تێبگات و تەواو لەوە دڵنیا بێت كە فێڵ لەخوا ناكرێت و ئەمڕۆ یان سبەی بەجۆرێك لەجۆرەكان ڕووی ڕاستەقینەی هەموو كەس دەردەخات ئەمەیش بەشێكە لە ئامانجی ڕوداوەكانی ئوحود و سەرجەم تاقیكردنەوەكانی تر.

١٤- ڕاستی و واقیع لەگەڵ بانگەشە و خۆزگە و خەیاڵ دوو شتی لێک جیاوازن:

خوای گەورە ئەم ڕاستییە دەداتەوە بەڕووی هاوەڵان و بڕواداراندا و پێیان دەفەرموویت: ﴿وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾[١]. واتە: ئەی هەر ئێوە نەبوون بە ئاواتەوە بوون ڕووبەڕوی مەرگ ببنەوە[٢] و تامەزرۆی شەهادەت بوون دەی ئەوە بەچاوی سەر مەرگتان بینی و خوای گەورە نیەتەكانی تاقیكردنەوە، ئەی بۆ ئێستا پەشیمانن.

زۆر كات بەداخەوە بڕواداری وا دەبینی لەكاتی خۆشی و ئاساییدا هیچ باكی لەكەس نییە و بەكاری كەس ڕازی نییە و لەفەزایەكی مەجازییدا خەوی ئەرخەوانی دەبینێت و دونیایەك كار و پڕۆژەی هەیە و لەسەر تێری قسە دەكات و لە چەند خولەكیكدا فەتحی شام و شیرازت بۆ دەكات؛ كەچی كە دێتە مەیدانی كار و زەمینەی واقیع لە هەموو كەس بێدەسەڵات و دەسەوسان ترە و هیچ بەدیلێكی باشتری پێ نییە و هەر زوو دەڕوخێت و دەدۆڕێت و خۆی بەدەستەوە دەدات.

بۆیە پێویستە ئێمە پەند لەو هەڵانە وەبگرین و دووبارەیان نەكەینەوە.

---

١ - سورة آل عمران، الآية (١٤٣).

٢ - ئەم ئایەتانە باس لەو ساتە وەختانە دەكات كە پێغەمبەری خوا ڕاوێژی بەهاوەڵانی دەكرد بۆ هەڵبژاردنی گۆڕەپانی شەڕ كە لەمەدینە ڕووبەڕوویان ببنەوە یان بچنە دەرەوی مەدینە، ئەوەبوو زۆربەی هاوەڵان زۆر بە گوڕو تینەوە داوای ئەوەیان دەكرد كە بۆیان بچنە دەرەوی مەدینە و لەوێ ڕووبەڕویان ببنەوە، خوای گەورەیش زۆر بەسەختی باوەڕی ئەوانەی لە بێژنگداو تاقیكردنەوە و ئێستا گلەییان لێ دەكات و ئەوەیان وەبیردێنێتەوە.

١٥- پاداشتی بەهەشت بێبەرامبەر نییە و هەوڵ و ماندووبوون و تێکۆشانی بەردەوامی دەوێت:

پاش ئازار و ناڕەحەتییەکانی ئوحود خوای گەورە ڕوو دەکاتە هاوەڵان و لێیان دەپرسێت و دەفەرموێت: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ﴾[1]. واتە: بۆ ئێوە وا دەزانن کە هەر بەباوەڕێکی سەرزارەکی دەکرێت بچنە بەهەشت و بەر لەوەی خوای گەورە تاقییتان بکاتەوە و بیسەلمێنێت کە کێ بڕواداری ڕاستەقینەیە و تاسەر لەسەر باوەڕەکەی دەمێنێتەوە و خۆڕاگر و ئارامگرە و کێیش باوەڕەکەی ڕوکەش و سەرزارەکییە و بەرگەی بچوکترین شکست ناگرێت.

بەڕێزان پاداشتی نەبڕاوەی بەهەشت و نازونیعمەتەکانی هەروا ئاسان نییە و دەست هەموو کەس ناکەوێت؛ بەڵکو دەبێت مرۆڤی بڕوادار بەتەواوی خۆی بۆ یەکلا بکاتەوە و هەرچی هەیە لە پێناویدا بیبەخشێت، ئەوەتا خوای گەورە بەڕوونی نرخی بەدستهێنانی بەهەشت دیاری دەکات و پێمان دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالإِنجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللهِ فَاسْتَبْشِرُواْ بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُم بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾[2]. واتە: خوای گەورە مامەڵەیەکی لەگەڵ بڕواداران کردوە و بەپێی ئەو مامەڵەیە گیان و ماڵی لەبڕواداران کڕیوە و لەبەرمبەردا بەهەشتی پێ فرۆشتوون؛ بۆیە و بەپێی ئەو مامەڵەیە پێویستە بڕواداران ئامادەبن لە پێناو سەرخستنی پەیامەکەی خوا و ئایینەکەی تێبکۆشن و شەڕبکەن و ئامادەشبن لەو پێناوەدا بکوژرێن و بکوژن، ئەمە بەڵێنێکە خوای گەورە لەسەر خۆی کردۆتە ماڵ لە تەورات و لە ئینجیل و لەقورئانیشدا و کێیش هەیە هێندەی خوای گەورە پابەندی بەڵێنەکانی خۆی بێت؛ بۆیە مژدە بێت لەو بڕوادارانەی کە ئەو مامەڵەیەیان لەگەڵ خوا قبوڵ کردوە و ئەو گرێبەستەیان لەگەڵ واژۆ کردوە، بەڕاستی ئەوە گەورەترین و بەبەهاترینی دەستکەوت و گرێبەستە بۆ بڕواداران.

---

١ - سورة آل عمران، الآية (١٤٢).

٢ - سورة التوبة: الآية (١١١).

کەواتە خۆشەویستان ئەگەر ئێمە بمانەوێت ئەو بەهەشتەی خوای گەورە بەدەست بێنن ئەوە مامەڵەکە ڕوون و ئاشکرایە و دەبێت ئامادەبین دەستبەرداری هەرچی شت هەیە ببین لەپێناویدا؛ خۆ ئەگەریش خوا نەخواستە لەمامەڵەکەمان لەگەڵ خوای گەورە پەشیمان بین و ئەو ئامادەییەمان تێدا نەبێت، ئەو کات دەبێت لەبیرمان بێت کە لەبەرامبەردا بەهەشت لەدەست دەدەین.

١٦- بەریەککەوتن و شکستەکان دەرفەتێکن بۆ هەڵبژاردنی کۆمەڵێک لە بڕواداران بۆ پلەی باڵای شەهادەت:

خوای گەورە لەو بارەیەوە پێمان دەفەرموێت: ﴿وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ﴾[1]. واتە: ئوحود بۆیە ڕویدا تا باوەڕدارانی ڕاستەقینە دەرکەون و لەوانە خوای گەورە دەستەیەك هەلبژێرێت و پلەی بەرزی شەهادەتیان پێ ببەخشێت.

ئەم ئایەتانە لێزمە بارانی ڕەحمەت و میهرەبانی خوای گەورە بوو بۆ سەر دڵی هاوەڵان بەتایبەت ئەوانەی کەسوکاریان لەغەزاکەدا شەهید ببون، خوای گەورە پێشتر کەپێی فەرموون دڵتەنگ مەبن بەدەرەنجامی شەڕەکە خۆی باش دەزانێت کە بەشێك لەدڵتەنگی هاوەڵان لەسەر لەدەستدانی خۆشەویستەکانیان بوو ئێستا بۆیان ڕوون دەکاتەوە کە ئەو حەفتا شەهیدە بەڕێزە خوای گەورە لە پاداشتی ڕاستی باوەڕەکەیان هەڵیبژاردوون بۆ لای خۆی؛ کەواتە نەك هەر نابێت خەفەتیان بۆ بخورێت بەڵکو دەبێت خۆزگەو ئێرەییان پێ ببرێت لەسەر ئەو بەخششەی خوای گەورە لەگەڵی کردوون.

خۆشەویستان ئامانجی هەموو باوەڕدارێك لەدونیا ئەوەیە کەخوای گەورە لەخۆی ڕازیکات و ژیانی دوارۆژی مسۆگەر بکات، لەو پێناوەیشدا هەموو هۆکارێك دەگرێتە بەر، شەهادەت باڵاترینی هۆکارەکانی گەیشتنە بەو ئامانجە و نزیکترینی ڕێگایە بۆ بڕینی ڕێگای سەختی تاقیکردنەوەکانی دونیا. ئیتر چۆن دەبێت مرۆڤ خەفەت لە خەڵکانێکی ئاوها بخوات کە هەر زوو لەنزیکترین ڕێگەوە بەو ئامانجە باڵایە گەیشتوون و خوای گەورە خۆیشی شایەتی ئەوەیان بۆ دەدات.

---

١ – سورة آل عمران، الآية (١٤٠).

هەر بۆ نمونە پێشەوا حەمزە لەدەرئەنجامی ئەو مەردایەتییە بێ وێنەیەی کە نواندی لەپشتیوانی پێغەمبەرﷺ و پەیامەکەی یەکێك بوو لەوانەی ئەو پلە باڵایەیان پێبڕا و ناوازەترین نازناو و نیشانی مەردایەتی پێ بەخشرا کە (سید الشهداء)ە واتە: سەروەری شەهیدان. باشە ئەگەر پێشەوا حەمزە لەو شەڕەدا شەهید نەبوایە ئەو کات خۆ هەر دەبوو بمردایە؛ بەڵام ئەم مردنە چۆن بەراورد دەکرێت بەهەر مردنێکی تر؟!! ئەگەر ئەم مردنە نەبوایە ئەو پیاوە ئەم شەرەفە گەورەیەی چۆن پێدەبڕا؟! بۆیە ئەم مژدە گەورەیەی خوای گەورە خەمی لەدەستدانی حەمزەو هاوەڵانی زۆر لەسەر دڵ و دەروونی پێغەمبەرﷺ و هاوەڵانی سوك كرد.

جابری کوڕی عەبدوڵڵا دەڵێت لەسەر تەرمەکەی باوکم زۆر دەگریام، تا پیغەمبەری خودا ﷺ هاتە لامەوە و پێی فەرمووم: ئەی جابر تا ئێستا خوای گەورە ڕووبەڕو لەگەڵ هیچ کام لەو شەهیدانە قسەی نەکردووە، بەڵام وەڵڵاهی لەگەڵ باوکت ڕووبەڕو قسەی کردوە و پێی فەرمووە: چی ئاواتت هەیە پێم بڵێ بۆتی بکەم؟. گوتویەتی: خوای گەورە دەمەوێت بمگێڕیتەوە بۆ دونیا تا جارێکی تر لەپێناوی تۆدا شەهید بم. خوای گەورە پێی فەرمووە: من بەڵێنم داوە کە پاش مردن جارێکی تر مرۆڤەکان ناگێڕمەوە بۆ دونیا. گوتویەتی: باشە مژدە بە کەسوکارمان و ئەوانەی دوای ئێمە بدە کە ئێمە بە چ پلەیەك گەیشتوین تا دڵیان لامان نەبێت و خەفەتمان بۆ نەخۆن، خوای گەورە لەسەر ئەو قسەیەی ئەو ئەو ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾(١). واتە: هەرگیز وا خەیاڵ نەکەن ئەوانەی لەپێناو خوادا گیانیان لەدەستداوە و شەهید بوون، مردون و کۆتایی بەژیانیان هاتووە بەڵکو زیندوون و میوانی خوای گەورەن و لەناز و نیعمەتی بێ سنوردان و دڵخۆشن بەو بەخششە گەورەیەی کە خوای گەورە لەگەڵی کردون و مژدە دەدەنە کەسوکاریان و ئەوانەی پاش خۆیان لەدونیا بەجێیان هێشتون کە هیچ دڵیان لای ئەمان نەبێت و خەفەتیان بۆ نەخۆن، مژدەی ئەو نازو نیعمەتەیان پێ دەدەن کە لای خوای

١ - سورة آل عمران، الآيات (١٦٩-١٧١).

گەورە دەستاین کەوتوە و چاوەڕوانی ئەوانیش دەکات و سبەی ئەمانیش وەك ئەوان بەپاداشتی خۆیان دەگەن و دڵنیایی دەدەن کە خوای گەورە چاکەی چاکەکاران لەبیر ناکات.

کاتێك دەفەرموێت: ﴿يُرْزَقُونَ﴾ واتە بەردەوام ڕزق و ڕۆزی دەدرێن بۆ جەخت کردنەوەیە لەسەر وشەی ﴿أَحْيَاءٌ﴾ کە ئەوانە بەدڵنیاییەوە زیندوون.

خوای پەوردگار دەفەرموێت قسەی دوو ڕووەکان بەهەند وەرنەگرن کە دەڵێن: ئەگەر بەگوێیان بکردینایە نەدەکوژران، ئەمان کە بە گوێی ئەوانیان نەکردووە زیانیان نەکردووە، بەڵکو سوودیشیان بینیوە. ئەم مژدەو بەخششە ناوازاەیەیش تەنها بۆ هاوەڵان و شەهیدانی ئوحود نییە بەڵکو بەردەوامی هەیە تا ڕۆژی قیامەت بۆ هەر کەسێك کە لە پێناوی خوادا شەهید ێت.

١٧- باڵادەستبوونی بێباوەڕان بۆ ماوەیەک واتەی ئەوە نییە کە خوای گەورە ئەوانی خۆشدەوێت:

هەندێك جار بەهۆی هەڵە و سەپێچییەکانی ئێمەوە بێبڕوایان بۆ ماوەیەك باڵادەست دەبن و سەردەکەون و خوای گەورە بەدەستی ئەوان سزای ئێمە دەدات؛ بەڵام ئەوە زللەی میهرەبانیی خوای گەورەیە و دەیەوێت ئێمەی پێ بە ئاگا بهێنێتەوە و هیچ کات واتەی ئەوە نییە کە خوای گەورە ڕقی لە ئێمەیە و ئەوانی خۆشدەوێت، هەر بۆیە پاش تەواوبوونی غەزاکە زۆر بەڕوونی ئەوە بەپێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دەفەرموێت: ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾[1]. واتە: سەرەڕای ئەوەی ڕویدا دەبێت هەموو لایەك لەوە دڵنیابن کە خوای گەورە ستەمکارانی خۆش ناوێت.

---

١ - سورة آل عمران، الآية (١٤٠).

١٨- تەنها خوای گەورە شایەنی ئەوەیە بكرێتە ئامانج و مەبەستی كار و پەرستشەكان:

جگە لە زاتی تاكی پاكی ئەو هەركەس و هەرچی تر هەیە لە پێغەمبەران و یاران و شوێنكەوتوان و پیاوچاكان و نەتەوەو گەل ودەوڵەت و پارت و ڕێكخراو و دەستە و دروشم و تەوژم وسەركردەو سەرباز هەموویان خزمەتكار و ئامرازی ناساندن و گەیاندنی پەیامەكەی ئەون.

بۆ چەسپاندنی ئەم ڕاستییە لە ناخی هاوەڵاندا خوای گەورە گلەیی لەو هەڵوێستەیان دەكات كە لەگەرمەی شەڕدا و پاش بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهیدبوونی پێغەمبەر ﷺ نواندیان كە زۆربەیان ساردبوونەوە و توانای شەڕكردنیان نەما و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللهَ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللهُ الشَّاكِرِينَ﴾[١]. واتە: موحەممەد تەنها پێغەمبەرێكە و چەندین پێغەمبەری تر بەر لەو هاتوون و مردوون جا ئەگەر ئەمیش مرد یان شەهید بوو ئێوە پشت لە ئایینەكەتان دەكەن و لێی پەشیمان دەبنەوە؟! خۆ هەر كەسیش وا بكات ئەوە جگە لە خۆی هیچ زیانێك بەخوای گەورە و پەیامەكەی ناگات و هەركەسیش بەردەوام و دامەزراو بێت ئەوە خوای گەورە چاكەی خۆڕاگران و سوپاگوزاران ون ناكات و بەباشترین شێوە پاداشتیان دەداتەوە.

خوای گەورە ئەم ڕوداوە دەقۆزێتەوەو لەڕێی ئەم دەقانەوە ئەو پەیامە بەگوێی هاوەڵاندا دەدات كە ئەگەر ئەم جارەیش هەواڵی نەمانی پێغەمبەر ﷺ درۆ بوو بەڵام ئەمە دەرەنجامێكی حەتمییە و ئەمڕۆ یان سبەی ڕۆژێك هەر دێت ئەو ڕاستییە تاڵە بەچاوی خۆیان دەبینن كە پێغەمبەری خودا ﷺ بەجێیان بهێڵێت؛ چونكە ئەمیش هەر پێغەمبەرێكە لەو دەیەها هەزار پێغەمبەرەی كە پێش ئەم هاتوون و مردوون كەواتە ئەمیش بەدڵنیاییەوە دەبێت بمرێت، بۆیە پێویستە ئەوان هەموو كات ئامادەباشی بیستنی ئەو هەواڵەیان تێدا بێت و نابێت ئەوەی لە ئوحود ڕویدا جارێكی تر دوبارە بێتەوە و خەڵكی بەنەمانی ئەو سارد ببنەوەو پشت لە دینەكەی هەڵكەن.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٤٤).

پەند وەرگرتن لەم بەسەرهات و وانەیە زۆر گرنگە بەتایبەت بۆ ئەوانەی كەشكستە كاتییەكان یان لەدەستدانی مامۆستا و سەركردە و شێخەكان یان هەڵوەشاندنەوەی پارت و ڕێكخراوەكان یان كۆت و بەندكردنی كار و چالاكییەكان یان سەختی فشارەكان چۆكیان پێ دادەدات و توشی بێهیوابوون ونائومێدییان دەكات، بێئاگا لەوەی كە خاوەنی ڕاستەقینەی ئەم پەیامە كەخوای گەورەیە بەوردی ئاگای لەهەموو ئەوانە هەیە و چاودێرییان دەكات و دەسەلاتی ڕەهای گۆڕین و سەرەوبنكردنی گشت هاوكێشەكانی هەیە، بەڵام ئەمانە هەمووی تەنها بۆ تاقیكردنەوەی باوەڕەكەی ئێمەیە و هیچی تر.

ئەمڕۆ خەڵكانێك هەن سەبارەت بەم خاڵە لەدووڕەوە بەهەڵەدا چوون:

هەندێك لەوانە ئامڕازەكانییان لێ بۆتە ئامانج و خواناسییەكەیان وابەستە بەكەسێك یان پارتێك یان كۆمەڵێكەوە كردووە و هەرچی دەیكەین لەو پێناوەدایە و خواو پەیامەكەی تەنها دروشمێكن بۆ لەخشتەبردنی خەڵك.

هەندێكی تریش بەپێچەوانەوە یەكێك لەو ئامڕازانەی كردۆتە پاساوی بێ دینی و خوانەناسییەكەی و دەڵێت من لە داخی فڵان كەس یان فلان شت دینداری ناكەم.

ئەم دووانە هەردووكیان هەڵەن؛ چونكە نەیانتوانیوە سنووری ئامڕازە دونیاییەكان ببڕن و بگەنە ئامانجی سەرەكی دینداریان كە بریتییە لە ڕەزامەندی خوای گەورە و هەردووكیشیان وەك یەك زەرەرەومەندن.

١٩- تەمەنی مرۆڤ دیاریکراوە و بوێری و گیانبازی مردن پێش ناخات و ترس و خۆشاردنەوەیش دوای ناخات:

خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا﴾[1]. واتە: هیچ کەسێك بەبێ ویستی خوا و ڕەزامەندی ئەو بۆی نییە بمرێت ئەگەر خۆیشی بیەوێت و بەشوێن مەرگدا وێڵ بێت، وادەی مەرگ دیاریکراوە و بڕاوەتەوە.

خوای گەرە لەم ئایەتەدا دەیەوێت کۆمەڵێك چەمك بۆ بڕوادان ڕوون بکاتەوە لەوانە:

- پێیان دەفەرموێت ئەگەر پێغەمبەریش ﷺ شەهید بێت دڵنیابن لەوەی کە دیارە ویستی خوای لەسەرە و هیچ شتێك بەبێ ویستی ئەو ناکرێت و وادەی مردنی هەرکەسێك دیاری کراوەو شەڕو ئاشتی پاش و پێشی مردن ناکات.

- ئەو هاوەڵانەی تر کە شەهید بوون بە ئەجەلی خۆیان ڕۆیشتوون و ئەگەریش ئوحود ڕووی نەدایە ئەوان هەر دەبوو لە وادەی دیاریکراوی خۆیدا بمرن.

- وەڵامی گومانی ئەو دووڕوو دەروون بەزیوانە بداتەوە کە جەنگێکی دەروونیی خراپیان دژ بە پێغەمبەرﷺ و یارانی هەڵگیرساندبوو و ئازاری بڕوادارانییان پێ دەدا و برینەکانیان پێ دەکولاندنەوە و دەیانگوت ئەگەر پێغەمبەری ﷺ خودا بە قسەی ئێمە بکردایە ئەوە هەر گیز وامان بەسەر نەدەهات و ئەو هەموو زیانەمان پێ نەدەکەوت.

خوای گەورە لەوەڵامدا پێیان دەفەرموێت: ﴿قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾[2]. واتە: ئەی موحەممەد ﷺ پێیان بڵێ: ئەوانەی لەو غەزایەدا شەهید بوون ئەگەر لەماڵەکانی خۆیشیاندا بوونایە، بەپێی خۆیان دەڕۆیشتن بۆ ئەو شوێنانەی کەبۆیان دیاریکرابوو تێیدا شەهید بن و گوزەرکردنی ڕووداوەکان بەو شێوەیە مەبەست لێی تاقیکردنەوەی بیروباوەڕی ئێوە و دەرخستنی نیەتەکانی دڵتانە و خوای گەورەیش ئاگای لە نیەتی دڵی هەمووتانە و هیچی لێ پەنهان نییە.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٤٥).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٥٤).

دواتر خوای گەورە هۆشداری دەداتە بڕواداران و ئامۆژگارییان دەكات كە هەرگیز و لەهیچ كاتێكدا و بەهیچ پاساوێك گومانی لەو جۆرەیان نەبێت و بۆ زیاتر سەركۆنەكردنی ئەو جۆرە قسە و گومانانە خوای گەورە بە كوفر ناوی دەبات و پێیان دەفەرموێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا﴾[١]. واتە: ئەی گرۆهی بڕواداران هیچ كات وەك بێباوەڕەكان نەبن كە ئەگەر براو كەسوكار و هاوڕێكانیان بچونایە بۆ غەزا و شەهید بونایە دەیانگوت: ئەگەر بەگوێی ئێمەیان بكردایە و نەچونایە بۆ غەزا نەدەكوژران و تێیدا نەدەچون. خوای گەورە لە وەڵامیاندا دەفەرموێت: ﴿لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾[٢]. واتە: ئەو جۆرە قسەو بیركردنەوانە تەنها داخێكن و خوای گەورە دەیكات بەدڵی ئەوانەدا تا جگە لەخەفەتی لە دەستدانی ئازیزانیان ئەو خەفەتەیش بچێت بەدڵیاندا كە ئەگەر بەگوێی ئەوانیان بكردایە ئاوهایان بەسەر نەدەهات؛ چونكە مردن و ژیان بەدەست خوای گەورەیە و ئەو بڕیاری لەبارەوە دەدات و كات و شوێن هەرچی و هەرجۆن بێت ئەوە كار لە بڕیارەكەی خوای گەورە ناكات و مرۆڤەكان بەوادەی دیاریكراوی خۆیان دەڕۆن؛ خوای گەورە بینەرو بەئاگایە لە نییەتی دڵی هەموو لایەك.

پاشان چەمكێكی تر بۆ هاوەڵان ڕووندەكاتەوە و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ﴾[٣]. واتە: خۆ ئەگەر ئێوە لەو ڕێی جیهاد و تێكۆشانەدا شەهید بوون لە پێناوی خوادا یان هەر بە مردنی ئاساییش مردن، ئەوە ئەو بەخشش و ڕێز و لێخۆشبوونەی كە لای خوای گەورەوە دەستان دەكەوێت، زۆر باشترە لەو ماڵ و سامان و غەنیمەتەی ئەوان بەتەمای هاتوون و بەقازانجی دەزانن و بەشوێنیدا وێڵن؛ چونكە ئەوەی ئەوان بۆ دونیا كۆی دەكەنەوە، نازانن دەگەن تا بیخۆن و بەكاری بێنن یان نا؛ بەڵام ئەوەی ئێوە بۆی هاتوون بەدڵنیاییەوە پێی دەگەن و سوودی لێ دەبینن، ئەوەی ئەوان بۆ دونیا كۆی دەكەنەوە هەر كۆتایی دێت و تیا

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٦).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٥٦).

٣ - سورة آل عمران: الآية (١٥٦).

دەچێت؛ بەڵام ئەو پاداشتەی ئێوە بۆی هاتوون هەتا هەتاییەو هەرگیز نەك نابڕێتەوە بەڵکو کەم ناکات.

ئەوجا سەرنج بدەن بەڕێزان چونکە بابەتەکە بابەتی پیرۆزی و گەورەیی کارو پاداشت و لێخۆشبونە خوای گەورە وشەی ﴿قُتِلْتُمْ﴾ پێش ﴿مُتُّمْ﴾ دەخات تا پێمان بڵێت ئەوانەی شەهید بوون پلەیان بەرزترو ڕێزدارترن لای خوای گەورە بە پێچەوانەی ئەوەی دووڕووەکان لێی تێدەگەن کە گوایە ئەوانە زەرەرەومەند بوون. کاتێکیش دێتە سەر باسی حەشر و زیندو کردنەوەو لێپێچینەوە وشەی ﴿مُتُّمْ﴾ پێش ﴿قُتِلْتُمْ﴾ دەخات؛ چونکە شەهیدەکان هەر لە بنەڕەتدا لێپێچینەوەیان نییە؛ بەڵام ئەوانەی کە بەمردنی ئاسایی مردوون هەرچەندە لای خوای گەورە زۆر بەڕێزن بەڵآم لێپێچینەوەیان لەسەر کردەوەکانیان لەگەڵ دەکرێت.

کاتێکیش لە هەموو دەقەکاندا بە جیا باسی (موت) و (قتل) دەکات ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە شەهادەت مردن نییە؛ چونکە ئەگەر شەهادەت مردن بێت ئەوە هەر دوو وشەکە یەك واتە دەدەن و ئەوەش زیادەیە و خوای گەورەیش هیچ شتێك بە زیادە و بەبێ مەبەست نافەرموێت؛ بۆیە دەبێت واتەکەیان جیا بێت.

هەر لەبەر گرنگی باسەکە و سەرکۆنەکردنی هەڵوێستی نەشیاوی دووڕووەکان لەو بارەیەوە خوای گەرە جارێکی تریش ئەو بابەتە دەوروژێنێت و ئەم جارە بەشێوەیەکی تر وەڵامیان دەداتەوە و دەمکوتیان دەکات و دەفەرموێت: ﴿الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾[1]. واتە: ئەو دووڕوانەی کە خۆیان بەشداری غەزاکەیان نەکرد و سەرباری ئەوەیش بە براو کەسوکارە شەهیدەکانیان دەگوت: ئەگەر بەگوێی ئێمەیان بکردایە و نەچونایە بۆ شەڕ ئاوهایان بەسەر نەدەهات و نەدەکوژران.

خوای گەورە لەوەڵامدا دەفەرموێت ئەی موحەممەد ﷺ پێیان بڵێ: ئەگەر ئێوە ڕاستدەکەن و ئەوندە زیرەکن و ڕێگەکانی مەرگ و هۆکارەکانی شارەزان و دەتانزانی ئەوانە

١ - سورة آل عمران، الآية (١٦٨).

دەمرن ئەگەر بچن بۆ شەڕ، دەی فەرموون ئێوە وادەی مەرگی خۆتان بزانن و خۆتانی لێ دەرباز بکەن و مەهێڵن بمرن؟!!.

بۆیە خۆشەویستان ئەو جۆرە هەڵوێستانە لە خەڵکی بڕوادار ناوەشێتەوە و مردن و ئەجەلی هەر یەك لە مرۆڤەکان دیاریکراوە و پاش و پێشکردنی مەحاڵە؛ لەکۆنیشەوە گوتراوە: (لا ينفع الحذر من القدر ولا ينفع التدبير مع التقدير). واتە: بەئاگاییەوە مامەڵە کردن و نەخشە و پلان دانان هیچ لە قەدەر ناگۆڕێت و گلی ناداتەوە. وە گوتویانە: (إذا جاء أجل العبد يكون أحرص على الموت من حرص الموت عليه). کاتێك وادەی مردنی مرۆڤ دێت خۆی پەرۆشترە لەگەڕان بەشوێن مەرگدا وەك لە پەرۆشی گەڕانی مەرگ بەشوێن ئەودا؛ چونکە کەس نازانێت ئەجەلی لە کوێیە و بەچییە تا خۆی لێ لابدات و لێی ڕزگاری بێت؛ بۆیە هەموو ئەوانەی لە ئوحوددا شەهید بون بە ئەجەلی خۆیان ڕۆیشتوون و ئەو شەڕەیش ڕووی نەدایە ئەوان هەر لەوادەی خۆی و لەو شوێنەی تییدا شەهید بوون دەمردن بەڵام ئەم بیرکردنەوەو خەیاڵاتە دەردێکە پەروەردگار دەیکات بە دڵی دووڕوو بێ باوەڕاندا.

ئێمە هەموومان دەزانین کە مردنێك قەرزارین؛ بەڵام چۆن و کەی ئەوە نازانین و هەر یەکە و بەئەجەلی خۆی دەڕوات؛ جا چۆن بەراورد دەکرێت لە نێوان کەسێکدا لە پێناو دونیایەکدا دەمرێت کە هەر بەجێی دەهێڵێت و دەستبەرداری دەبێت لە گەڵ کەسێکدا کە لە پێناو خوادا دەمرێت.

خۆشەویستان ئەمە بابەتی قەزاوقەدەرە و یەکێکە لە کۆڵەکەکانی باوەڕ و ئەگەر مرۆڤ بەباشی لێی تێبگات ژیانی دونیا و دواڕۆژیشی بەختەوەر و ئاسوودە دەکات، ئەویش بەوەی کاتێك توشی بەڵاو ناڕەحەتییەك دەبین هەر گیز نەڵێین گەر وامان بکردایە یان نەکردایە ئەوە ڕووینەدەدا خوا دەفەرموێت ئەم قسانە جگە لە قوڵکردنەوەی برینەکان و زیاد کردنی ئازارە دەروونییەکان سوودێکی تری نییە و تازە قەدەرەکە ناگۆڕێت و خۆشی و ناخۆشییەکان دوو وێستگە و هاوکێشەی کاتین بۆ تاقیکردنەوەی باوەڕی مرۆڤەکان و سەرەنجام هەردوکیان دەگوزەرێن و ئەوەی دەمێنێتەوە هەڵوێستی ئێمەیە لەبەرامبەریان، پێغەمبەری خودایش ﷺ ڕێنموییمان دەکات کە پێویستە هەڵوێستمان لەهەردوو حاڵەتەکەدا چۆن بێت و دەفەرموێت: ﴿عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لِأَحَدٍ إِلَّا

لِلْمُؤْمِنِ، إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ، صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ}[١]. بەڕاستی كاری مرۆڤی بڕوادار سەیرە، هەمووی بەخێر بۆ ئەژمار دەكرێت و ئەو خێرەیش تەنها بۆ بڕوادارە و بۆ كەسی تر نییە، ئەگەر تووشی هەر خۆشییەك هات ئەوە بە بەخششی خوای دەزانێت و سوپاسی ئەوی لەسەر دەكات و بەخێر بۆی دەگەڕێتەوە، ئەگەریش تووشی ناخۆشییەك هات ئەوە دەزانێت تاقیكردنەوەی خوای گەورەیە و بەهۆی كردەوەكانی خۆیەوەیەتی و ئارامی لەسەر دەگرێت و دیسان هەر بەخێر بۆی ئەژمار دەكرێت. كەواتە كۆی ژیانی بڕوادار هەمووی هەر خێرو چاكەو پاداشتە.

لەبەرامبەردا خوای گەورە پەنامان بدات خەڵكانی خراپ كۆی هاوكێشەی تەمەنیان بە پێچەوانەوەیە؛ چونكە ئەگەر تووشی خۆشییەك بێن ئەوە بەبەری ڕەنج و ماندووبونی خۆیانی دەزانن و دەست دەكەن بە سەما كردن و خۆ بادان و خواردنەوە و خراپە كردن و ئەوەی لەبیریان نییە و هەر بەخەیاڵشیاندا نایەت خوای گەورەیە، بەپێچەوانەیشەوە كاتێك تووشی بەڵاو نارەحەتییەك دەبن هاواریان لێ بەرز دەبێتەوە و دەست دەكەن بەناشكوری و هەموو هۆكارەكانی دەدەنە پاڵ خوای گەورە و هەست دەكەن ئەمان شایەنی ئەوە نین و خوای گەورە ستەمی لێكردوون، بەمەیش كۆی پرۆسەی تەمەنییان دەبێتە تاوان و خوا نەناسی.

لە كۆتاییشدا ئەم دوو هەڵوێستەی خەڵكانی بڕوادارو بێباوەڕ هیچ لەهاوكێشەكان ناگۆڕن و تاقیكردنەوەكان هەر بەردەوام دەبن و كاتەكانی تەمەن بۆ هەردوولا وەك یەك دەگوزەرێن و سەرەنجام بڕواداران لەسەر هەموو ساتەكان تەمەنییان پاداشت وەردەگرن و بێباوەڕانیش سزا دەدرێن.

---

١ - مسلم (مسلم بن الحجاج)، صحيح مسلم (المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله ﷺ)، ج٤، ج٤، دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، ص٢٩٥، رقم الحديث (٢٩٩٩).

٢٠- سەركەوتن پاداشتی دونیایە و لێخۆشبوون و بەهەشت پاداشتی قیامەت:

ئەمە یەكێكی ترە لەو چەمكانەی كە خوای گەورە بۆ بڕوادارانی ڕوون دەكاتەوە كە پێویستە ئامانجی ئەوان دەسكەوتنی ڕەزامەندی و لێخۆشبوونی خوای گەورە و قیامەت بێت، نەك پۆست و پلەو سەركەوتن و دەسكەوتی ماڵی دونیا؛ بۆیە بەڕوونی پێیان دەفەرموێت: ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ﴾[١]. واتە: هەركەس لەقەدەر نییەت و مەبەستی خۆی پێی دەدەین، جا هەر كەس پاداشتی دونیای بوێت پێی دەدەین و هەر كەسیش پاداشتی ڕۆژی دوایی بوێت پێی دەدەین و پاداشتی سوپاسگوزارانیش دەدەینەوە.

خۆشەویستان سەركەوتن و گەیشتن بە دەسەڵات دەرەنجامە نەك كار، ئەو دەرەنجامەیش لەدەستی ئێمەدا نییە و لێیشی بەرپرسیار نین، بەڵكو لەدەستی خوای گەورەدایە و ئەو بڕیاری لەبارەوە دەدات؛ هەر بۆیەیشە لە هیچ دەقێكی شەرعییدا خوای گەورە داوای سەركەوتنی لەئێمە نەكردوە؛ بەڵكو تەنها داوای كاركردن و ڕاستگۆیی و دڵسۆزی لێكردوین لە كارەكاندا، دواتر سەركەوتن دێت یان نا ئەوە خوای گەورە بڕیاری لەبارەوە دەدات و چەندین هۆكاری تر هەن لەدەرەوەی توانای ئێمەن ئەوانەیش هۆكارن بۆ سەركەوتن یان شكست؛ بۆیە گرنگە ئێمە كاری خۆمان بكەین و ئەوانەی تر بدەینە دەست خوای گەورە.

بۆ تێگەیشتنی زیاتر لەم چەمكە پێغەمبەری خودا ﷺ دەربارەی یەكێك لەدیمەنەكانی قیامەت دەفەرموێت: {عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ فَجَعَلَ يَمُرُّ النَّبِيُّ مَعَهُ الرَّجُلُ وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّجُلاَنِ، وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّهْطُ، وَالنَّبِيُّ لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ}[٢]. واتە: دیمەنێكی قیامەتیان هێنایە پێش چاوم و تێیدا نەتەوەكانم بینی، پێغەمبەرم بینی تەنها یەك كەسی لەگەڵ بوو، هەبو دووان، هەبوو كۆمەڵێك، هەشبوو هیچ كەسی لەگەڵ نەبوو.

١ - سورة آل عمران: الآية (١٤٥).

٢ - البخاري، صحيح البخاري، ج٧، ص١٣٤، رقم الحديث (٥٧٥٢).

خۆ ئەم پێغەمبەرانە بۆ هیدایەتی گەلەکانیان ڕەوانە کراون هەرچیش لەتوانایاندا بووە لەو پێناوەدا بەخەرجیان داوە؛ بەڵام هەوڵەکانیان بەرهەمێکی ئەوتۆیان نەبووە وەك دەبینین و ئەوەیش لە گەورەیی ئەوان و پیرۆزیی پەیامەکانیان کەم ناکاتەوە.

یان هەمووان دەزانین کە پێغەمبەری خودا ﷺ چەند پەرۆشی ئەوەبوو باپیر و مامی باوەڕی پێ بهێنن بەڵام هەوڵەکانی بێسوود بوون و خوای گەورەیش بۆ دڵدانەوەی پێی دەفەرموێت: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾[1]. واتە: تۆ ناتوانی هیدایەتی خۆشەویستەکانت بدەیت، بەڵکو خوای گەرە هیدایەتی هەر کەسێك دەدات کەخۆی بیەوێت و هەر ئەویش دەزانێت کێ شایەنی هیدایەتە و کێیش شایەنی نییە. کەواتە پێغەمبەری خودایش ﷺ هۆکارو ئامرازی هیدایەتە بەڵام بەخشەری نییە.

٢١- نابێت خەڵکانی بڕوادار گوێڕایەڵی خەڵکانی بێباوەڕ بکەن:

خۆشەویستان ناکرێت خەڵکانی بڕوادار بەهیچ شێوەیەك و لەژێر هیچ پەردە و پاساوێکدا گوێڕایەڵی خەڵکانی بێباوەڕ بکەن و ببنە بەشێك لە پرۆژەو پلانە تێکدەر و ڕوخێنەرەکانیان و پێیان سەرسام بن.

خوای گەورە لەو بارەیەوە هەڕەشەی توند لەهاوەڵان دەکات و پێیان دەفەرموێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ﴾[2]. واتە: ئەی گرۆهی بڕواداران ئەگەر گوێڕایەڵی خەڵکانی بێباوەڕ بکەن ئەوان لە ئاینەکەتان هەڵدەگێڕنەوە و بێباوەڕتان دەکەن و ئەوکات دونیا و دواڕۆژیشتان لەدەست دەدەن؛ بۆیە تەنها خوای گەورە بە سەروەر و پشتیوانی خۆتان بزانن و هەر ئەویش باشترین سەرخەر و فریادڕەسە.

خوای گەورە سەرەتای ئایەتەکە بە ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دەست پێدەکات تا وەبیرمان بێنێتەوە و هەڵمانبنێت بۆ ئەوەی کە ئێمەی بڕوادارو و خواناس هەر گیز ئەو جۆرە هەڵوێستانەمان لێ ناوەشێتەوە و لێمان چاوەڕوان ناکرێت.

---

١ - سورة القصص: الآية (٥٦).

٢ - سورة آل عمران: الآيتان (١٤٩-١٥٠).

کاتێکیش دەڵێین خوای گەورە باشترین سەرخەر و فریادڕەسە مەبەستمان لەوەیە کە هەر هێزێك چەند دەسەلاتیشی هەبێت سنووری دەسەلاتەکەی دیاریکراوە؛ بەلام دەسەلاتی خوای گەورە ڕەهاو بێ سنوورە و نەك تەنها ئەم زەوییە بەڵکو هەموو ئەم گەردوونە دەگرێتەوەو نەك تەنها ئەم دونیایە بەڵکو دونیاو قیامەتیش دەگرێتەوە.

لەم ئایەتانەدا خوای گەورە جگە لە ئامۆژگاریکردنی بڕواداران مەبەستی بوو وەلامی دووڕووەکان بداتەوە و سەرکۆنەی هەڵوێستەکەیان بکات کە لەکاتی شپرزەیی شەڕەکەدا دەیانگوت با خۆمان بگەیەنینە عەبدوڵلای کوڕی ئوبەیی بەڵکو تکامان بۆ بکات لە ئەبو سوفیان و لێمان گەڕێن بچینەوە سەر باوەڕ و ئاینەکەی خۆمان، خوای گەورە بەهاوەلان دەفەرموێت ئەم هەڵوێستە لەخەڵکانی بڕوادار ناوەشێتەوەو ئەوانەی ئەوەیان گوت لەڕیزی بڕواداران ئەژمار ناکرێن و هەڵوێستەکەیشیان جگە لە زیان و ماڵوێرانی دونیا و دواڕۆژ شتێکی تری لێ چاوەڕوان ناکرێت.

ڕاستە ئەم ئایەتانە بۆ هاوەلان و دەربارەی ئوحود هاتۆتە خوارەوە بەلام پەندو ئامۆژگارییەکانی گشت گیرە و بۆ هەموو بڕوادارانە لەهەر شوێن و سەردەمێکدا بن و دوژمنەکانیشیان هەرچی و هەرکێ و هەرچۆن بن؛ بۆیە لەچەندین شوێنی تری قورئان و بۆنەی جیاوازدا خوای گەورە جەخت لەسەر ئەم چەمکە دەکاتەوەو هۆشداری لەبارەوە دەدات لەوانە: دەفەرموویت: ﴿وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾[١].

واتە: جولەکە و گاورەکان هەرگیز لێتان ڕازی نابن تا شوێن دەستەو تاقمی ئەوان نەکەون، ئەی موحەممەد تۆ پێیان بڵێ: کە ڕێگەی ڕاست و بەرچاو ڕوونی تەواو تەنها لەپەیامەکەی خوادایە، خۆ ئەگەر شوێن ئارەزووکارییەکانی ئەوان بکەون پاش ئەوەی کەخوای گەورە پەیام و ڕێگەی ڕاستی نیشانداون ئەوکات جگە لەخوا کەس نییە دەستگیرۆیی و پشتیوانیتان لێ بکات.

لێرەدا خوای گەورە باسی بێباوەڕان ناکات بەڵکو باسی جولەکە و گاورەکان دەکات کەخۆیان بەخاوەنی پەیامی ئاسمانی دەزانن و لەهەموو خاوەن بەناو پەیامە ئاسمانییەکانی

---

١ - سورة البقرة: الآية (١٢٠).

تریش نزیكترن لەڕاستییەوە؛ بەڵام سەرەڕای ئەوە بەرنامە و ڕێبازەكەیان وەكو ئاین ناو نابات بەڵكو پێی دەفەرموویت ئارەزووەكانییان؛ چونكە ئەوان بەپێی ئارەزووەكانی خۆیان دەستكاری پەیامەكانی خوایان كردبوو هەربۆیە ناكرێت بەو پاشماوەیەی كەماوە لە ئاینەكانییان بگوترێت پەیامی خوا. جا ئەگەر حاڵی ئەوان وابێت ئەوە بەدڵنیاییەوە خەڵكانی تری بەناو شوێنكەوتەی ئاینەكانی تر زۆر لەوان خراپترن و هەریەكە بەئارەزووی خۆی بت و بەرنامەیەكی بۆ خۆی تاشییوە و بەرگی ئاین و پەیامی خوای بەبەردا كردووە.

لە ئایەتێكی تردا دەفەرمویت: ﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[1].واتە: ئەوانە بەردەوام شەڕتان لەگەڵ دەكەن و هەوڵی لەناوبردنتان لەناوبردنتان دەدەن تا لە ئاینەكەتان هەڵتان بگێڕنەوەو پەشیمانتان بكەنەوە، جا هەركەس بەگوێیان بكات و لەئیسلام هەڵبگەڕێتەوە ئەوە بەبێ باوەڕی دەمرێت و هەرچی كردەوەی چاكی هەیە لەدونیا و دوارۆژدا بەهەدەر دەڕوات و سەرەنجام بەهەتا هەتایی لەدۆزەخدا دەمێنێتەوە.

كەواتە خۆشەویستان هەموو ئەوەی لەو جیهانەدا بەرامبەر گەلانی بڕوادار دەكرێت لەژێر پەردە و ناوی جیاجیادا لە صین لە فیلیپین لە بۆرما لە فەلەستین لە شیشان لە ئەفغانستان لە ئەفریقیای ناوەڕاست و لەكوێ و كوێ......یەك ئامانجی هەیە ئەویش قڕكردنی موسوڵمانان و هەڵگەڕاندنەوەیانە لە ئاینەكەیان. ئەوەی لەبڕوادارانیش داوا كراوە و چاوەڕوان دەكرێت ئەوەیە كە بەردەوام بن لەسەر ڕێگای ڕاستی خواناسی و بە هیچ شێوەیەك نەكەونە ژێر كاریگەری قسەو سیاسەتی نەیارانی بیروباوەڕەكەیان و دڵنیاش بن لەوەی كە خوای گەورە سەرخەر و پشتیوانی بڕوادارانە و ئەو ڕوداو و شكستانە كاتین و مەبەست لێی تاقیكردنەوەی باوەڕەكەی ئەوانە و سەرەنجام سەركەوتن هەر بۆ بڕوادارانە.

---

١ - سورة البقرة: الآية (٢١٧).

٢٢- بێباوەڕان سنووری دەسەڵاتیان هەرچەند و هەرچۆن بێت هەرگیز لە دونیادا ئاسوودە نین و نابن:

هەر لە میانەی هەڵنان و دڵدانەوەی هاوەڵان و بڕواراندا خوای گەورە باسی حاڵی ئێستا و دوارۆژی بێباوەڕانیان بۆ دەکات کە ئەوان هەرچەند لە ئێستادا سەرکەوتنێکی کاتییان بەدەست هێناوە بەڵام لەناخدا ئاسوودە نین و بەردەوام لەترسی تۆڵەی بڕوادارانداان و لەدوارۆژیشدا خراپترین چارەنووس چاوەڕێیان دەکات و لەبارەیەوە دەفەرموێت: ﴿سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ﴾[١]. واتە: ئێمە – نەك ئێوە- لە دونیا ترسی ئێوە دەخەینە دڵیانەوە بەهۆی ئەوەی ئەوانە بەبێ هیچ بەڵگەیەك لەڕێبازەکەی خوای گەورە لایانداوە و هاوەڵیان بۆ خوای گەورە بڕیار داوە و لەدوارۆژیشدا دۆزەخ دەکەینە جێگەیان کە بەدترین جێگەی ستەمکارانە.

ئەگەر لەواتەی ئایەتەکە ورد بینەوە خوای گەورە بەشێوازی کۆ ﴿سَنُلْقِي﴾ نەك تاك گوزارشت لە فرێدانی ئەو ترسە دەکات و دەفەرموێت (ئێمە) نەك (من) هەرچەند بکەرەکە تەنها خۆیەتی؛ بەڵام ئەم شێوازە بۆ زیاتر دەرخستنی دەسەڵاتی خوای گەورە و تۆقاندنی ئەوانە، دواتر خوای گەورە لە نێوان وشەکانی (رعب، خوف، جبن، خشية، اشفاق) کە هەموویان بۆ ترس بەکار دێن وشەی ﴿الرُّعْبَ﴾ بەکاردێنێت بۆ ئەو ترسەی دەیخاتە دڵی بێباوەڕانەوە کە بۆ ترسێك بەکاردێت تەواوی دڵ دادەگرێت و ئۆقرەو و ئارامیی لێ هەڵدەگرێت. سەبارەت بە چارەنووسی بێباوەڕانیش لە دوارۆژ و لەدۆزەخدا خوای گەورە وشەی ﴿مَأْوَى﴾ و ﴿مَثْوَى﴾ یان بۆ بەکاردێنێت، کە ﴿مَأْوَى﴾ بەو شوێنە دەگوترێت کە مرۆڤ بۆی دەگەڕێتەوە بەڵام ﴿مَثْوَى﴾ بەو شوێنە دەگوترێت کەمرۆڤ بە هەمیشەیی تێیدا دەمێنێتەوە. واتە ئەوانە پاش ئەوەی لەدونیا دەردەچن دەگەڕێنەوە بۆ دۆزەخ و بەهەتا هەتایی تێیدا دەمێننەوە.

سەبارەت بەو ترسەیش کەخوای گەورە باسی دەکات لە ئوحوددا بەڕوونی بەهەڵوێستی بێباوەڕانەوە دیاربوو بەتایبەت لە دوو کاتدا:

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥١).

یەکەم: کاتێك موسوڵمانان پاشەکشەیان کرد لە گۆڕەپانی شەڕەکە و پاڵیاندا بەشاخەکەوە هەلێکی باش بۆ سوپای قورەیش ڕەخسا کە بەردەوام بن لەسەر شەڕکردن و لەناوبردنیان و بەدیهێنانی ئاواتی چەند ساڵەیان؛ چونکە موسوڵمانان تەواو شپرز بوون و ڕێژەیەکی بەرچاو کوژراوو برینداریان هەبوو.

دووەم: لەو کاتەی لەڕێی گەڕانەوەدا بوون بەرەو مەککە و بیریان کردەوە کە بۆچی ئەو هەلە زێڕینەیان لەدەست خۆیاندا و موسوڵمانانیان قڕ نەکرد؛ بۆیە بڕیاریان دا بگەڕێنەوە و ئەم جارە بدەن بەسەر مەدینەدا و بەیەکجاری لەناویان بەرن؛ بەڵام ئەم بڕیارەیشیان نەبردە سەرو جورئەتیان نەکردو بەرەو مەککە گەڕانەوە.

دیارە ئەوەی ڕێگربوو لەو بڕیارەی سوپای قورەیش و لەناوچوونی بڕواداران لەو دوو حاڵەتەدا ئەو ترسەیە کەخوای گەورە باسی دەکات؛ ئەگەرناو بەهەموو پێوەرەکانی شەڕ قورەیش دەبوو هەلی شکست و شپرزەیی سوپای موسوڵمانانی لەئوحوددا لەدەست نەدایە و بەتەواوی لەناوی ببردنایە.

پێغەمبەری خودایش ﷺ ئەم دیاردەی ترسی بێباوەڕانە لە بڕواداران بەیەکێك لە تایبەتمەندییەکانی پێغەمبەرایەتی خۆی باس دەکات و دەفەرموێت پێنج شتم پێ بەخشراوە پێش من بەهیچ پێغەمبەرێکی تر نەبەخشراوە یەکێك لەوانە دەفەرموێت: ﴿نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ﴾[1]. واتە: خوای گەورە لە ماوەی یەك مانگە ڕێدا ترسی منی فڕێداوەتە دڵی دوژمنەکانمەوە و سەری خستوم بەسەریاندا.

ئەو ترسەیش کە لە دەقەکاندا باسکراوە تایبەت نییە و نەبووە بە ئوحود و هاوەڵانەوە بەڵکو تا قیامەت بەردەوامی هەیەو هەموو ئەو هێزو دەسەڵات و دەوڵەتانە دەگرێتەوە کە دژایەتی بەرنامەکەی خوای گەورەیان کردۆتە ئامانج، ڕاستی ئەم بەڵێنەیش لە ئێستادا بەڕوونی دیارە و ئێستا هەموومان دەبینین و دەزانین کە دەسەڵاتی موسوڵمانان و سەروەری پەیامەکەی خوا لە هیچ بستە خاکێکی ئەم زەویەدا بوونی نییە و هیچ

١ - تەواوی فەرموودەکە بەم شێوەیەیە: ﴿أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلاَةُ فَلْيُصَلِّ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الغَنَائِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً﴾. البخاري، صحيح البخاري، ج١، ص٧٤، رقم الحديث (٣٣٥). مسلم، صحيح مسلم، ج١، ص٣٧٠، رقم الحديث (٥٢١).

کەسیش هێندەی گەلانی موسوڵمان لەدونیادا بێکەس و چەوساوە نین کەچی سەرەڕای ئەوەیش نەیارانی ئیسلام هەر تۆقیون لەو ڕۆژەی کە موسوڵمانان تێیدا بە ئاگا دێن و بەخۆیاندا دەچنەوە و یەکتر دەگرنەوە و کۆتایی بەدەسەڵاتی ستەم و نادادپەروەری ئەوان دەهێنن، ئێستا ئەوان دیاردەی (ئیسلامۆفۆبیا) خەوی زڕاندوون بەبێ ئەوەی ئەم ترسە لانی کەم لە ئێستادا پاساوی بوونی هەبێت، بەڵام ئەمە دیارە ڕەنگدانەوەی ئەو ترسەیە کە خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی ﷺ بۆمان باس دەکەن، سەرەنجامیش ئەو ترسەیان هەر دێتە دی و تێیدا دەچن و دونیا و دوارۆژیش لەدەست دەدەن.

هۆکاری بوونی ئەو ترسەیش تەنها بێباوەڕی و کوفر و خوانەناسی ئەوانە جا ئەو بێباوەڕییە مەرج نییە هەر بت پەرستن بێت؛ بەڵکو فۆرم و شێوازی زۆرە لەوانە: مل نەدان بەشەریعەتی خوای گەورە و جێبەجێ نەکردنی و تۆمەتبارکردنی بە ستەم و نادادپەروەری و دواکەوتوی و حەڵاڵ کردنی حەرامەکانی و حەرام کردنی حەڵاڵەکانی و گاڵتەکردن و لاقرتێی کردن بە دروشم و پیرۆزییەکانی و شوێنکەوتەکانی و قەناعەت بوون بەوەی کەبەرنامەی خەڵك لەبەرنامەی خوای گەورە باشترە.

هەموو ئەمانە و چەندینی تر فۆرمی بێباوەڕین و پێویستە مرۆڤی بڕوادار لێیان بەئاگا بێت.

جارێکیان پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو ئایەتەی بۆ هاوەڵەکانی دەخوێندەوە کە خوای گەورە دەربارەی جولەکە و گاورەکان دەفەرموێت: ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾[1]. واتە: ئەوانە لەبری خوای گەورە قەشەو پیاوە ئاینییەکان کردۆتە خوای خۆیان و پەرستش بۆ ئەوان ئەنجام دەدەن. عەدی کوڕی حاتەم کەکاتی خۆی گاور بوو موسوڵمان ببو وا تێگەیشتبوو کە پەرستش تەنها کڕنوش بۆ بردنە بۆیە گوتی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە ئەوان نا پەرستین. پێغەمبەری خودا ﷺ مەبەستی بوو ئەم چەمکە لە مێشکی عەدی کوڕی حاتەم و هاوەڵانیدا ڕاست بکاتەوە بۆیە پێی فەرموو: ئایا ئەوانە حەڵاڵی خواتان لێ حەرام ناکەن بە حەرامی دەزانن؟! گوتی: بەڵێ. فەرمووی: ئەی حەرامی

---

١ - سورة التوبة: الآية (٣١).

خواتان بۆ حەڵاڵ ناکەن بە حەڵاڵی دەزانن؟! گوتی: بەڵێ، فەرمووی: دەی ئەوە پەرستشە کە ئێوە بۆ ئەوانی دەکەن.

بۆیە خۆشەویستان هەڵەیە ئێمە وا تێبگەین کە چەمکی پەرستش تەنها (نوێژ، ڕۆژو، زەکات، حەج) دەگرێتەوە بەڵکو واتەکەی زۆر لەوە فراوانتر و گشتگیرترە، پەرستش بریتییە: لەوەی کەسێکت خۆشبوێت یان ملکەچی بیت بە ڕێژەیەك کە بۆ ئەو دەست بەرداری فەرمانەکانی خوای گەورە بیت و ژیان و مردنی خۆت بخەیتە خزمەت دەسەڵات و بنەماڵە و ڕێبازەکەی ئەوەوە و لەهەمان کاتیشدا لاف و گەزافی بەندایەتی خوا لێبدەیت، با هەموومان دڵنیا بین لەوەی کەخوای گەورە ئەو جۆرە بەندایەتییە کرچ و کاڵەی ناوێت و قبوڵیشی ناکات.

٢٣- هەموو بەڵێنەکانی خوای گەورە بەسەرخستنی بڕواداران ڕاستن و دێنەدی:

ڕوداوەکانی ئوحودیش پشتڕاستکەرەوەی ئەو ڕاستیەن و خوای گەورە بیری موسوڵمانان دێنێتەوە و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ﴾[١]. واتە: بێگومان خوای گەورە ئەو بەڵێنەی کەپێی دابوون بەسەرخستنتان بەسەر نەیارەکانتاندا بۆی هێنانەدی و سەریخستن و بەچاوی خۆتان بینیتان کەچۆن لەسەرەتادا لەناوتان دەبردن ودروێنەتان دەکردن.

﴿تَحُسُّونَهُمْ﴾ بەکوشتنێك دەگوترێت کە هەستی ببڕیت و لەجوڵەی بخەیت.

بەڵێنی خوای گەورەیش بەسەرخستنی بڕواداران پەیوەستە بەوەی کە دەبێت سەرەتا بڕواداران ڕاستبن لەسەرخستنی پەیامەکەی خوای گەورەدا وەك دەفەرموێت:: ﴿يأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾[٢]. واتە: ئەی گرۆهی بڕواداران، ئەگەر ئێوە بەڕاستی پشتیوانی لە پەیامەکەی خوای گەورە بکەن و سەری بخەن، خوای گەورەیش

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٢).

٢ - سورة محمد: الآية (٧).

پشتیوانی لە ئێوە دەکات و سەرتان دەخات. دیارە پێچەوانەکەیشی ڕوونە بۆیە خوای گەورە باسی ناکات.

٢٤- پەرتەوازەیی و ناکۆکی نێوان بڕواداران گەورەترین هۆکاری شکست و لەناوچوونیانە:

خوای گەورە ئەو ڕاستییە تاڵە دەداتەوە بەچاوی بڕواداراندا کەدەبێت بزانن شکستەکەیان لە ئوحوددا بەهۆی پەرتەوازەیی و ڕاجیایی و دونیا ویستی هەندێك لە بڕوادارانەوە بوو نەوەك بەهۆی نەهاتنەدی بەڵێنەکانی خوای گەورەوە. لەو بارەیەوە ڕاشکاوانە پێیان دەفەرموێت: ﴿حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبُّونَ مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ﴾[1]. واتە: ئێوە سەرکەوتوبوون تا ئەوکاتەی دووبەرەکیی و کێشە لەنێوانتاندا دروستبوو، پاش ئەوەی بینیتان سوپای قورەیش پشت هەڵدەکات و گۆڕەپانی شەڕ چۆڵ دەکات و چەك و جبەخانەکانیان جێ دەهێڵن، سەرپێچی فەرمانەکانی پێغەمبەرتان ﷺ کرد و هەندێکتان ویستی دونیا بەسەرتاندا زاڵ بوو و هەندێکیشتان ویستی قیامەت، خوای گەورەیش بەو ویستەی خۆتانی لەگەڵ کردن سەرقاڵی کۆکردنەوەی ماڵی دونیای کردن و شەڕی قورەیشی لەبیر بردنەوە تا دەرەنجامی شەڕەکە تەواو پێچەوانە بویەوە.

هەرچەندە ئەم ئایەتانە ڕووی لەهەموو هاوەڵانە بەڵام تایبەتە بەهەڵوێستی تیرهاوێژەکانی سەر شاخەکە کاتێك لەکۆی (٥٠) کەس (٤٠) یان هاتنە خوارەوە وشاخەکەیان چۆڵ کرد و بەهۆی ئەو سەرپێچییەی ئەوانەوە دەرەنجامی شەڕەکە بەتەواوی پێچەوانە بوویەوە. عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود دەڵێت: (هەرگیز بڕوام نەدەکرد کەسێك لەهاوەڵانی پێغەمبەرﷺ هەبێت بۆ دونیا لەگەڵی هاتبێت تا ئەو ئایەتانەی قورئانمان لەسەر هاتە خوارەوە)[2].

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٢).

٢ - الآلوسي (إسماعيل حقي بن مصطفى الإستانبولي الحنفي)، روح البيان، ج٢، دار الفكر، بيروت، ١١٠.

سەیید لەو بارەیەوە دەڵێت: (ئێستا و لەگەرمەی شەڕدا پێشهاتێكی نوێ ڕوویداوە هەموو هاوكێشەكانی هێزی پێچەوانە كردۆتەوە، ئەو پێشهاتەیش ناكۆكی و پەرتەوازەییە لەبڕیاردان و دابەشبوونی هاوەڵانە بەسەر دوو بەرەدا: بەرەیەك كە دەستكەوتی دونیای مەبەستە و بەرەیەكیش پاداشتی دوارۆژ. ئێستا دڵەكان دابەشبوون و یەكڕیزی و یەك ئامانجی نەماوە، ئێستا ئەو دڵسۆزی و یەكلابوونەوەیەی لە جەنگی بیروباوەڕدا پێویستە تێكەڵ بەئارەزوو حەزی دونیا بووە و تێكی داوە؛ چونكە شەڕی بیروباوەڕ وەك هەر شەڕێكی تر نییە، شەڕی بیروباوەڕ شەڕێكە لەگۆڕەپانی شەڕداو شەڕێكیشە لە دەروون و ناخدا و هیچ سەركەوتنێك لە گۆڕەپانی شەڕدا بوونی نییە بەر لەسەركەوتن لەشەڕی ناخ و دەروونددا)[1].

دەكرێت لێرەدا بپرسین و بڵێین باشە خۆ دووڕووەكان هەر لەسەرەتای داڕشتنی نەخشەی شەڕەكەوە خەریكی پلان داڕشتنبوون دژی بڕواداران، كەچی خوای گەورە لەسەر هەڵوێستی بەدی ئەوان سزای بڕوادارانی نەداو سەركەوتنیشی پێ بەخشین؛ بەڵام لەبەر ڕاڤەكردنێكی هەڵەی (٤٠) كەس لەتیرهاوێژەكان بۆ فەرمانێكی پێغەمبەر ﷺ و كەمێك زاڵبوونی حەزی دونیا بەسەریاندا خوای گەورە دەرەنجامی هاوكێشەكانی تەواو پێچەوانە كردەوەو نەیهێشت بەسەر هاوەڵاندا تێپەڕ بێت و ئەو وانە قورسەی دادان.

وەڵامی ئەم پرسیارە بۆ دوو خاڵ دەگەڕێتەوە:

یەكەم: بوونی ئەو دووڕوو و دڵنەخۆشانە لە ڕیزی هاوەڵان و بڕواداراندا هیچ سەنگێك و كاریگەرییەكی نییە لەسەر ئاراستەكردنی ڕووداوەكان و بوون و نەبوونیان وەك یەكە و خوای گەورەیش بەهەڵەو تاوانی ئەوان بڕواداران سزا نادات.

دووەم: هاوەڵان و بڕواداران لەسەر ڕێبازی ڕاستن و باڵەخانەی دینداری و خواناسی بونیاد دەنێن بۆیە خوای گەورە ڕێگەنادات كەسی خراپ و كەرەسەی خراپی تێدا بەكار بهێنن، بەڵام دووڕووەكان و بێباوەڕان باڵەخانەی دونیاداری بۆ حەزو ئارەزووەكانییان بونیاد دەنێن ئیتر هەركێ بیكات و بەهەرچی بكرێت پەیوەندی بەخوای گەورەوە نییە و ئەرزشێكی نییە.

١ - سيد قطب، في ظلال القرآن، ج١، ص٤٩٣ .

ئەمە وانەیەكی گرنگرە بۆ بڕواداران و پێویستە تێیبگەن و بزانن كە سەركەوتنی نەیارەكانیان بەڵگەی باشی ئەوان و ڕەوابوونی ڕێبازەكایان نییە بەڵكو بەڵگەی خراپی ئێمەو یەكلانەبوونەوەمانە بۆ خوای گەورەو ڕێبازو پەیامەكەی.

خوای گەورە لە قورئاندا لە دوو ئایەتدا باسی شكستی بڕواداران دەكات، لە هەردووكیاندا هۆكارەكەی بۆ پەرتەوازەیی و ناكۆكی نێوان خۆیان دەگێڕێتەوە، یەكێكیان لەو ئایەتەی سەرەوەدایە كەباسمان كردو ئەوی تریان ئەوەیە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُم﴾[١]. واتە: لەناو خۆتاندا پەرتەوازە و ناكۆك مەبن ئەگەر نا شكست دەهێنین و شوێنەواریشتان نامێنێت.

لە كۆتاییشدا خوای گەورە نایەوێت سەرەڕای زیانە جەستەیی و مادییەكانیان هاوەڵان و بڕواداران بەدڵشكاوی بمێننەوە بۆیە و پاش ئەوەی هۆكاری شكستەكەی بۆ ڕونكردنەوە بەو پەڕی میهرەبانییەوە دڵی هاوەڵان و بڕواداران دەداتەوە و مژدەی لێخۆشبوونیان پێ دەدات و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾[٢]. واتە: من هەر لەكاتی ڕوودانی هەڵەكەوە لێتان خۆشبووم و لێتان توڕە نیم و خوای گەورە بەخشش و میهرەبانیی زۆر و بێسنوورە بەرامبەر بەبڕواداران.

ئەمەیش گرنگترین و پڕ بەهاترین خاڵی هاوكێشەكەیە كە دەرەنجامە دونیاییەكان هەرچۆن بن گرنگ ئەوەیە خوای گەورە لێمان توڕە نەبێت و دەرهاویشتەی شكستەكان تووڕەبونی خوای گەورە نییە بەڵكو زللەی میهرەبانییەو مەبەست لێی بە ئاگا هێنانەوەیە نەك سزادان.

---

١ - سورة الأنفال: الآية (٤٦).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٥٢).

٢٥- هەرگیز هەوڵ نەدەین لەپێناو پاراستنی خۆماندا هەڵەکانمان بەسەر پەیام و بەرنامەکەماندا ساغ بکەینەوە:

خۆشەویستان ئامانجی سەرەکیی لە بوون و کاری ئێمەدا پەرستش و بەرزڕاگرتنی پەیام و بەرنامەکەی خوای گەورەیە، هەموو پەیام و پێغەمبەرانی خوایش لە پێناو بەدیهێنانی ئەو ئامانجەدا هاتون؛ بۆیە خوای گەورە لەهیچ کەسی قبوڵ نەکردووەو ناکات کە پەیامەکەی ئەو لەکەدار بکات و هەڵەکانی خۆی پێ پاساو بدات.

ئەو ئایەتانەی ئوحود کەباس لە وردەکارییەکانی ڕووداوەکان و هۆکارەکانی دەکات مەبەست لێی ئەوەیە کە هەرکاتێك شکستێکی لەو جۆرە ڕوویدا، با خەڵکی بزانن کە هۆکارەکان خۆیانن نەك خوای گەورە و پەیامەکەی.

سەیید لەو بارەیەوە دەڵێت: (پەیامی خواو بەهاو پێوەرەکانی جێگیر و نەگۆڕن، خەڵکیش بەئەندازەی دووری و نزیکییان لەو پەیامەوە لەبنەماکانی تێگەیشتن و هەڵسوکەوتدا دەیپێکن یاخود هەڵەدەکەن؛ بەڵام هیچ کات هەڵەکانی ئەوان ناکرێت بکرێتە ماڵ بەسەر پەیامەکەیانەوە یاخود لە بەهاو پێوەرە جێگیرەکانی ناگۆڕێت، بۆیە کاتێك خەڵکی هەڵە دەکەن لە تێگیشتن یاخود هەڵسوکەوت کردن ئەو باسی هەڵەکەیان دەکات وەکاتێك لەئامانجەکانی لادەدەن بەلادەر ناویان دەبات و چاوپۆشی لەهەڵە و لادانەکانییان ناکات، لەهەر پلەو پۆستێکدا بن...و لەمەوە ئەوە فێر دەبین کە ئەستۆپاکی خەڵکی لەئاست لەکەدارکردنی پەیام و بەرنامەدا نییە...چونکە بەرنامەو پەیڕەو لە خەڵکی گەورەتر و تەمەندارترن...؛ بۆیە مێژوی ئیسلام بریتی نییە لەوەی موسوڵمانان کردویانە یان گوتویانە؛ بەڵکو هەموو ئەو گوفتار و ڕەفتارانەیە کە تەواو لەگەڵ بەهاو بنەما جێگیرەکانی پەیام و بەرنامەکەیاندا یەك دەگرێتەوە؛ وە گەر نا ئەوە هەڵە و لادانە و ناکرێت وەك بەشێك لەئیسلام یان مێژووی ئیسلامی تەماشا بکرێت)[١].

---

١ - سيد قطب، في ظلال القرآن، ج١، ص٥٣٣.

٢٦- سزاکانی خوای گەورە لەسەر هەڵەکانمان زللەی میهرەبانین:

پێویستە خەڵکانی بڕوادار بەچاوی خەڵات سەیری سزاکانی خوای گەورە بکەن و پەندو ئامۆژگارییان لێ وەربگرن و بزانن کە ئەو سزایانە دەرەنجامی هەڵەکانی خۆیانن و دەبێت نەهێڵن دووبارە ببنەوە. خوای پەروردگار لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾[١]. واتە: ئەو کاتەی کە پشتتان هەڵکردبوو ڕاتان دەکردو لاتان لە کەس نەدەکردەوە و پێغەمبەریش ﷺ لە پشتەوە بانگی دەکردن و دەیگوت : بەندەکانی خوا بگەڕێنەوە و پاڵ بدەن بەمنەوە؛ بەڵام ئێوە لەتاو شپرزەیی حاڵی خۆتان بەگوێتان نەدەکرد؛ هەر بۆیە خوای گەورە سزایدان و خەم لەدوای خەمی بەسەر هێنان[٢]. دواتریش لێتان خۆشبوو تا دلگران نەبن لە سەر ئەوەی بەسەرتان هاتووە وە بشزانن کە خوای گەورە ئاگاداری ورد و درشتی کارەکانتان و نییەتی دڵەکانتانە.

جا سەرنج بدەن بەڕێزان لێرەدا خوای گەورە گلەیی لەهەڵوێستی هاوەڵان و لێکەوتە خراپەکانی دەکات بەڵام نافەرموێت: (فعاقبکم) بەڵکو دەفەرموێت ﴿فَأَثَابَكُمْ﴾ واتە ئەوەی بەسەرمان هێنان بەچاوی خەلات لێی بڕوانن نەك سزاو تۆڵە؛ چونکە مەبەست لێی پەروەردەکردن و ڕاستکردنەوەی ئێوەیە نەك شکاندن و لەناوبردنتان؛ هەر بۆیەیش دەفەرموێت خەفەتی لێ مەخۆن و بیری لێ مەکەنەوە بەڵام پەندی لێ وەربگرن.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٣).

٢ - لەوانە خەمی سەرپێچی کردنی فەرمانەکانی پێغەمبەرﷺ، خەمی شەهیدەکان و لەدەستدانی خۆشەویستانییان، خەمی شکستە سەربازییەکەیان و قسەی دووڕووەکان.

٢٧- دەبێت لەبڕیارەکانماندا ڕاستگۆ و دادپەروەر بین:

خوای گەورە کاتێك باس لە هۆکارەکانی ڕوودانی کارەساتەکەی ئوحود دەکات چۆن باسی هەڵوێستی بەدی بێباوەڕ و دووڕووەکان دەکات کە بەشێکی سەرەکی بوون لەهۆکاری ڕووداوەکان بەهەمان شێوە باس لە هەڵوێستی نەشیاوی هەندێك لە بڕاواداران و هۆکارەکانی دەکات و چاوپۆشی لێ ناکات، هەروەك هەڵوێستی هەندێك لەتیر هاوێژەکان و ئەوانەی ڕایانکردەوە بەرەو مەدینە و ئەوانەی بەبیستنی هەواڵی شەهیدبوونی پێغەمبەر ﷺ ساردبوونەوە، ئەمەیش ئەو پەڕی دادپەروەرییە لە هەڵسەنگاندن و بڕیارداندا کە پێویستە ئێمەی بڕوادار لێوەی فێر بین.

٢٨- هەرچی بەڵا و نارەحەتییەک بەسەر مرۆڤدا دێت بەهۆی تاوان و سەرپێچییەکانی خۆیەوەیەتی:

خوای گەورە لە چەندین دەقدا ئەم ڕاستییەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە. لەوانە دەفەرموویێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾[1]. واتە: ئەوانەی کە لە ڕۆژی ڕووبەڕووبونەوەکەی ئوحوددا پشتیان هەڵکرد و ڕایان کرد؛ بەهۆی هەندێك لە تاوان و سەرپێچییەکانی خۆیانەوە دەستەمۆی شەیتان بوون و بەگوێی ئەویان کرد. سەرەڕای ئەوەیش خوای گەورە لە گوناهەکانیان خۆش بوو، خوای گەورە زاتێکی بەخشندە و بەبەزەییە.

هەرچەندە پاڵنەری ئەو هەڵوێستەی هاوەڵان کە ڕایانکرد ئیمانی بوو؛ چونکە کاتێك توشی حاڵەتی شکستبوون دەیانزانی بەڵای مەرگ نیزکە و ئەو کات بیری تاوانەکانیان کەوتەوە و شەیتان فریوی دان بەوەی کە چۆن بەو تاوانانەوە دەچنەوە بەردەست خوای گەورە؛ بۆیە هەڵهاتن تا بتوانن تەوبە بکەن و بەڵکو لەدەرفەتێکی تردا بەپاکی بچنەوە حوزوری خوای گەورە؛ بەڵام ئەمەیش دیسان داوێکی تری شەیتان بوو کە چۆن سەرەتا تاونەکەی پێکردن ئێستایش بەهۆی ئەو تاوانەوە شەرمەزاری کردن و تاوانی تریشی پێکردن.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٥).

لە ئایەتێکی تر و هەر سەبارەت بەهەمان ڕوداو خوای گەورە هەمان هۆکار باس دەکات و دەفەرموێت: ﴿أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾(١). واتە: ئەوە بۆ کاتێك بەڵاو نەهامەتییەکتان هاتۆتە پێش و توشی شکستێکی کاتی بوون لە ئوحوددا پێتان سەیرە و دەپرسن ئەوە چۆن ئێمەی باوەڕدار تووشی بەڵاو شکست بووین و دوژمنەکانمان بەسەرماندا سەرکەوتن، وە بیرتان چۆتەوە کەهەر ئێوە بوون جاری پێشو لەبەدردا دوو هێندەتان بەسەر ئەوان هێنا و حەفتا کەستان لێ کوشتن و حەفتاشتان لێ بەدیل گرتن، ئەی پێغەمبەر ﷺ هۆکارەکەیان بۆ ڕوونبکەرەوە و پێیان بڵێ: شکستی ئەم جارەتان بەهۆی تاوان و سەرپێچی خۆتانەوە بوو ئەوەیش بزانن کەخوای گەورە دەسەڵاتی ڕەهای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە و دەرەنجامی هەموو شتێکیش هەر بەدەستی ئەوە.

بۆیە گرنگە مرۆڤی بڕوادار خۆی نەداتە دەستی شەیتان و فریوی فێڵ و تەڵەکەکانی نەخوات؛ چونکە شەیتان چەندین بۆسەی بۆ مرۆڤی بڕوادار هەیە و لەهەر بۆسەیەکدا دەستی لێی گیر بێت لەگەڵ خۆی پەلکێشی دەکات بۆ بۆسەکانی پێشتر تا دەیباتەوە بۆسەی یەکەم کە کوفر و بێ باوەڕییە، چونکە لەپاش کوفر هیچ تاوانێکی گەورەتر نامێنێت تا پێی بکات، هەر بۆیە زانایان دەفەرموون: (لیس بعد الكفر ذم) واتە ئەگەر کەسێك کوفری کرد ئیتر گلەیی هیچ تاوانیکی تری لێ ناکرێت(٢).

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦٥).

٢ - خۆ ئەگەر نەیتوانی بە ئاشکرا بێباوەڕی بکات ئەو کات هەوڵ دەدات دووڕووی بکات؛ چونکە ئەوەی بەلای ئەوەوە گرنگە ئەوەیە کە کەسەکە نەڕواتە بازنەی باوەڕەوە، ئەگەر ئەوەیشی بۆ نەکرا هەوڵ دەدات بەتاوانی گەورەوە سەر قاڵی بکات وەکو دزی و پیاوکوشتن و زینا و نەهێڵێت گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوای گەورە بکات، ئەگەر لەوەیشدا سەرکەوتو نەبوو ئەو کات هەوڵ دەدات بە تاوانی بچوکەوە سەرقاڵی بکات لە نموونەی درۆ و تەماشاکردنی حەرام و ئەو بابەتانە، خۆ ئەگەر لەم قۆناغەشدا توانی دەستەمۆی بکات ئەو کات هەنگاو بەهەنگاو تاوانی لا ئاسایی دەکاتەوە و بەرەو تاوانە گەورەکانی دەباتەوە. خۆ ئەگەر مرۆڤ خۆی لە تاوانە بچوکەکانیش پاراست ئەوجا شەیتان هەوڵ دەدات بەکارە ڕێگەپێدراوەکانەوە (موباحات) وە سەرقاڵی بکات بۆ نموونە: سەرقاڵی دەکات بەسەیری تەلەفزیۆن و پیاسە و شتی بێ سوودەوە و نایەڵێت کاتەکانی لە خواناسی و شتی بەسووددا بەسەر بەرێت. ئەگەر لەو بۆسەیەشدا بۆی نەگیرا ئەو کات هەوڵ دەدات بەکاری باشەوە سەرقاڵی بکات تا باشتر و چاکتر نەکات.

سەرەنجام خوای گەورە دڵی ئەو هاوەڵانە دەداتەوە کە بەرپرسیار بوون لەو شکستە و مژدەی لێخۆشبوونیان پێ دەدات و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾. واتە: سەرەڕای ئەوەیش خوای گەورە لێیان خۆش بوو؛ خوای گەورە زاتێکی بەخشندەو میهرەبانە[1].

٢٩- هیچ کاتێک و بەهیچ پاساوێک ڕووداوی خراپ نادرێتە پاڵ خوای گەورە:

سەرەڕای ئەوەی باوەڕمان وایە کە هەرچی ڕوو دەدات ویستی خوای گەورەی لەسەرە و هیچ شتێك بێ ویستی ئەو ڕوونادات، لەهەمان کاتیشدا باوەڕمان وایە کە هیچ کاتێك و بەهیچ پاساوێك ڕووداوی خراپ نادرێتە پاڵ خوای گەورە؛ بەڵکو سەرچاوەی هەموو خراپەیەك خۆمانین و هۆکارەکەیشی ئەو کردەوانەن کە کردومانن و چارەسەرەکەیشی بەگەڕانەوە و پابەندبوون بەسنوورەکانی شەرعەوە دەبێت نەك شتێکی تر.

ئەگەر بەوردی سەرنجی دەقەکانی قورئان و بنەماکانی شەریعەت بدەین ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێت کە خوای گەورە هیچ کات نایەوێت بەندەکانی تووشی بچوکترین زیان و گرفت ببن؛ هەر لەو پێناوەیشدایە کە ناخی هەموو مرۆڤێکی لەسەر سروشتی باوەڕداری دروستکردوە و عەقڵ و ئیدراکی پێ بەخشیوە و پێغەمبەر و پەیامی بۆ ڕەوانە کردوە تا بەباشترین شێوە لەدونیا ژیان بەسەر ببات و لە قیامەتیشدا بەباشترین شێوە پاداشتی بداتەوە، بەدەر لەمە هەرکات مرۆڤ تووشی زیانێك بوو دەبێت بزانێت کە

---

١ - دەگێڕنەوە جارێکیان کێشەیەك لە نێوان عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف و عوسمانی کوڕی عەففاندا دروست دەبێت، عەبدوڕەحمان پێی دەڵێت: تۆ لە شەڕی بەدردا ئامادە نەبوویت، لە ئوحودیشدا ڕاتکرد، لە (بیعة الرضوان) یشدا بەشداریت نەکرد؟ پێشەوا عوسمان پێی دەڵێت: لە شەڕی بەدردا لەسەر فەرمانی پێغەمبەر ﷺ نەهاتم؛ چونکە خێزانم زۆر نەخۆش بوو خۆی فەرمووی لەلای بمێنەرەوە؛ هەر بۆیە وەك یەکێك لە موجاهیدەکان لە غەنیمەتی جەنگ بەشی بۆ دانام، لە شەڕی ئوحودیشدا خوای پەروەردگار خۆی مژدەی لێخۆشبوونی پێداین و من ئەو مژدەیەم لە بەشداریکردنی غەزاکە پێ خۆشترە. سەبارەت بە بەشداری نەکردنیش لە (بیعة الرضوان) ئەسڵی بەیعەتەکە بۆ تۆڵەی خوێنی من بوو کە وەك نێردراوی پێغەمبەر ﷺ چووبوومە مەککە بۆ دانوستاند لەگەڵ سەرانی قوڕەیش و ئەوان ڕێگەیان نەدەدا بگەڕێمەوە؛ هەر بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ لەبری من دەستی ڕاستی خستە سەر دەستی چەپی و فەرمووی: ئەمە دەستی عوسمانە، وە من دەستی پێغەمبەرم ﷺ لە دەستی خۆم پێ باشترە.

بەهۆی هەڵە یان کەمتەرخەمییەکەی خۆیەوە ئەو زیانە ڕوویداوە نەك ویستی خوا وابووە زیانی پێ بگەیەنێت.

نموونەی ئەم بابەتەیش لە قورئاندا زۆرە چ سەبارت بە ئوحود چ لە کۆی چیرۆك و بەسەرهاتەکانی تری پێغەمبەران و گەلانی تردا لەوانە:

خوای گەورە دەربارەی کۆی کارەساتەکەی ئوحود دەفەرموێت: ﴿أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[١].

یان کاتێك بەپێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾[٢]. واتە: هەرچی چاکەو باشەیەك دێتە ڕێت لەخوای گەورەوەیە و هەرچی خراپەیکیش دێتە ڕێت بەهۆی کردەوەکانی خۆتەوەیە.

یان کاتێك موسا زڵلەیەك لە پیاوە قیبطییەکە دەدات و دەیکوژێت دەفەرموێت: ﴿هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ﴾[٣]. واتە: ئەم کارەی من کردم شەیتان پێی کردم بەڕاستی شەیتان دوژمنێکی گومڕاکەر و لادەرە.

یان کاتێك یوسف باس لەکردەوەی براکانی دەکات دەفەرموێت: ﴿مِن بَعْدِ أَن نَّزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي﴾[٤]. واتە: پاش ئەوەی شەیتان نێوانی من و براکانمی تێکدا.

ئەمانەو دەیەها نموونەی تر لە قورئانی پیرۆزدا ئەوەمان فێر دەکەن کە هەرگیز هەڵە و کەموکورتییەکانمان نەدەینە پاڵ خوای گەورە بەڵکو بیدەینە پاڵ نەفسی خۆمان و داوی شەیتان؛ چونکە خوای گەورە لە هیچ کاتێکدا ویستی خراپەی نییە بەرامبەر بەهیچ کام لەبەندەکانی.

لەم ڕۆژانەدا کە بڵاوبوونەوەی ڤایرۆسی کۆرۆنا لە ئارادایە و جیهانی بەچۆکدا هێناوە و گشت جومگەکانی ژیانی پەك خستووە و ڕۆژانە بەسەدەها کەس لەوڵاتانی دونیا پێی دەمرن و لەو ماوە کورتەی تەمەنیا کە تا ئێستا چوار مانگی تەوا نەکردووە و بەپێی ئامارە فەرمییەکان نزیکەی بیست هەزار کەسی کوشتوە، بەداخەوە لە هەندێك مەلاو

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦٥). ڕاڤەی ئایەتەکەمان لە خاڵی پێشووتردا کردووە.

٢ - سورة البقرة: الآية (٧٩).

٣ - سورة القصص: الآية (١٥).

٤ - سورة يوسف: الآية (١٠٠).

بانگخواز و خەڵکانی بڕوادار دەبیستین کە گوایە ئەم ڤایرۆسە سەربازێکە لەسەربازەکانی خوای گەورە و ئەو ناردویەتی تا سزای خەڵکی پێ بدات، لە کاتێکدا ئەم بۆچونە هەڵەیە و لەوانەیە بەهۆیەوە تێڕوانینێکی خراپ لای خەڵکی بەرامبەر بەخوای گەورە دروست کات، ئێمە لەبری ئەوەی دەیدەینە پاڵ خوای گەورە دەبێت دان بەهەڵە و تاوانەکانی خۆماندا بنێین کە بۆتە هۆکاری بڵاوبوونەوەی ڤایرۆسەکە؛ چونکە ئەگەر ڤایرۆسەکە بەهۆی خواردنی گۆشتی شەمشەمەکوێرە و مارەوە بووبێت، ئەوە ئەو حەرامانەن کە خوا قەدەغەی کردون و ئێمە بەسەرەڕۆیی خۆمان خواردوومانن و تووشی ئەو بەڵایەی کردوین، ئەگەریش بەهۆی ئەو شەڕە بایۆلۆجیەوە بێت کەوڵاتە زلهێزەکان سەرقاڵی گەرمکردن و بەرپاکردنین دژ بە گەلانی جیهان ئەوە دیسان خۆمان لێی بەرپرسیارین؛ ئیتر بۆ بەرپرسیارێتییەکە لەئەستۆی خۆمان داماڵین و بیدەینە پاڵ خوای گەورە.

ئەوەتا خوای گەورە کاتێك باسی بڵاوبوونەی خراپە و دەرد و ناخۆشییەکان دەکات لەزەویدا هەرگیز نایداتە پاڵ خۆی بەڵکو دەیداتە پاڵ کردەوەی بەدی خەڵکی خۆیان و دەفەرموێت: ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾[١]. واتە: بەهۆی کردەوەی بەدی مرۆڤەکان خۆیانەوە خراپە و دەرد و بەڵا و ناڕەحەتی لە وشکانی و دەریاکاندا بە سەر زەویدا بڵاوبۆتەوە تا سزای بەشێك لەکردەوە بەدەکانی خۆیان بێتەوە ڕێیان و تاڵاوەکەی بچێژن بەڵکو بەخۆیاندا بچنەوەو دەست لەخراپە هەڵگرن.

یان لە ئایەتەکەی تردا دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ﴾[٢]. واتە: ئەگەر خەڵکی کیشوەر و وڵات و شارەکان چاکەکار و باشبن مەحاڵە خوای گەورە ستەمیان لێبکات و لەناویان ببات. دواتر خوای گەورە باسی چارەنووسی گەلانی پێش خۆمان بۆ دەکات کەچۆن بەهۆی خراپەو و تاوانەکانی خۆیانەوە لەناو چوون و دەفەرموێت: ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُم مَّنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُم مَّنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُم مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُم مَّنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾[٣]. واتە:

---

١ - سورة الروم: الآية (٤١).

٢ - سورة هود: الآية (١١٦).

٣ - سورة العنكبوت: الآية (٤٠).

هەموو ئەوانەمان بەهۆی تاوانەکانی خۆیانەوە لەناو برد، هەندێکیان بە با، هەندێك بەبەرد، هەندێك بە بروسکە و چەخماخە و دەنگ، هەندێك بەڕۆچوون بەزەویدا، هەندێك بە نوقمکردن لە ئاودا. هیچ کام لەوانەیش خوای گەورە ستەمی لێنەکردوون بەڵکو خۆیان ستەمیان لەخۆیان کرد و خراپەیان کرد تا بەهۆی خراپەکانی خۆیانەوە لەناوچوون.

٣٠- کەسی سەرکردەو پێشەوا دەبێت میهرەبان و لێبوردە و بەبەزەیی بێت:

وەك دەزانین هۆکاری سەرەکی ئەوکارەساتەی کە لە ئوحوددا بەسەر پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانیدا هات بەهۆی هەڵەی هەندێك لە هاوەڵان و ناپاکی دووڕووەکانەوە بوو؛ بەتایبەتی لەم ساتە وەختانەدا:

- زۆر کردنیان بۆ چونە دەرەوە لە مەدینە.
- پاشەکشەی دووڕوەکان بە (٣٠٠) سەربازەوە بەر لەدەستپێکردنی شەڕ.
- هاتنەخوارەوەی تیر هاوێژەکان لەشاخەکە.
- ڕاکردن و پشت هەڵکردنی هەندێك لەهاوەڵان لە گۆڕەپان و گەرمەی شەڕدا.
- بەدەمەوە نەهاتنی بانگەوازەکەی پێغەمبەر ﷺ لە سەختترین ساتەکانی شەڕدا.
- پڕو پاگەندە بێ بنەماکانی دووڕووەکان لەدژی پێغەمبەرﷺ لە کاتی شەڕو لە پاش تەواوبوونی شەڕدا.

لە کاتێکدا دەبوو کەسانی تاوانبار و بەرپرسیار بەپێی پێوەر و بنەماکانی زانستی سەربازی لەسەر هەر یەکێك لەو تاوانانە لە بەردەم دادگایەکی سەبازیدا لێپێچینەوەیان لەگەڵ بکرێت و سزای پڕبەپێستی تاوانەکەی خۆیان بدرێن؛ بەڵام سەرەڕای ئەوانە هەمووی و زۆری زیانەکان پێغەمبەری خوا ﷺ سەرزەنشتی یەك هاوەڵی نەکرد و لێپێچینەوەی لەگەڵ یەك کەس نەکرد و نەیگوت تۆ بۆ وات کرد یان بۆ وات نەکرد، نەك تەنها هاوەڵان بەڵکو دووڕووەکانیش کە پشکی شێری هۆکاری ئەو شکستەیان دەکەوێتە ئەستۆ، نەك هەر هیچ لێپێچینەوەیەکی لەگەڵ نەکردن بەڵکو ڕووی لێ گرژ نەکردن و بەتەنها وشەیکیش ڕەخنەی لێنەگرتن و سەرزەنشتی نەکردن.

لەبەرامبەر ئەم جوامێری و سینەفراوانی و میهرەبانی و ڕەوشت بەرزییەی پێغەمبەردا ﷺ خوای گەورە ستایشی هەڵوێستەكەی دەكات و پێی دەفەرموێت: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ﴾[1]. واتە: ئەوە چ سۆزو میهرەبانییەكە خوای گەورە لەدڵی تۆ دایناوە كە ئاوها لەگەڵیان میهرەبان و نییانی كردویت، خۆ ئەگەر كەسێكی دڵڕەق و قسەڕەق بوویتایە ئەوە ئاوها خۆشیان نەدەویستی و هەر زوو دەوریان چۆڵ دەكردی.

لێرەدا خوای گەورە لەوەسفی گەورەیی بەزەیی پێغەمبەردا وشەی ﴿رَحْمَةٍ﴾ بە نادیاری (نەكیرە) هێناوە، ئەم جۆرە گوزارشتەیش لە دوو كاتدا بەكاردێت، یان ئەوەتا شتەكە زۆر گەورەیە و دیاریكردنی ئاستەمە و لەسەرو توانای هەستەوەرەكانی مرۆڤەوەیە، یانیش ئەوەتا شتەكە زۆر بچوكە و لەبەر بچوكی لەباس نایەت و ناگاتە ئاستی ئەوەی هەستەوەرەكان هەستی پێبكەن، لە هەردوو حاڵەتەكەیشدا هۆكارەكەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە ئەو شتانە هەستەوەرەكان هەستی پێ ناكەن، جا ئەم وەسفەی خوای گەورە بۆ بەزەیی و میهرەبانی پێغەمبەر ﷺ بە نادیاری باسی دەكات لەبەر گەورەیی و بێ سنوورییەتی كە پێناسەیەك نییە بیگرێتەوە.

خوای گەورە هێشتا ڕێنموویی پێغەمبەرەكەی ﷺ دەكات بۆ كار و هەڵوێستی باشتر بەرامبەر هاوەڵانی و پێی دەفەرموێت:

﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ﴾ واتە: گەردنیان ئازاد بكە و لێیان ببورە؛ چونكە ڕاستە پێغەمبەری خوا ﷺ هیچی پێ نەگوتون و لەهەڵەكانیان بێدەنگ بووە بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت كە لەدڵەوە لێیان نیگەران نییە؛ بۆیە خوای گەورە ڕێنموویی دەكات كە لەدڵیشەوە لییان ببورێت و چاوپۆشی لە هەڵەكانیان بكات.

﴿وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ﴾ واتە: پاش ئەوەی كە لە مافی خۆت لێیان خۆشبوویت، لەهەر سەرپێچییەكی شەرعیش كە كردوویانە داوای لێخۆشبوونیان لە خوا بۆ بكە؛ هەر چەندە خوای گەورە خۆی پێشتر بەڵێنی لێخۆشبوونی پێداون بەڵام داوای لێخۆشبوونی

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٩).

پێغەمبەر ﷺ دڵنیایی زیاتر دەداتە هاوەڵەكانی كە پێغەمبەری خوا ﷺ هیچی لەدڵدا بەرامبەریان نەماوە.

خۆشەویستان ڕاستە هاوەڵان هەڵەی زۆریان كرد لەم غەزایەدا بەڵام ئەوان هێشتا لە قۆناغی فێربوون و پێگەیشتندان؛ بۆیە خوای گەورە سزایەكی گونجاویان دەدات لەسەر هەڵەكانیان بەڵآم بێ هیوایان ناكات؛ بەڵكو ئاراستەی پێغەمبەریش ﷺ دەكات كە تا دەتوانێت لەگەڵیان لێبوردە و میهرەبان بێت.

ئەمەیش وانەیەكی گرنگە و پێویستە هەموو بەرپرس و براگەورەیەك پەندی لێوەربگرێت و لێوەی فێربێت و بشزانێت كاتێك خوای گەورە هۆشداری دەداتە پێغەمبەر ﷺ و پێی دەفەرمووێت: ئەگەر كەسێكی دڵڕەق و قسەڕەق بوویتایە ئەوە ئاوها خۆشیان نەدەویستی و هەر زوو دەوریان چۆڵ دەكردی. ئەمە بنەمایەكی كاری سیاسەت و كارگێڕییە و هەموو سەركردە و بەرپرسەكان دەگرێتەوە لەگشت كایەكانی ژیاندا؛ چونكە ئەگەر خەڵكی بۆ پێغەمبەر ﷺ وابێت كە بژاردەی خوای گەورەیە و پێغەمبەرە، ئەی دەبێت بۆ خەڵكی تر چۆن بێت كە جگە لە كاری دونیا خەڵك هیچ هیوایەكی قیامەتی پێیان نییە، بەدڵنیاییەوە خەڵكی بەرامبەر بەوان خراپتر دەبن.

٣١- ڕاوێژكردن یەكێكە لە بنەماكانی سیستەمی سیاسی و سیمای بەڕێوەبردنی دەوڵەت لەئیسلامدا:

هەرچەندە پێغەمبەری خودا ﷺ سروشتی وابوو كە هەر كارێكی بكردایە ڕاوێژی بە هاوەڵان و خزمان و تەنانەت خێزانەكانیشی دەكرد؛ بەڵام ڕاوێژكردنی ئەم جارە بۆ غەزای ئوحود دەرەنجامی خراپی لێ كەوتەوە و خۆیشی پێشبینی ئەوەی دەكرد؛ چونكە پێشتر خەوی بینیبوو وە خەوەكانیشی هەمووی ڕاست بوون و وەك ڕۆژی ڕوون دەهاتنە دی؛ بەڵام ئەو ویستی بەو هەڵوێستەی بنەمای كار بەڕاوێژ كردن لەسیستەمی سیاسی ئەو دەوڵەتە تازەیەدا بچەسپێنێت، ئەگەر چی زیانێكی كاتیشی لێ بكەن.

سەرەڕای ئەوە خوای گەورەیش پاش کۆتاییهاتنی شەڕەکە و لێکەوتە خراپەکانی فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات و دەفەرموێت: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾[1]. واتە: لە بەڕێوەبردنی کارەکانتدا بەردەوام ڕاوێژیان پێ بکە و گوێ بۆ بۆچوونەکانیان بگرە و شکستی ئەم جارە لەو کارە گرنگە پەشیمانت نەکاتەوە.

دەکرێت لێرەدا پرسیاری ئەوە بکرێت کە ڕاوێژ کردن بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ چ بەهاو سوودێکی هەبووە، لە کاتێکدا ئەو بەردەوام لەلایەن خوای گەورەوە نیگای بۆ هاتووە و ئاراستە کراوە؟.

لەوەڵامدا دەڵێین ڕاوێژکردن بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ سوودی زۆری هەبووە لەوانە:

أ- پێغەمبەری خودا ﷺ زیاتر لە بابەتە شەرعییەکاندا وەحی بۆ دەهات و ئاراستە دەکرا؛ بەڵام لە بابەتە کارگێڕی و ڕامیاریی و و دونیاییەکاندا زیاتر کاری لەسەر ئەزموون و زانیاری خۆی و هاوەڵانی دەکرد؛ گەورەیی کارەکەیش وای دەخواست کە ئەزموونی هەموو لایەك پێویست بێت بۆ بەڕێوەبردنی کارو بارەکان[2].

ب- پێغەمبەری خوا ﷺ دەیزانی تا سەر نامێنێت و پەیامەکەیشی بە مردنی خۆی کۆتایی پێ نایەت و پاش ئەو خەڵكانێك دێن بەناوی پەیامەکەی ئەوەوە دەسەڵات دەگرنە دەست؛ بۆیە پێویستە بنەماکانی بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ ئەوانەی پاش خۆی دابمەزرێنێت و ڕوونبکاتەوە تا بەئارەزووی خۆیان و بەناوی ئاینەوە تاکڕەوانە حوکمی میللەت نەکەن و بزانن کە خوای گەورە لە چەندین شوێنی قورئاندا فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کردووە کە ڕاوێژ بە هاوەڵانی بکات، جا ئەگەر ڕاوێژکردن بۆ ئەو واجب و پێویست بووبێت ئەوە بۆ ئەوانەی پاش ئەو زیاتر پێویستترە و گرنگترە.

ج- کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ پرس بەهاوەڵانی دەکات دەیەوێت گیانی هەستکردن بە بەرپرسیارێتیان تێدا دروست بکات و بزانن کە ئەوان کۆڵەکەی بەڕێوەبردنی ئو دەسەڵاتەن و بەشێکن لە بونیاندنەرانی ئێستا و داهاتووەکەی.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٩).

٢ - نموونە: لە غەزای بەدردا لەسەر بۆچوونی حەبابی کوڕی مونذیر جێی سوپاکەی گواستەوە و چوونە سەرووی بیرە ئاوەکانی بەدرەوە، لە غەزوەی خەندەق و لە کاتی هاتنی سوپای بێشوماری قورەیش بۆ سەر مەدینە لەسەر بۆچونی سەلمانی فارسی خەندەقی لەبەردەم سوپای قورەیشدا لێدا. لە پەیماننامەی حودەیبییەدا لەسەر بۆچوونی خاتوو ئوم سەلەمەی دایکی بڕواداران خۆی یەکەم کەس سەری چاککردو ئیحرامی شکاند.

د- پێغەمبەری خوا ﷺ دەیویست لە ڕێی ڕاوێژكردنەوە ئاسۆی بیری هاوەڵانی فراوانتر بكات و زیاتر گەشەی پێ بكات؛ چونكە بۆچوونە جیاوازەكان وا دەكەن كە مرۆڤ هەموو ئەگەرەكان لەهەموو گۆشەنیگاكانەوە ببینێت و باشترینیان بژاردە بكات.

ە- كاتێك خوای گەورە فەرمان بەپێغەمبەر ﷺ دەكات كە ڕاوێژیان پێ بكات ئەوانە هەست بەگرنگی و پێگەی خۆیان دەكەن لای خوای گەورە و هەست دەكەن بەوەی خوای گەورە لێیان توڕە نییە و بگرە بەپێچەوانەوە بوونی ئەوان و بۆچوونەكانیانی لا گرنگە و مەبەستە.

و- ئەگەر پاش ئوحود پێغەمبەری خوا ﷺ وازی لە ڕاوێژ پێكردنیان بهێنایە ئەو كات هاوەڵان هەستیان دەكرد كە پێغەمبەری خوا ﷺ داخی ئوحودی بەرامبەریان لەدڵدا هەر ماوە و متمانەی پێیان نەماوە و گوێ بۆ بۆچوونەكانیان ناگرێت و ئەمەیش بەدڵنیاییەوە كاریگەری خراپی دەبوو لەسەر دڵ و دەروونییان.

ز- پێغەمبەری خودا ﷺ لەڕێی ڕاوێژكردنەوە ئاستی زانستی و ڕۆشنبیری و لێهاتووی و بەئەزموونی و دڵسۆزیی هاوەڵانی بۆ دەردەكەوت و هەڵدەسەنگاند، بەوەیش لێهاتویی هەر یەكەیانی لەبواری خۆیدا دەزانی و دەیتوانی لەو بوارەدا سوودی لێ ببینێت و پشتی پێ ببەستێت.

سەید دەربارەی گرنگی بەردەوامی بیرۆكەی ڕاوێژكردن لە پاش ئوحود دەڵێت: (خۆ پێغەمبەر ﷺ مافی خۆی بوو لەپاش ئەو شەڕە كار بە ڕاوێژ نەكات، چونكە شورا لە سەختترین قۆناغەكاندا یەك ڕیزی موسوڵمانانی پەرتكرد، ئەو دەرئەنجامە تاڵانەی لێكەوتەوە كە لە شەڕەكەدا ڕوویدا؛ بەڵام ئیسلام لەم قۆناغەدا دەیەوێت نەوەیەك پەروەردە بكات كە لە داهاتوودا سەركردایەتی هەموو مرۆڤایەتی دەگرنە دەست، وە خوای گەورە دەیزانی كە باشترین ڕێگا بۆ پێگەیاندنی نەوەكان و ئامادەكردنیان بۆ سەركردایەتی مرۆڤایەتی پەروەردەكردنیانە لەسەر ڕاوێژكردن و ڕاهێنانیانە لەسەر ئەوەی كە باجی بڕیارەكانی خۆیان بدەن و دەرەنجامەكانی چەند تاڵ و سەخت بێت بگرنە ئەستۆ. تا فێربن چۆن هەڵەكانیان ڕاست دەكەنەوە و دەرەنجامی بڕیارەكانیان دەگرنە ئەستۆ؛ چونكە ئەوان تا هەڵە نەكەن فێری ڕاست نابن و زیانەكانیش گرنگ نیین بەمەرجێك سەرەنجام

نەوەیەكی ڕاهێنراوی خاوەن ئەزموونی بەئەمەك پەروەردە بێت؛ چونكە كەم كردنەوە و كورتكردنەوەیی هەڵە و زیانەكان لەژیانی نەوەكاندا بەهایەكی نییە ئەگەر دەرەنجامەكەی پەروەردەكردنی نەوەیەك بێت وەكو منداڵ بەردەوام پێویستی بەكەسێك بێت سەرپەرشتی بكات و كارەكانی بۆ بەڕێوە ببات...وەك ئەو منداڵەی نەهێڵێت بەپێی خۆی فێرە ڕۆیشتن بێت لەترسی ئەوەی نەكەوێت و زیان بەخۆی یان پێڵاوەكانی نەگات، لەم غەزایەدا هەموو هاوەڵان بەو پەڕی ئازادییەوە گوزارشتیان لە بۆچونی خۆیان كرد، وە پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ چوونی زۆرینەی پەسەند كرد لە كاتێكدا سوور دەیزانی هەڵەیە. ئەمەیش لە پێناو جێبەجێكردنی بنەمای ڕاوێژكردندا بوو كە بەلای پێغەمبەری خواوە ﷺ لەسەركەوتنێكی كاتی لەشەڕێكدا پێ گرنگتر بوو)[1].

ئەمرۆ بەداخەوە خەڵكانێكی بەناو موسوڵمان كە هیچ لە ئیسلام و مێژووە پرشنگدارەكی نازانن سیستەمی دیموكراتی و پەرلەمانی بە ئێمە دفرۆشنەوە و پێیان وایە كە ئەمە یەكێكە لەناوازەترین دەسكەوتەكانی شۆڕشەكانی ڕۆژئاوا لە پێناو ئازادیدا، بێ ئاگا لەوەی كە هەموو ئەو جوانیانەی كە لە سیستەمی دیموكراتیدا هەیە لە سیستەمی شورای ئیسلامیدا بەزیادەوە هەیە و ئەو سنوور بەزێنیانەیش كە لەدیموكراتییەتدا هەیە لە ئیسلامدا نییە و ئێمە باوەڕمان پێی نییە.

ئێمە باوەڕمان وایە كە گەل خاوەنی دەسەڵاتە و هەر ئەویش ئەو كەس و دامودەزگایانە هەڵدەبژێرێت كە بەناوی گەلەوە دەسەڵات بەڕێوە دەبەن؛ بەڵام دەبێت گەل ئەوە بزانێت كە سەروەری یاسا بۆ شەرعی خوایە و هیچ گەل و نەتەوە و پارتێك بۆی نییە لەژێر پەردەی دیموكراسییەت و دەسەڵاتی گەلدا حەڵاڵێكی خوا حەرام بكات و یاساغی بكات یان بەپێچەوانەوە حەرامێكی خوا حەڵاڵ بكات و ڕێگەی پێ بدات، یاخود سنوورەكانی شەرع ببەزێنیت؛ چونكە هەموو ئەوانە لەسنووری دەسەڵاتی خوادان و بەدەرن لەدەسەڵاتەكانی خەڵك.

---

١ - سید قطب، في ظلال القرآن، ج١، ص٥٠١.

٣٢- پشت بەستن بەخوای گەورە یەکێکە لە هۆکارەکان و کۆڵەکەکانی سەرکەوتن:

پاش ئەوەی خوای گەورە فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کرد ڕاوێژ بەهاوەڵانی بکات و گوێ بۆ بۆچوونەکانیان بگرێت، و هەموو هۆکارە و ڕێکارە مادییەکانی سەرکەوتن بگرنە بەر و دەستەبەر بکەن، ئێستا ڕێنمووی دەکات بۆ هۆکار و هاوکارێکی تر و بگرە کۆڵەکەی سەرەکی سەرکەوتن کە کۆمەك و بەدەمەوەهاتنی خوای گەورەیە و پێی دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾[1]. واتە: پاش ئەوەی کە ڕاوێژت بەهاوەڵانت کرد هەر بژاردەیەکت پەسەند کرد پشت بەخوا ببەستە وئیشی لەسەر بکە و بشزانە کە خوای گەورە ئەو خەڵکانەی خۆشدەوێت کە پشتی پێ دەبەستن. لە ئایەتی پاش ئەویشدا جەخت لەسەر هەمان کار دەکاتەوە بەڵام لە بازنەیەکی فراوانتردا و ئەم جار فەرمانەکە تەنها بۆ پێغەمبەر ﷺ نییە بەڵکو بۆ کۆی بڕوادارانەو دەفەرموێت: ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾[2]. واتە: با بڕواداران پشت بەخوای گەورە بەستن.

خۆشەویستان دەستەبەرکردنی هۆکارە مادییەکان بەپێی توانا و پشت بەستن بەدەسەڵاتی بێ سنووری خوای گەورە دوو کۆڵەکەی سەرەکی سەرکەوتنن بۆ هەر کایەیەکی ژیان کە مرۆڤ بیەوێت تێیدا سەرکەوتوو بێت و بەرژەوەندی دونیاو دواڕۆژی دەستەبەر بکات، وە پشتگوێ خستنی هەر یەکێك لەو دووانە لەسەر حیسابی ئەوی تریان کەلێنێکی گەورە سەرەتا لە تێگەیشتنمان بۆ ئیسلام و پاشان لە سەرخستنی کارو پرۆژەکانمان دروست دەکات؛ بۆیە خوای گەورە لێرەدا فەرمان بە پێغەمبەر و هاوەڵانی دەکات کە بۆ لەمەودوا ئاگایان لەهەردوو ڕێکارەکە بێت و کاری پێبکەن.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٥٩).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٦٠).

٣٣- پێغەمبەران سەرمەشقی هەموو ئاکارێکی جوان و ڕەوشتێکی بەرزن:

یەکێکی تر لەهەڵوێستە نەشیاوەکانی دووڕووەکان لە کاتی غەزای ئوحوددا ئەوەبوو کە لە نێوان خۆیاندا دەیانگوت: با چاودێری ئەو چەك و کەلوپەلانە بکەین کە لەسوپای قورەیش جێ دەمێنێت، نەبا موحەممەد ﷺ هەندێك لەو دەسکەوتانە بۆ خۆی ببات و قۆرخی بکات و دابەشی نەکات بەسەرماندا.

خوای گەورە لە وەڵامی ئەو هەڵوێستە نەشیاوەی ئەواندا دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾[1]. واتە: لە هیچ پێغەمبەرێك نەوەشاوەتەوە و ڕووی ڕووی نەداوە کە ناپاکی و دزی لەدەستکەوتەکانی شەڕ بکات و هەر کەس کاری لەو جۆرە بکات لە قیامەت ناپاکییەکەی دێننەوە پێش چاو.

وشەی ﴿يَغُلَّ﴾ لە ئایەتەکەدا بە ﴿يُغَل﴾ یش دەخوێنرێتەوە و لەسەر ئەم خوێنەوەیش واتە: هیچ کەس بۆی نەبووە ناپاکی دەرهەق بە پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرانی خوا بکات و هەرکەس ناپاکی بەرامبەر بە پێغەمبەرێك بکات خوای گەورە لە قیامەت خیانەتەکەی دێنێتەوە پێش چاوی.

هەر بۆیە پێویستە مرۆڤی بڕوادار باوەڕی تەواوی هەبێت بەپاکی و بێگەردی پێغەمبەران لەهەر هەڵە و تاوانێك کە لەگەڵ گەورەیی ئەوان و پیرۆزی پەیامەکەیاندا یەك نەکاتەوە.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦١).

٣٤- مرۆڤ لەدوارۆژدا بەرامبەر بەهەموو كردەوەكانی دونیای بەرپرسیارە:

خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لا يُظْلَمُونَ﴾[1]. واتە: هەموو كەسێك لەسەر وردوو درشتی كارەكانی لێپێچینەوەی لەگەڵ دەكرێت و كەس لەو ڕۆژەدا ستەمی لێ ناكرێت.

خوای گەورە لێرەدا ئەوە بەگوێی هاوەڵانی پێغەمبەردا ﷺ دەدات كە هەر كەس لەوانەی بەشداری ئوحودیان كردووە بەپێی كردەوەكان و نیەتی خۆیان مامەڵەیان لەگەڵ دەكرێت، بڕواداران بەپێی بڕواداری خۆیان و دووڕووەكانیش بەپێی دووڕوویی خۆیان و بێ باوەڕانیش بەپێی بێباوەڕی خۆیان. و خوای گەورە هیچی لێ وون نییە.

خۆشەویستان ڕاستە ئەم ئایەتە دەربارەی ئوحود هاتۆتە خوارەوە بەڵام واتەكەی گشتگیرە و هەموو كەس و كات و شوێنێك دەگرێتەوە و مرۆڤ هەرچی دەڵێت یان دەكات دەبێت وەڵام و پاساوی كردنەكەی بۆ قیامەت ئامادە بكات و بشزانێت كە لەقیامەت كارەكەی دێننەوە پێش چاوی.

یەكێك لەدرووشمە ناوازەكانی لێپرسینەوەی دوا ڕۆژ ئەوەیە كە هیچ كەس لەو ڕۆژەدا ستەمی لی ناكرێت تەنانەت بێباوەڕو دووڕووەكانیش خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرمووێت: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ﴾[2]. واتە: لەڕۆژی دواییدا تەرازووی دادپەروەری بۆ كردەوەكانی مرۆڤ دادەنێین و هیچ جۆرە ستەمێك لە هیچ كەسێك ناكرێت و كردەوەی باش و خراپی مرۆڤەكان ئەگەر هێندەی یەك گەردیلەی بجوكیش بێت دەیهێننە سەر تای تەرازووەكانیان و پاداشتەكەی وەردەگرن و خوای گەورەیش باشترینی دادوەرو لێپرسراوەو كە ئاگای لەوردو درشتی كردەوەكانی مرۆڤ هەیە و هیچی لێ ون نابێت.

بۆیە با دەسەڵاتدارانی ستەمكار و دزو گەندەڵی دونیا بزانن كە دەسەڵاتەكانیان تاسەر نابێت و ئەمرۆ یان سبەی لەبەر دادگای پەروەردگار بە ڕسوایی، بەڕووتی، بەسەرشۆڕی، بێ دەسەڵاتی، دەوەستێنرێن لەسەر هەر دڵۆپە خوێنێكی ڕژاو، فلسێكی پارەی دزراو، قەترە

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦١).

٢ - سورة الأنبياء: الآية (٤٧).

نەوتێك یان غازێكی بەتاڵان براو، هەناسەیەكی ساردی خەڵكی ستەملێكراو و بەش مەینەتكراو، لێپێچینەوەیان لەگەڵ دەكرێت و سزای كارەكانیان وەردەگرنەوەو ئەو كات پەشیمان دەبنەوە؛ بەڵام خۆ لەو ڕۆژەدا پەشیمانی دادی كەس نادات.

٣٥- هیچ كات بەراوردی كاری خەڵكانی بڕوادار بە كاری خەڵكانی دووڕوو بێباوەڕ ناكرێت:

خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾[١]. واتە: ئایا كەسێ ئامانجی ڕەزامەندی خوای گەورە بێت، وەك ئەو كەسە وایە كە لەدونیا بەهۆی كردەوە خراپەكانییەوە خوای گەورەی لەخۆی تووڕە كردبێت و لەدواڕۆژیشدا سزای دۆزەخ بێت كە خراپترین شوێنی مانەوەو حەوانەوەیە.

خوای گەورە دەیەوێت لەڕێی ئەم ئایەتەوە دڵی بڕواداران بداتەوە و تێیان بگەیەنێت كە هەرگیز هیچ كارێكی خۆیان لە گەڵ كاری بەرامبەرەكانیان بەراورد نەكەن و وا هەست نەكەن كە هاوكێشەكان چوون یەكن و ئەگەر ئەمان لەبەدردا سەركەوتون ئەوەتا لە ئوحوددا شكستیان خواردووە و ئەگەر ئەوان لەبەدردا لە بێباوەڕانیان كوشتووە ئەوەتا ئەمانیش لەئوحوددا هێندەی ئەوان شەهیدیان داوە و زیانەكانیان چوون یەكن.

لە گفتوگۆكەی پێشەوا عومەریش لەگەڵ ئەبو سوفیان ئەو نابەرامبەریە بەڕوونی هەست پێ دەكرێت كاتێك پێی دەڵێت: (الله) خوا و گەورەی ئێمەیە و ئێوە (الله) خوا و گەورەتان نییە و ئەنجامی شەڕەكانمان یەكسان نین؛ چونكە كوژراوەكاني ئێمە لە بەهەشتدان و كوژراوەكانی ئێوە لە دۆزەخدان.

بۆیە نابێت هیچ كات بەپێی پێوەرە دونیاییەكان هەڵسەنگاندن بۆ خۆمان و بەرەی بەرامبەر و واتەی سەركەوتن وشكست بكەین؛ چونكە ئەو جۆرە هەڵسەنگاندنە كارێكی كورتبینانەیە و خوای گەورە هاوەڵانی لێ بەئاگا دێنێتەوە و پێیان دەڵێت كە با سەركەوتنی بێباوەڕان لە ئوحوددا بەهەڵەیاندا نەبات و وا تێنەگەن كە ئەوان باشترن بۆیە سەركەوتون؛ چونكە هەمیشە بڕواداران سەركەوتون لە هەر جێگەو پێگەیەك بن و

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦٢).

ململانێکەیش لە شەڕێکی چەند کاژێری کورت و ڕووبەرێکی جوغرافی دیاریکراو هەڵنایەت و زۆر لەوە زیاتر و فراوانترە.

٣٦- ئامانجی سەرەکی لە هاتنی پێغەمبەر ﷺ ڕزگارکردن و سەرفرازی بڕوادارانە:

پاش ئەوی خوای پەروەردگار باسی سۆز و لێبووردەیی و میهرەبانی پێغەمبەری ﷺ بۆ هاوەڵان کرد ئێستا ئەوەیان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە هاتنی ئەو پێغەمبەرە ﷺ بەو ئاکارە بەرزانەوە خەڵاتێکی خوای گەورەیە و منەتێکی پڕ لە میهرەبانییە و دەبێت بڕواداران سوپاسی خوای لەسەر بکەن و دەست بە پەیام و بەرنامەکەیەوە بگرن و تا دەتوانن بەرگری لێبکەن؛ چونکە تاکە ئامانجی ئەو ڕزگاربوون و سەرفرازی ئەمانە، لەو بارەیەوە پێیان دەفەرمووێت: ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ﴾[١]. واتە: خوای گەورە منەتێکی گەورەی لەگەڵ بڕواداراندا کردووە کە پێغەمبەرێکی لەخۆیان بۆ ڕەوانە کردوون تا فەرموودەکانی ئەویان پێ بگەیەنێت و لەتاوان و ڕەوشتی ناشیرین پاکیان بکاتەوە و فێری قورئان و سوننەتیان بکات، هەر چەندە بەر لەهاتنی ئەو نغرۆی گومڕایی و نەفامی بوون.

ئەم ئایەتانە بۆ دەمکوتکردنی ئەو دووڕووانە بوو کە منەتی باوەڕهێنانیان بەسەر پێغەمبەردا ﷺ دەکرد و زماندرێژیان بەرامبەر دەکرد و هۆکاری شکستەکەی ئوحود و زیانەکانیان بۆ هاتنی ئەو دەگێڕایەوە؛ لێرەدا خوای گەورە بەرپەرچیان دەداتەوە و پێیان دەفەرمووێت: ئەوەی ئەوان دەیڵێن پێچەوانەکەی ڕاستە و ئەگەر بەگوێی پێغەمبەریان بکردایە هەرگیز وایان بەسەر نەدەهات و ئەوەی بەسەریان هاتووە بەهۆی سەرکێشی خۆیان و سەرپێچیکردنی فەرمانەکانی ئەوەوە بووە.

لە ئایەتێکی تردا ڕاشکاوانەتر قسە لەسەر ئەو هەڵوێستەی دووڕووەکان دەکات و دەفەرمووێت: ﴿يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦٤).

﴿لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ﴾[1]. واتە: ئەوانە منەتی ئەوەت بەسەردا دەکەن کە موسوڵمان بوون!! بڵێ ئەگەر ئێوە ڕاستتان بکردایە لە باوەڕەکەتاندا دەبوو بتانزانیایە کە ئێوە منەتباری خوای گەورەن کە منی بۆ ڕەوانە کردوون و ڕێنمووی کردوون بۆ باوەڕو ڕێگەی ڕاست.

بەداخەوە ئەمڕۆ نەیارانی سوننەت هەر هەمان زماندرێژی دووڕووەکانی دوێنێ و بێ حورمەتییەکانی ئەوان دووبارە دەکەنەوە کاتێك دەڵێن سوننەت و فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ زیادەن و ئەرکن و یەکڕیزی موسوڵمانان پەرت دەکەن؛ بۆیە پێویستە تەنها کار بەقورئان بکەین، بێ ئاگا لەوەی کە هاوکێشەکە بەپێچەوانەوەیە و پەرتوازەییەکەی ئێمە بەهۆی دور کەوتنەوەمانە لەسوننەت و شێوازی تێگەیشتنی پێغەمبەرو یارانی پێشین لە ئیسلام و دەقەکانی قورئان و بەداخەوە ئەگەر ئەوانە لە ئەلف و بێی قورئان تێبگەیشتنایە دەبوو قسەی ئاوهایان نەکردایە؛ چونکە خوای گەورە هەر لەو ئایەتەی پێشووی سورەتی (آل عمران) دا باسی ﴿الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ پێکەوە وەك دوانەیەکی لێك دانەبڕاو دەکات و زانراویشە کە مەبەست لە ﴿الْكِتَابَ﴾ قورئانە و لە ﴿الْحِكْمَةَ﴾ یش سوننەتەکانی سەرورمانە.

هەر لەو بەرەیەی ئەواندا کۆمەڵێك لادەر و ڕووخاو هەن هەرچی نەهامەتی دەسەڵاتە گەندەڵ و سیستەمە سیاسیە بودەڵ و فشەڵەکانیان هەیە دەیدەنە پاڵ ئیسلام و موسوڵمانان بێ ئەوەی ئەوانەی ئەو نەهامەتییەیان بەسەر ئێمە هێناوە ڕۆژێك لەڕۆژان قسەیەکی خێریان بۆ ئیسلام یان باسێکیان بەچاکە کردبێت چ جای ئەوەی جێبەجێیان کردبێت. ئاخر ئایینێك کۆمکاری هەموو ڕەوشتە بەرزەکان و ئاکارە جوانەکان بێت لەگشت لایەنەکانی کۆمەڵایەتی یاسایی بازرگانی ئابوری ڕامیاری، وە دژ بێت بەهەموو دیاردەیەکی دزێو کە زیان بەتاك یان کۆمەڵگە بگەیەنێت و ڕێگە چارەی گونجاوی هەبێت بۆ گشت گرفتەکانی مرۆڤ؛ بۆ دەبێت بەرپرسیار بێت لەو هەموو نەهامەتییەی کە خەڵکانی تر بەسەر ئێمەیان هێناوە؟!!!.

گرفتی ئێمە ئەوەیە هەرچی بە نەژادو ناسنامە ناوی موسوڵمانی پێوە بوو ئیتر ئێمە هەرچی بکات لەچاوی ئیسلامی دەناسین؛ ئەگەر چی کەسەکە لە ژیانیا تەنها بۆ جارێکیش

---

١ - سورة الحجرات: الآية (١٧).

کرنوشیکی بۆ خوا نەبردبێت و باشەیەکی ئیسلام بەدەمیا نەهاتبێت و گۆشکراوی بەرنامەی دژە دین و دوور لەخوا بێت و پڕ بەدەم هاوار بکات و بڵێت من موسوڵمان نیم و شەو و ڕۆژی خستبێتە سەر یەك بۆ دژایەتی کردنی ئیسلام و موسوڵمانان.

ئیسلام بریتییە لەو دەقانەی لەدوتوێی قورئان و سوننەتدا هاتوون و هەرچی تر هەیە لێکدانەوەیە بۆ ئەو دووانە و زادەی بیری مرۆڤەکانە و ناکرێت هەڵە و کەموکورتییەکانی لەسەر ئیسلام بکرێتە ماڵ. کێیش ڕەخنەی لەئیسلام هەیە دەبێت لەدەق هەیبێت نەك لە ئاکاری ئێمەومانان و شێوازی تێگەیشتنمان لە ئیسلام.

بۆیە ناکرێت پەیامی پیرۆزی ئیسلام و پێغەمبەرە سەروەرەکەی ﷺ بەبەرپرسیار بزانرێت بەرامبەر بەبچوکترین هەڵەی مرۆڤەکان کە ڕوودەدات. هەر کەسیش وا بیر بکاتەوە ئەوە دیارە لە وانەکانی ئوحود حاڵی نەبووە و هەمان قسەی دووڕووەکان دووبارە دەکاتەوە.

٣٧- خەڵکانێک هەن بە ڕوکەش لەڕیزەکانی ئێمەدان بەڵام لەناخدا دوژمن و دووڕوو و ناپاکن:

پێویستە بەردەوام ئاگامان لەخۆمان بێت و بزانین خەڵکانێك هەن لەڕیزەکانی ئێمەدا وەك دۆست و پشتیوان خۆیان نیشان دەدەن؛ بەڵام لەناخدا دووڕوو و ناپاکن و لەبەرژەوەندی بەرەی بەرامبەر کاردەکەن؛ چونکە مەترسی ئەم جۆرە کەسانە لە مەترسی بێباوەڕان و ئەوانەی بەئاشکرا دژایەتیمان دەکەن زۆر زیاترە؛ هەر بۆیە خوای گەورە یەك سورەتی قورئانی تایبەت کردووە بەناوی ئەوانەوە و لەچەندین سورەتی تریشدا وەك سورەتەکانی (توبة) و (آل عمران) زۆر جەخت لەسەر هەڵوێستە بەدەکانییان دەکاتەوە تا بڕواداران لێیان بەئاگابن و بتوانن بیاننناسنەوە و بشزانن کەبوونی ئەو جۆرە کەسانە لەڕیزی بڕواداراندا بوونێکی سرووشتی و حەتمییە؛ چونکە ئەگەر لەڕیزی یارانی پێغەمبەردا ﷺ - کەباشترینی نەوەو نموونەی بڕوادارین- ئەمانە بونییان هەبووبێت و ئەم هەموو ڕۆڵە نەرێنییەیان هەبووبێت ئەوە بەدڵنیاییەوە لەڕیزی نەوەکانی دوای ئەواندا ڕێژەیان زیاترەو ڕۆڵیان کاریگەرترە.

خوای گەورە لە یەکێك لەدیمەنەکانی ئوحوددا لەو باسە دەدوێت و پێمان دەفەرمویت: ﴿وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُواْ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ قَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَوِ ادْفَعُواْ قَالُواْ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لاَّتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ﴾[1].

ئەم ئایەتانە باس لە پلانی دووڕووەکان و هەڵوێستە نەخوازراوەکانیان دەکات لە یەکێك لەدیمەنەکانی ئوحودا و لەو کاتەی کەسوپای بڕواداران و سوپای قورەیش لێك دەرکەوتن ئەوەبوو عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی لەگەڵ (٣٠٠) چەکدار لە دووڕووەکانی هاوەڵی بەمەبەستی ڕوخاندنی ورەی بڕواداران و بەرزکردنەوەی ورەی سوپای قورەیش کە دیمەنەکەیان دەبینی بڕیاری گەڕانەوەیاندا، عەبدوڵڵای کوڕی حەرام پیاوێکی ئەنصاری بەڕێزو قسەڕۆیشتوو بوو لەمەدینەدا کە ئەو هەڵوێستەی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی و هاوەڵەکانی بینی زۆری پێناخۆش بوو، چووە سەر ڕێگەکەیان و تکای لێکردن کاری وا نەکەن و پێی گوتن: ﴿تَعَالَوْاْ قَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَوِ ادْفَعُواْ﴾ خزمەکان تکایە کاری وا مەکەن و پشتی پێغەمبەر ﷺ بەر مەدەن و خۆتان و ئێمەیش شەرمەزار مەکەن، وەرن با پێکەوە لە پێناوی خوای گەورە و پاراستنی پەیام و پێغەمبەرەکی بجەنگین، یان هەر نەبێت لە پێناو پاراستنی شاری مەدینە و شەرەفی خۆتان بجەنگن کە قورەیش زەفەری پێ نەبات، خۆ هەر نەبێت ئێمە کەسوکاری خۆتانین و بەرگری لە ئێمە بکەن، ئەوەتا سێ ڕۆژە قوڕەیش ئەسپ و وشترەکانیان بەرداوەتە دەغڵ و دانەکانمان و لە باخەکانی ئێمەدا دەیانلەوەڕێنن بەبێ ئەوەی حساب بۆ یەك کەس بکەن؛ خۆ ئێمە لەسەردەمی نەفامیشدا ئەم بێڕێزییەمان قبوڵ نەکردووە. بابە هەر نەبێت بمێننەوە و شەڕ مەکەن بەڵام ڕەشایی ئێمە زیاد بکەن.

لەوەڵامدا گوتیان: ﴿لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لاَّتَّبَعْنَاكُمْ﴾ واتە: ئێمە دڵنیاین کە قوڕەیش بۆ شەڕ نەهاتووە و شەڕیش ڕوو نادات، خۆ ئەگەر بمانزانیایە شەڕ ڕوو دەدات لەگەڵتان دەماینەوە، خۆ ئەگەریش شەڕ ڕوو بدات ئەوە شەڕی ئێمە نییە و ئێمە هیچمان لەگەڵ قوڕەیش نییە ئەوان بۆ شەڕی موحەممەدو خزمەکانی خۆیان هاتوون با موحەممەدو هاوەڵانی بچن ئەو بابەتەیان لەگەڵ یەکلا بکەنەوەو ئێمە شەڕی قوڕەیشمان پێ ناکرێت و دەگەڕێینەوە.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٦٧).

خوای گەورە لەوەڵامدا پێیان دەفەرمووێت: ﴿هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ﴾. واتە: ئەوانە درۆ دەکەن و لە بەرەی کوفرەوە زیاتر نزیکن تا بەرەی بڕواداران و خوای گەورە ئاگای لەنیەتی دڵیانە و ئەوەی لەدڵیاندا پەنهانی دەکەن زۆر جیاوازە لەوەی بەدەم دەیڵێن و بانگەشەی بۆ دەکەن.

٣٨- بڕواداران دەبێت جگە لەخوای گەورە لە هیچ شتێکی تر نەترسن:

خوای گەورە ستایشی هەڵوێست و ڕۆڵی ئەو هاوەڵانەی پێغەمبەر ﷺ دەکات کەهەر پاش ڕۆژێك لە ڕووداوەکەی ئوحود و سەرەڕای هەموو برین و ئازار و ناڕەحەتییەکانیان، کاتێك پێغەمبەر ﷺ داوایکرد خۆیان کۆبکەنەوەو شوێن سوپای قورەیش بکەون تا تۆڵەی شەهیدانی ئوحودیان لێبکەنەوە لەماڵەکانیان بەپەلە هاتنە دەرەوە و بەدەم بانگەوازەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ چوون و یەك کەسیشیان لێ دوا نەکەوت.

خودای گەورە ستایشی ئەم هەڵوێستە مەردانەیەی هاوەڵان دەکات و لەبارەیەوە دەفەرمویێت: ﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾[1]. واتە: ئەوانەی سەرەڕای ئازار و برین و ناڕەحەتییەکانیان بەدەم بانگەکەی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ هاتن، ئێمە پاداشتی گەورەی هەر یەك لەو چاکە کار و خوا ناسانە دەدەینەوە.

خۆشەویستان سەرنج بدەن لێرەدا خۆ فەرمانەکە فەرمانی پێغەمبەر بوو ﷺ بەڵام خوای گەورە دەیداتە پاڵ خۆی و بگرە خۆیشی پێش دەخات تا ئێمەی بڕوادار حاڵی بکات لەوەی کە گوێڕایەڵی کردنی فەرمانکانی پێغەمبەر ﷺ وەك گوێڕایەڵی کردنی فەرمانەکانی خوای گەورە وایە و پێچەوانەکەیشی هەر وایە، ئەمەیش بەڵگەیەکی تری دەمکوتکەرە بۆ ئەو دووڕووانەی دەیانەوێت لە ژێر پەردەی قورئانیبووندا دژایەتی پێغەمبەر ﷺ و سوننەتەکانی بکەن.

خوای گەورە بەردەوام دەبێت لەسەر ستایشکردنی هەڵوێستی مەردانەیان و دەفەرمویێت: ﴿الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٢).

اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾[١]. واتە: ئەوانەی کەدووڕووو دەروون نەخۆشەکان پێیان دەگوتن ئەم جارە دەبێت بەتەواوی بترسن؛ چونکە ئەبو سوفیان و سوپای قورەیش خۆیان بۆ شەڕی ئێوە ڕێك خستۆتەوە و ئەمجارە تا بەتەواوی لەناوتان نەبەن دەست لەکوشتنتان کۆتا ناکەن[٢]. بەڵام ئەو قسانە هیچ کاریگەری خراپی لەسەر دروست نەکردن؛ بەڵکو بەپێچەوانەوە باوەڕی پتەوتر کردن و خۆڕاگری زیاتر کردن و گوتیان: ئێمە خوامان لەپشتە کە باشترینی پشتیوانە و هەرکەسیش خوای لە پشت بێت لەهیچ شتێکی تر سڵ ناکات.

ئەمانە ئەوەندە باوەڕیان بەکۆمەك و پشتیوانی خوای گەورە پتەو بوو نەك باکیان لە قورەیش بەڵکو لە هەموو هێزی دونیا نەبوو؛ بۆیە خوای گەورە لە ئایەتەکەدا نافەرموێت: قورەیش خۆی بۆ شەڕی ئێوە ئامادە دەکات لە کاتێکدا باسەکە باسی سوپای قوڕەیشە؛ بەڵکو دەفەرموێت هەموو خەڵکی، سەرەڕای ئەوەیش ئەوان ئەوەندە بێ باك و بێ منەت بون لێیان.

ئەو سەرورەریەی هاوەڵان لە غەزوەی (حمراء الأسد) دا تۆماریان کرد هیچی لە سەروەرییەکانی ئوحود کەمتر نەبوو؛ چونکە ئەوان بەر لە ئوحود شکستیان نەبینیبوو بەڵام ئێستا تامی تاڵی شکست دەزانن و لە ئازارەکانی تێدەگەن، بۆیە سەروەرییەکی گەورە بوو بۆ ئەوان کە سەرەڕای برین و ئازرەکانیان بەو گوڕو تینەوە ئامادە بن ڕووبەڕووی ئەو سوپایە ببنەوە کە دوێنێ ئەو شکستە گەورەیەی بەسەر هێناون.

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٣).

٢ - ئەمە قسەی کۆمەڵێك لە هۆزی (عبد القيس) بوو کەهاوەڵانیان بینی ویستیان بیانترسێنن و وایان پێگوتن.

٣٩- هەر کەس پشت بەخوای گەورە ببەستێت خوای گەورە شەڕی خەڵکی لەکۆڵ دەکاتەوە و لەهەرچی دەترسێت پەنای دەدات:

خوای گەورە لە پاداشتی ئەو هەڵوێستە مەردانەیەی هاوەڵاندا کە لەغەزوەی (حمراء الأسد) نواندیاند پێیان دەفەرموێت: ﴿فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ﴾[١]. واتە: ئەوانە مەبەستیان ڕەزامەندی خوای گەورە بوو؛ بۆیە خوای گەورەیش بەسەلامەتی گەڕاندنییەوە و نیعمەت و میهرەبانی خۆی ڕشت بەسەریاندا و نەیهێشت بچوکترین زیانیشیان پێ بگات و خوای گەورە خاوەن منەت و بەخششی زۆرە لەسەر بەندەکانی.

سەرنج بدەن بەڕێزان ئەو بوێری و چاونەترسییەی هاوەڵان لە پێناوی خوادا بووە هۆکاری سەلامەتی و پاراستنیان، خۆ ئەگەر بترسانایە و بگەڕانایەتەوە ئەوە بەدڵنیاییەوە ئەو کات قوڕەیش دەگەڕانەوە سەریان و خراپیان بەسەر دەهێنان؛ کەواتە ترس هەمیشە دەرەنجامەکەی پێچەوانەیە و ڕێخۆشکەرە بۆ ڕوودانی ئەگەرە نەخوازراوەکان؛ بەڵام بژاردەی غیرەت و ڕووبەڕووبوونەوە ڕێگرە لە ڕوودانی دەرەنجامە خراپەکان، بەتایبەتی ئەگەر ئەو چاونەترسانە لە پێناو سەرخستنی دینی خواو پەیامەکەی ئەودا بێت.

پێشەوا جەعفەری صادق هەندێك لێکدانەوەی جوان و هەڵێنجانی ناوازەی هەیە بۆ قورئان لەوانە دەڵێت:

- پێم سەیرە کەسێك لەشتێك بترسێت و پەنا نەبات بۆ ئەو نزایەی کەهاوەڵان لە غەزوەی (حمراء الأسد) گوتیان: ﴿حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾؛ چونکە گوێم لێ بووە خوای گەورە لە پاداشتی ئەو کەسانەی وایان گوتوە دەفەرموێت: ﴿فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ﴾.

- پێم سەیرە کەسێك خەمێکی هەبێت و پەنا نەبات بۆ ئەو نزایەی کە یونس لە تاریکایی شەو و تاریکایی بنی دەریاو و تاریکایی هەناوی نەهەنگەکەدا دەیگوت: ﴿لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾[٢]. واتە: پەروەردگارا هیچ پەرستراوێکی بەحەق لەم

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٤).

٢ - سورة الأنبياء: الآية (٨٧).

گەردوونەدا بوونی نییە و جگە لەتۆ هیچ كەسێك شایەنی پەرستن نییە و ئەوەی بەسەرم هات بەهۆی ستەم و كاری نارەوای خۆمەوە بووە؛ چونكە گوێم لێبووە خوای گەورە لەوەلامیدا دەفەرموێت: ﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذالِكَ نُنجِي الْمُؤْمِنِينَ﴾[1]. واتە: ئێمە هاتین بەهانایەوە و لەو نەهامەتییە رزگامان كرد و – پاشان مژدە دەداتە سەرجەم بڕواداران تا وا هەست نەكەن ئەم بەخششە تایبەتە بە یونس چونكە پێغەمبەر بووە بەڵكو دەفەرموێت- هەر بەو شێوەیەیش بەهانای هەموو بڕوادارانەوە دەچین.

– پێم سەیرە كەسێك دوژمنانی پلانی لەدژ بگێڕن و پەنا نەبات بۆ ئەو نزایەی كە خزمە بڕوادارەكەی فیرعەون - كاتێك ئامۆژگاری دەكردن دەیزانی كە داروودەستەكەی فیرعەون پلان بۆ لەناوبردنی دادەڕێژن- دەیگوت: ﴿وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ﴾[2]. واتە: من خۆم داوەتە دەست خوای گەورە و خوای گەورە خۆی ئاگای لە وردو درشتی كاری بەندەكانییەتی؛ چونكە گوێم لێبووە خوای گەورە لەوەلامیدا دەفەرموێت: ﴿فَوقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُواْ وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ﴾[3]. واتە: خوای گەورە لەپلانە خراپەكانی ئەوان پاراستی و دەست و پێوەنەكەی فیرعەونی بەسەختترین شێوە سزادا.

---

١ - سورة الأنبياء: الآية (٨٨).

٢ - سورة غافر: الآية (٤٤).

٣ - سورة غافر: الآية (٤٥).

٤٠- هەموو ترسێک لە غەیری خوا سەرچاوەکەی شەیتانە و ئەو جۆرە ترسەیش لە خەڵکی بڕوادار ناوەشێتەوە:

خوای پەروەردگار لەو بارەوە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[1]. واتە: ئەوانەی بە ئێوە گوترا دەربارەی خۆ سازدانەوەی قورەیش بۆ لەناوبردنتان تەنها وەسوەسە و دڵەڕاوکێی شەیتانە و گوێ لەمشتەکانی خۆی پێ دەترسێنێت و ئێوەی بڕوادار ئەگەر ڕاست دەکەن لەباوەڕەکەتاندا ئەوە تەنها لەخوای خۆتان بترسن و جگە لەو لەهیچی تر مەترسن.

خۆشەویستان ئەمە یەکێکە لەکۆڵەکە سەرەکییەکانی بیروباوەڕ کە دەبێت مرۆڤ باوەڕی وابێت هەرچی لەم بونەوەرەدا هەیە هی خوای گەورەیە و بەویستی ئەو دەسوڕێت و دەگوزەرێت و هیچ شتێکیش بەبێ ویستی ئەو ڕونادات. جا هەر کات مرۆڤ ئەو قەناعەتەی لە ناخا چەسپا حیساب بۆ هیچ شتێکی تر ناکات و لێی ناترسێت.

ئەگەریش ترسا ئەوە دەبێت سەرەتا لەباوەڕەکەی بترسێت و بزانێت کەلێنێکی تێدایە و لەو کەلێنەوە شەیتان دزەی کردوە و بەسەریدا زاڵبووە و ئەو ترسەی لەدڵدا داناوە؛ هەر بۆیە خوای گەورە دەربارەی ئەم هاوکێشەیە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾. کەوابوو ئەوانەی ترسی دووژمن زاڵ بوو بەسەریاندا ئەوانە موریدەکانی شەیتان بوون و ئەوانەیشی جگە لە خوا لە هیچ شتێکی تر نەترسان ئەوانە بڕواداری ڕاستەقینە بوون.

٤١- هەرگیز خەم لەهەڵوێستی خەڵکانی دووڕوو و بێباوەڕ نەخۆین:

پاش شکستەکەی ئوحود کۆمەڵێك بەناو بڕوادار - کەهەر لەمەککە مابونەوە و کۆچیان نەکردبوو بۆ مەدینە و ناو بەناو هەواڵی قورەیش و بارودۆخی شاری مەککەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ دەنارد- کە بیستیان سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ توشی شکست هاتووە لە ئوحوددا، بەپەلە و هەڵەداوان وازیان لە ئیسلام هێنا و گەڕانەوە ناو کوفر و ڕیزی بێبڕوایان، کە هەواڵەکە گەشتەوە پێغەمبەر ﷺ زۆر پێی نیگەران بوو؛ یەکەم لەبەر خۆیان

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٥).

کە قیامەتیان لەدەست چوو، دووەمیش لەبەر ئەوەی هەندێك لەوانە چاوی پێغەمبەرﷺ بوون لە مەککە و هەواڵیان پێدەدا و بەو هۆیەیشەوە لە زۆرێك لە نهێنییەکانی پێغەمبەر ﷺو سەرچاوەی زانیارییەکانی لە مەککە بەئاگا بوون.

خوای گەورە دڵی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان و بڕواداران دەداتەوەو پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[١]. واتە: هەڵوێستی ئەوانەی پێشبڕکێ دەکەن لەگەڕانەوە بۆ بێباوەڕی و سەردەمی نەفامی هەرگیز نیگەرانت نەکات؛ ئەوانە هەرچی و هەرچۆن بکەن جگە لەخۆیان زیانێکیان بۆ خوا و خەڵکی بڕوادار نابێت و خوای گەورە دەیەوێت ئەوانە بەدەستی خۆیان خەرمانی چاکەکانی خۆیان بسوتێنن و لەناو ببەن تا هیچ پاداشتێکیان بۆ قیامەت نەبێت و ڕووبەڕووی سزایەکی سەختیان بکاتەوە.

لەئایەتی پاش ئەودا و بۆ زیاتر دڵدانەوی پێغەمبەر ﷺ و بڕواداران ڕاستی باوەڕی ئەو جۆرە کەسانە ڕوون دەکاتەوە و دەفەرموێت ﴿إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[٢]. واتە: ئەوانەی باوەڕەکەیان تاڵان فرۆش کردووە و کوفریان پێ کڕیوە ئەوانە هەرگیز بڕواداری ڕاستەقینە نەبوون؛ بەڵکو بازرگان بوون و بازرگانییان بە ئاین و پەیامەکەیانەوە کردووە و هەرچی بکەن ناتوانن زیان بەخوای گەورە بگەیەنن و خوای گەورە لە دواڕۆژدا ڕووبەڕوی سەختترین سزایان دەکاتەوە.

خۆشەویستان بەڕاستی سەختە کاتێك خەڵکانێکی بەدبەخت دەبینیت تا دوێنی لاف و گەزافی بڕواداریان لێدەدا کە چی ئێستا داردەستی خەڵکانی دونیا ویست و دژە دینن و بونەتە دەهۆڵکوت و شایەری شەیتان و بەردەوام لە کەناڵ و دەزگاکانی بەرەی بەرامبەرەوە خەریکی ئاشوب نانەوە و دروستکردنی گومانن لەدڵی بڕواداراندا و بەهەڵوێستە نامۆ و کارە نەشیاوەکانییان نیگەرانیان دەکەن و ئازاریان دەدەن.

بەڵام کاتێك ئەم ئایەتانە دەخوێنیتەوە فێنکی بەدڵتدا دێت و خەمەکانت دەڕەوێتەوە و ئازارەکانت کەم دەبێتەوە، ئەم ئایەتانە بچوکی ئەوان و لاوازی هەوڵەکانیان دەردەخات و

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٦).

٢ - سورة آل عمران: الآية (١٧٧).

پێمان دەفەرموێت بەهەڵوێستەكانیان نیگەران مەبن و هەڵگەڕانەوەی ئەوان نەك هەر زیانێكی بۆتان نابێت بەڵكو سوودیشی هەیە و ڕیزەكانتان لەو جۆرە كەسانە پاك دەبێتە و ئەوانە هەر كاتی خۆیشی مشەخۆر و هەلپەرست بوون و بەمەبەستی دەستخستنی دونیا لەگەڵتان بوون و ئێستا ڕاستی ناخی خۆیان دەرخستووە و گوزارشتیان لێكردووە.

خوای گەورە كاتێك باسی سزای ئەم جۆرە كەسانە دەكات پەنا بەخوا بە چەندین شێوە گوزارشت لە جۆری سزاكەیان دەكات و جارێك دەفەرموێت: ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ و جارێكیش دەفەرموێت: ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾. واتە: سزایەكی زۆر سەخت و پڕ لەئازاریان هەیە.

٤٢- كرۆكی ململانێ و دژایەتییەی نیوان بەرەی باوەڕ و بێباوەڕیی لەسەر خودی خوای گەورەیە:

خۆشەویستان ئێمەی بڕوادار ڕقمان لەهیچ كەس نییە و كەسیش بەنەیاری خۆمان نازانین و هەرچیش دەكەین و دەیڵێین لە دڵسۆزیمانەوەیە و لە پێناو بەرژەوەندی خەڵكی خۆیدایە و ئامانجمان ئاشت كردنەوەی خەڵكە لەگەڵ خواو نامانەوێت هیچ كەس نەبۆ دونیا نەبۆ دواڕۆژ هیچ زیانێك بكات، هەموو پەیامەكانی خوای گەورەیش لەو پێناوەدا هاتوون و هەرچیش بەسەر پێغەمبەران و پیاوچاكاندا هاتووە هەر لەو پێناوەدا بووە.

هەركەسیش سەنگەری لەوان گرتبێت لەڕاستیدا سەنگەری لە خوا گرتوە؛ چونكە ئەركی ئێمە تەنها گەیاندنی پەیامەكانی ئەوە و جگە لەڕەزامەندی ئەو هیچ مەبەستێكی ترمان نییە و نەبووە؛ بۆیە خوای گەورە لەو دوو ئایەتەی پێشتردا كە باسمان كردو كاتێك باسی هەڵوێستی هەڵگەڕاوەكانمان بۆ دەكات جەخت لەسەر ئەو خاڵە دەكاتەوە و لەهەردوو ئایەتەكەدا دەفەرموێت: ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾. واتە: هەڵوێستی ئەوانە هەرچی و هەرچۆن بێت زیان بەخوا ناگەیەنێت كەواتە شەڕی ئەوان لەگەڵ خوایە نەوەك ئێمە و شەڕی ئێمەیش لەسەر خوایە نەوك خۆمان و پێویستە بڕواداران لەو هاوكێشەیە تەواو بەئاگا بن.

ئەم ڕاستیەیش حاشا هەڵنەگرە؛ چونكە پێغەمبەری خوا ﷺ بەرلەوەی پەیامی ئیسلامی بۆ بێت لەناو بێباوەڕانی قورەیشدا بە ڕاستگۆ و دەم پاك ناسرابوو وە كێشەی لەگەڵ هیچ كەس نەبوو؛ بەڵام كە بو بەپەیامبەر هەموو ئەو هاوكێشانە لای زۆربەی

خەڵکی پێچەوانە بونەوە و تۆمەت نەما نەیدەنە پاڵ پێغەمبەر ﷺ ، هەر لە درۆ و جاد و بوختان و بەکرێگیراوی تا دەگاتە شێتی و خەڵەفاوی و دەیەها تۆمەتی تر، ئەمە لە کاتێکدا کە قورەیش باش دەیانزانی ئەو تۆمەتانە هیچیان ڕاستنین و تەنها بۆ ناشیرینکردنی پەیامەکەیەتی؛ هەر بۆیە زۆر جار بەبێ ئەوەی هەست بکەن خۆیان بەدرۆ دەخستەوە بەتایبەتی لە کاتی دانوستانەکاندا کەتێك دەهاتن و دەیانگوت هەرچیت دەوێت بۆت دەکەین و پێت دەدەین و ئامادەین بتکەینە براگەورە و سەروەری خۆمان بەمەرجێك واز لەو پەیامە بهێنیت کە دەڵێیت لای خواوە بۆم هاتووە. بێ ئاگا لەوەی کە هەر ئامانە خۆیان بە درۆزن و دەستبڕ و خەڵەفاو و بەکرێگیراوی لەقەڵەم دەدەن، باشە ئەگەر کەسێك ئەو هەموو سیفاتە خراپەی تێدا بێت شیاوە بکرێتە فەرمانڕەوا و براگەورە؟!!

ئێستایش و لەداهاتوویشدا ململانێکە هەر هەمان ململانێ دەبێت و بۆ هەمان ئامانج و بەهەمان ئامراز بەڕێوە دەچێت و هەمان چارەنووسیشی دەبێت، ئەوەی دەگۆڕێت تەنها ئەکتەرو دەموچاوەکانەو هیچی تر.

٤٣- هەر کەس سەنگەر لەخوا بگرێت خوای گەورە لەناوی دەبات:

خۆشەویستان ئەمە ڕاستییەکی ڕەهایە و دەبێت بێبڕوایان باش لێی تێبگەن کەشەڕی خوا بەکەس ناکرێت؛ چونکە هەرچی لەم بونەوەرەدا هەیەی هەمووی بەندە و سەربازی ئەوە و بیەوێت گەورەترین هێز بەبچوکترین سەربازی خۆی بەچۆکدا دەهێنێت، ئەوەتا لە ئێستادا بچوکترین دروستکراوی خوای گەورە کە ڤایرۆسی کرۆنایە هەموو زلهێزانی دونیای بەو هەموو چەك و جبەخانە و تەکنەلۆجیا و پیشەسازییەوە بەچۆکدا هێناوە و هەموو جیهان لەبەرامبەریدا تۆقیوە و دەسەوسان وەستاوە؛ ئێستا پێم ناڵێن چەکی ئەتۆمی و زەڕڕە و بایۆلۆجی و ملوێنەها سەربازو هتد سوودی چییە و چۆن دەتوانێت بەر بەو بەڵایە بگرێت؟! بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ﴾[1]. واتە: بەس تەنها خوای گەورە بۆ خۆی دەزانێت کە سەربازەکانی چین وکێن وچۆنن. ئەوەتا گەلانی پێشوو

---

١ - سورة المدثر: الآية (٣١).

هەر یەکە و بەشتێك لەناو چوون کە هەرگیز بەخەیاڵیاندا نەهاتووە، هەبووە بە ئاو، هەبووە بە با، هەبووە بە بەرد هەبووە تەنها بەدەنگ و هەتا دوایی.

هەربۆیە کاتێك لەشەڕی بەدردا هەندێك لەهۆزەکانی عەرەب پەیوەندییان بە ئەبو جەهلەوە کرد و پێشنیاری ئەوەیان کرد کە هاوکاری بکەن، لەوەڵامدا پێی گوتن: ئەگەر ئەم شەڕە لەگەڵ خوا بێت هەر وەکو موحەممەد ﷺ بانگەشەی بۆ دەکات ئەوە کەس لەگەڵ خوا پێی ناکرێت، خۆ ئەگەریش شەڕی موحەممەد ﷺ و یارانی بێت ئەوە خۆمان لە حەقیان دێین و پێویستمان بەکەس نییە.

ئێمەی بڕوادار بەو دڵنیا و پشتئەستورین کە هیچ هێزێك هاوتای نییە و ناتوانێت بەرامبەری بوەستێت و لەهەر چرکە ساتێکدا بیەوێت دەتوانێت هاوکێشەکان تەواو پێچەوانە بکاتەوە.

٤٤- بێباوەڕان لەهەر جێگەو پێگەیەکدا بن با بەسەرکەوتنە کاتییەکانیان لەخۆبایی نەبن:

لەوانەیە سەرکەوتنە کاتییەکانی بێباوەڕان لەئوحود و هەرکات و کایەیەکی تردا ئەو هەستەیان لا دروست بکات کە ئەوان لەسەر حەقن و بەرنامە و وپەیامەکەی ئەوان ڕاست بێت؛ بۆیە سەردەکەون وئەو هەموو بەخششەیان لەگەڵ دەکرێت لەوانەیشە ئەو هەستە نەك تەنها لای ئەوان بەڵکو لای هەندێك بڕواداری کرچ و کاڵیش دروست ببێت.

خوای گەورە ئەم هەڵەیە بۆ هەموو ئەوانە ڕاستدەکاتەوە و پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾[1]. واتە: با با بێباوەڕان وا تێنەگەن ئەو بەخششانەی پێیان دەدەین مەبەست لێی چاکە کردنە لەگەڵیان؛ بەڵکو جڵەو شلکردنە تا زیاتر ڕۆچن لە تاوان و بێباوەڕی خۆیاندا و سەرەنجامیش سزایەکی ڕیسواکەریان دەدەین.

ئەگەر سەرنج بدەین لێرەدا خوی گەورە لە وەسفی سزای ئەمانەدا دەفەرموێت: ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾. واتە: سزایەکی ڕیسواکەریان دەدەین، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کەسزای

---

١ - سورة آل عمران: الآية (١٧٨).

دۆزەخ تەنها جەستەیی نییە و بۆ لاشەیان بێت؛ بەڵکو سزایەکی فرە ڕەهەندە و کۆی پێکهاتەی مرۆڤبوونیان دەگرێتەوە؛ چونکە هەندێك جار کاتێك کەسێك ئازار دەدەیت کەسەکە بیشی کوژیت لەژێر ئەشکەنجەدا نەرمی نانوێنێت و داوای لێبوردن ناکات ولەڕووی دەرونییەوە کاری تێ ناکات؛ بەڵام سزای دۆزەخ وانییە و هیچ کەس نییە خۆی بۆ بگرێت و نەڕوخێت؛ بۆیە خوای گەورە لێرەدا دەفەرموێت سزاکە سوك و ڕیسوا و سەرشۆڕیان دەکات لە پای ئەو تاوانانەی کە کردویانە.

بۆیە گرنگە هەموو لایەك ئەو ڕاستیە بزانن کە ئەو سەرکەوتنە کاتییەی دوێنی ئوحود و ئەمڕۆی بەرەی بێباوەڕی شتێکی کاتییە وسەرەنجامەکی سەرشۆڕییەکی هەتا هەتایی بەدوای خۆیدا دەهێنێت، ئەو کەسانەی ئەیانەوێت بە بیری سیکۆلاریزم و لەژێر پەردەی دیموکراتییەتدا تۆوی بێباوەڕی بڕوێنن و لەپێناو تێرکردنی ئارەزووەکانیاندا دنیایەك لە ناپاکی بۆئەم میللەتە بەش مەینەتە بەرهەم بهێنن، دڵنیابن لەوەی باجی کۆی چرکە ساتەکانی خۆشییەکانی تەمەنی کورتی دونیایان بەسزای سەختی ساتە نەبڕاوە و هەتهەتاییەکانی قیامەت دەدەنەوە[1].

---

١ - سەرچاوەکانی تەفسیری قورئان: الطبري (محمد بن جرير بن يزيد بن كثير)، تفسير الطبري (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)، ج٦، دار هجر، ط١، ١٤٢٢، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، ص٥- ٢٦٥. إبن الجوزي (عبد الرحمن بن علي بن محمد)، زاد المسير في علم التفسير، ج١، المكتب الإسلامي، بيروت، ط٣، ١٤٠٤، ص٤٤٩- ٥١١. الرازي (محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين)، مفاتيح الغيب، ج٨، ج٩، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط٣، ص١٤٢٠، ص٣٤٤-٤٤٢. القرطبي (محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري)، الجامع لأحكام القرآن، ج٤، دار الكتب المصرية، القاهرة، ط٢، ١٣٨٤، ص١٨٤- ٢٨٨. إبن كثير (إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي)، تفسير القرآن العظيم، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤١٩، تحقيق: محمد حسين شمس الدين، ص٩٤-١٥٤. السيوطي (عبد الرحمن بن أبي بكر)، الدر المنثور في التفسير بالمأثور، ج٢، دار الفكر، بيروت، ص٣٠٢- ٣٩٣. العمادي (العمادي محمد بن محمد بن مصطفى)، إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم، ج٢، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ص٧٧- ١١٩. الشوكاني (محمد بن علي بن محمد بن عبد الله)، فتح القدير، ج١، دار ابن كثير، دمشق، ط١، ١٤١٤، ص٤٣٢- ٤٦٥. الآلوسي (إسماعيل حقي بن مصطفى الإستانبولي)، روح البيان، ج٢، دار الفكر، بيروت، ص٨٧- ١٣٥. البغوي (الحسين بن مسعود بن محمد بن الفراء)، معالم التنزيل في تفسير القرآن، ج١، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط١، ١٤٢٠، تحقيق: عبد الرزاق المهدي، ص٤٩٩-٥٤٤. إبن عاشور (محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر)، التحرير و التنوير، ج٤، الدار التونسية، ط، ١٩٨٤، ص٦٩- ١٧٧. الشنقيطي (محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر)، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، ج٨، دار الفكر، بيروت، ص١٠٦. سيد قطب إبراهيم حسين الشاربي، في ظلال القرآن، ج١، دار الشروق، بيروت، ط١٧، ١٤١٢، ص٤٥٤-٥٢٥. السعدي (عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله)، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط١، ١٤٢٠، تحقيق: عبد الرحمن بن معلا اللويحق، ص١٤٥-١٥٨. سعيد حوى، الأساس في التفسير، ج٢،

کۆتایی

سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە لەسایەی نیعمەت و بەخشش و میهرەبانی ئەودا هەموو کارە باشەکان دەگەنە پایان، درووود و ڕەحمەت بۆ سەر گیانی پاکی پێغەمبەر ﷺ و گشت خێزان و هاوەڵ و شوێنکەوتوانی تا ڕۆژیی دوایی.

خۆشەویستان لە کۆتایی باسەکەماندا گرنگترین دەرەنجام و ڕاسپاردەکانی دەخەینە ڕو، سەرەتا لە دەرەنجامەکانەوە دەست پێدەکەین و بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

دەرەنجامەکان:

١- غەزای ئوحود یەکێکە لەگرنگترین ڕووداوەکانی ژیانی پێغەمبەر ﷺ و لەبەر گرنگی غەزاکە خوای گەورە (٦٠) ئایەتی سورەتی (آل عمران)ی تایبەت کردوە بە باسکردنی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی.

٢- هۆکارەکانی هەڵگیرساندنی شەڕی ئوحود لەلایەن قورەیشەوە فرە ڕەهەند و ئامانجی جیاوازی هەبوو لەوانە: ئایینی، ڕامیاری، ئابووری، بازرگانی، کۆمەڵایەتی.

٣- غەزاکە لەرۆژی شەممەی (١٥) شەوالی ساڵی (٣) ی کۆچی لەدامێنی چیای ئوحوددا ڕوویدا.

٤- کاتێك پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێگەیشت کە قورەیش بەنیازە هێرش بکاتە سەر مەدینە هاوەڵەکانی ئاگادار کردەوەو خۆیان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەیان ئامادەکرد، هەرچەندە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی باشبوو لەناو مەدینە بمێننەوە؛ بەڵام پاش ئەوەی ڕاوێژی بەهاوەڵانی کرد زۆرینەیان بۆچونیان وابوو بچنە دەرەوەی مەدینە، ئەویش ڕێزی لەبۆچونەکەیان گرت و بڕیاری چوونە دەرەوەیان دا.

٥- تەرازوی هێز لە نێوان سوپای پێغەمبەر ﷺ و سوپای قورەیش یەکسان نەبوو، سوپای پێغەمبەرﷺ (٧٠٠) سەرباز و (٢) ئەسپ و (١٠٠) زرێپۆش و (٥٠) تیرهاوێژیان

دار السلام، القاهرة، ط٦، ١٤٢٤، ص٨٦٨- ٩٤٨. الشعراوي(محمد متولي الشعراوي)، تفسير الشعراوي، ج٣، مطابع أخبار اليوم، القاهرة، ص١٧٢٥- ١٨٩٤.

لەگەڵبوو، لە بەرامبەردا سوپای قوڕەیش (٣٠٠٠) سەرباز و (٣٠٠٠) وشترو (٢٠٠) ئەسپ و (٧٠٠) زرێپۆش و (١٠٠) تیرهاوێژیان لەگەڵبوو.

٦- پێغەمبەری خوا ﷺ نەخشەیەكی سەربازی تۆكمەی داڕشت و نەخشەكە زۆر سەركوتوانە ئامانجەكانی خۆی پێكا و هاوەڵآن سەرەڕای كەمی ژمارە و پێداویستییەكانی شەڕیان سەرەتا شكستیان بەسوپای قوڕەیش هێنا؛ بەڵام دواتر و بە هۆی هەڵەی بەشێك لە تیرهاوێژەكان، دەرەنجامەكان تەواو پێچەوانەوە بوونەوە و موسوڵمانان زیانێكی زۆریان بەركەوت و پاش لوتفی خوای گەورە ئەگەر دلێری و مەردایەتی پێغەمبەری خودا ﷺ نەبوایە نزیك بوو لەو شەڕەدا تیا بچن.

٧- زۆرێك لە هاوەڵان لەو شەڕەدا نەبەردییەكی بێ وێنە و داستانێكی زۆر ناوازەیان شانبەشانی پێغەمبەر ﷺ تۆمار كرد؛ بەڵآم دەرەنجام و لەپێناو پاراستنی ئەوەی ماوە لەدەستمایە و دەسكەوتەكان بڕیاری پاشەكشەیان لەشەڕەكە داو پشتیان دا بە چیای ئوحودەوە و سوپای قوڕەیش چیتر نەیتوانی پێشڕەوی بكات و لەوێدا شەڕەكە كۆتایی هات.

٨- سوپای قوڕەیش لەو شەڕەدا زۆر مەبەستیان بوو خودی پێغەمبەر ﷺ لەناو ببەن و كۆتایی بەدەوڵەتی ئیسلامی لەمەدینە بهێنن و لەوپێناوەیشدا قوربانی زۆریاندا بەڵام سەركەوتوو نەبوون؛ دواتر زۆر نامەردانە و دوور لەهەموو نەریتێكی سەربازی و مرۆڤایەتی داخی دڵی خۆیان بە لاشەی شەهیدەكان ڕشت و دڕندانە تەرمەكانیان شێواندن.

٩- هەرچەندە غەزای ئوحود تاقیكردنەوەیەكی سەخت بوو بۆ هاوەڵان و سەرەڕای بریندار‌بوونی خودی پێغەمبەر ﷺ بەسەختی، (٧٠) كەسیش لەهاوەڵآنی شەهید بوون و ژمارەیەكی زۆری تریشیان لێ بریندار و كەمئەندام بوون؛ بەڵام ئوحود بەهەرچی پێوەری سەربازی هەیە شكست نەبوو؛ چونكە قوڕەیش هیچ كام لە ئامانجە سەربازییەكانی خۆی نەپێكا و تەنانەت وەرەی بڕوادارانیشی لەو شەڕەدا پێ نەڕووخا.

١٠- پاش تەواو بوونی غەزاكە بەیەك ڕۆژ پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی سەرەڕای برین و ئازار و ناڕەحەتییەكانیان، بەمەبەستی تۆڵەكردنەوە شوێنی سوپای قوڕەیش كەوتن؛ بەڵام سوپای قوڕەیش لەبەریان هەڵاتن و نەیانتوانی ڕووبەڕویان ببنەوە.

١١- هەرچەندە ئوحود لە ڕوكەشدا زۆر ئەزموونێكی تاڵ دەردەكەوێت بەتایبەتی لەو قۆناغە هەستیار و ناسكەدا كە سەرەتای درووستبوونی دەوڵەتی ئیسلامی بوو؛ بەڵام لە ناوەڕۆك و ڕاستییدا قوتابخانەیەكی زۆر گەورە و پڕ بەها بوو بۆ هاوەڵان بەتایبەتی و بڕواداران بەگشتی.

١٢- ئوحود فێرمان دەكات كە تێگەیشتن لەدەقەكانی قورئان بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەكانی سیرەی پاكی پێغەمبەر ﷺ و سوننەتەكانی ئاستەم و مەحاڵە؛ چونكە زۆربەی ئایەتەكانی قورئان پەیوەستن بەواقیعی ژیانی ئەوەوە؛ كەواتە بۆ تێگەیشتنی ئایەتەكان دەبێ بگەڕێینەوە سەر ئەو واقیعە و ڕووداوەكانی، ئەوانەیش لەسەرچاوەكانی سیرەو سوننەدا تۆماركراون؛ بۆیە هەر هەوڵێك لە پێناو گومانخستنە سەر ئەو سەرچاوانە هەوڵە بۆ گومانخستنە سەر دەقەكانی قورئان و باسكردنی بەسەرهاتەكانی.

١٣- ئوحود شێوازێكی تر بوو لەسەركەوتن بەسەر حەزەكانی ناخ و دڵ و دەروونا، هۆكارێك بوو بۆ تاقیكردنەوە و پاكردنەوەی ڕیزەكان و دەرخستنی ڕووی ڕاستەقینەی دۆست و دووژمنەكان، ئامڕازێك بوو بۆ نواندنی شەهامەت و گەیشتن بەپلەی بەرزی شەهادەت، دەروازەیەك بوو بۆ گەیاندنی كۆمەڵێك وانەی كرداری لەبوارەكانی بیروباوەڕ و ئارامگری و خۆڕاگریدا، ئەمانەو زۆرێك وانەی تر كە لەم پەڕتووكەدا بەپێی توانا تۆمار كراون بەرهەمی ئەم داستانە مەزنە بوون.

ڕاسپاردەكان:

١- پێداچونەوە بەو تێڕوانینە ڕوكەش و بانگەشە بێ بنەمایانەی كەهەمانە دەربارەی كەسایەتی پێغەمبەر ﷺ، كە هەر یەكەمان لافوگەزافی ئەوە لێدەدەین كە پێغەمبەرمان ﷺ لە هەموو شتێك لا لە پێشتر و خۆشەویستترە؛ بەڵام بەداخەوە ئەم خۆشەویستییەی ئێمە تا ئێستا سنووری صەلاواتێك یان مەولودنامەیەك یان حاڵەتێكی عاطیفی تێنەپەڕاندووە و نەبووەتە داینەمۆ و بزوێنەر بۆ هەڵوێست و هەڵسوكەوتەكانمان؛ ئەم جۆرە خۆشەویستییەیش بۆ قیامەت دادی كەس نادات و شەفاعەتی بۆ ناكات.

٢- گەڕانەوە بۆ ژیانی پێغەمبەر ﷺ و ئاوێتەبوونی ڕاستەقینە لە گەڵ كەسایەتی و گوفتار و ڕەفتارەكان و مامەڵەكانی لەگەڵ دۆستان و نەیارانی و پابەندبوونی تەواو بەكۆی سوننەتەكانی لە كۆی كایەكانی ژیاندا چ وەك بەندە و خواناسێك یاخود باوكێك یان هاوسەرێك یان هاوڕێیەك یان مامۆستا و ڕێنمایەك یان سەركردە و پێشەوایەك، بەشێوەیەك كە كەسایتی ئەو لە كەسایەتی هەر تاكێكماندا تەواو ڕەنگ بداتەوە.

٣- گرنگیدان بەسەرچاوەكانی سیرە و سوننەتەكانی پێغەمبەر ﷺ و دانانیان لە پرۆگرامەكانی خوێندندا لە گشت ناوەند فەرمی و ئەهلی و ئاكادیمییەكاندا؛ تا نەوەكانی داهاتوومان پێی ئاشنا بن و لێی بەهرەمەند بن.

٤- هەوڵدانی پێشەوایان و مامۆستایانی ئایینی و بانگخوازان بۆ لەبێژنگدانی كۆی ئەو فەرمووده و ڕووداوانەی كە لەسەرچاوەكاندا هاتوون و بژاردەكرنی بەهێزترین و درووستترینیان و بڵاوكردنەوە و كارپێكردنیان و دوور كەوتنەوە لە بەكارهێنان و بەڵگەهێنانەوە بەسەرچاوە و بابەتە لاواز و هەڵبەستراوەكان.

٥- وەڵامدانەوە و دەمكوتكردنی هەموو ئەو بەناو مسوڵمانانەی كە لەژێر پەردەی قورئانیبووندا گومان لەسەر فەرموودەكانی پێغەمبەر ﷺ و ژیانی پڕ لەفەڕ و سەرچاوەكانی دروست دەكەن.

٦- ڕەواندنەوەی سەرجەم ئەو گومانانەی كە لەسەر كەسایەتی پێغەمبەر ﷺ دروست دەكرێن و بەرگرتن بەو هێرشە ناڕەوایانەی كە هەوڵی ناشیرینكردنی دەدات و ڕوونكردنەوەی ڕاستییەكانی ژیانی وەكو خۆی بەشێوەیەكی بابەتییانە و دوور لە هەموو

سۆز و دەمارگیرییەك، بەتایبەتی لەسەر پرسی پرۆسەی هاوسەرگیرییەکانی و پاساوەکانی و غەزا و بەریەککەوتنەکانی لەگەڵ نەیارەکانی و سەرجەم پرسەکانی تر کە ئەمڕۆ نەیارانی ئیسلام گومانی لەسەر دروست دەکەن و ڕووی ڕاستییەکانی تێدا دەشێوێنن.

لەکۆتاییدا ماوە ئەو بڵێم کەمن لەماوەی نووسین و سەرقاڵیم بە نووسینی ئەم بابەتە بەڕاستی چێژی زۆرم وەرگرت لەوەی کەبۆ ماوەیەك ژیام لەگەڵ ژیانی ئەو هاوەڵە ئازیزانە لەخزمەت ئەو سەرووەرە ئازیزەدا و توانیم بۆ ماوەیەکی چەند کەمیش بێت هەست بەخۆشی و تاموچێژی ئەو ژیانە بکەم.

لەخوای گەورە داواکارم کە ئەگەر لەم ژیانە لایەق نەبووین کە شەرەفی دیدار و خزمەتکاری ئەو پێغەمبەرە ﷺ مەزنەمان پێ ببڕێت، بە لوتف و کەرەمی خۆی بمانباتە ئەو ئاستەی کە لەقیامەت بەو شەرەفە شایەن بین و بەدیداری شاد ببین.

بەو هیوایەی کە ئێوەی بەڕێزیش هەمان ئەو چێژەی من لەم بەرهەم و بەسەرهاتە وەربگرن و لەدوعاو نزا خێرەکانتان لەبیرمان نەکەن.

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين

پرۆفیسۆر
د. خالید موحەممەد صاڵح
مامۆستای کۆلێجی یاسا- زانکۆی سلێمانی

بەکرەجۆ- هەواری زانکۆ

ڕۆژی دووشەممە ٦- شەعبان – ١٤٤١ بەرامبەر ٣٠-٣-٢٠٢١

کاژێر: ١١:٣٥ ی پێش نیوەڕۆ

پێڕستی سەرچاوەكان

یەكەم: سەرچاوەكانی ڕاڤەی قورئان:

١- الآلوسي (إسماعيل حقي بن مصطفى الإستانبولي)، روح البيان، دار الفكر، بيروت.

٢- البغوي (الحسين بن مسعود بن محمد)، معالم التنزيل في تفسير القرآن، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط١، ١٤٢٠، تحقيق: عبد الرزاق المهدي.

٣- إبن الجوزي (عبد الرحمن بن علي بن محمد)، زاد المسير في علم التفسير، المكتب الإسلامي، بيروت، ط٣، ١٤٠٤.

٤- الرازي (محمد بن عمر بن الحسن)، مفاتيح الغيب، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط٣.

٥- السعدي (عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله)، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط١، ١٤٢٠، تحقيق: عبد الرحمن بن معلا اللويحق.

٦- سعيد حوى، الأساس في التفسير، دار السلام، القاهرة، ط٦، ١٤٢٤.

٧- سيد قطب إبراهيم حسين الشاربي، في ظلال القرآن، دار الشروق، بيروت، ط١٧، ١٤١٢.

٨- السيوطي (عبد الرحمن أبوبكر)، الدر المنثور في التفسير بالمأثور، دار الفكر، بيروت.

٩- الشعراوي (محمد متولي الشعراوي)، تفسير الشعراوي، مطابع أخبار اليوم، القاهرة.

١٠- الشنقيطي (محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر)، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، دار الفكر، بيروت.

١١- الشوكاني (محمد بن علي)، فتح القدير، دار ابن كثير، دمشق، ط١، ١٤١٤.

١٢- الطبري (محمد بن جرير بن يزيد)، تفسير الطبري (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)، دار هجر، ط١، ١٤٢٢، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي.

١٣- إبن عاشور (محمد الطاهر بن محمد)، التحرير و التنوير، الدار التونسية، ط، ١٩٨٤.

١٤- العمادي (العمادي محمد بن محمد)، إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

١٥- القرطبي (محمد بن أحمد)، الجامع لأحكام القرآن، دار الكتب المصرية، القاهرة، ط٢، ١٣٨٤.

١٦- إبن كثير (إسماعيل بن عمر بن كثير)، تفسير القرآن العظيم، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤١٩، تحقيق: محمد حسين شمس الدين.

دووەم: سەرچاوەکانی سیرەت و سوننەت:

١٧- أحمد غلوش، السيرة النبوية والدعوة في العهد المدني، ط١، ١٤٢٤، مؤسسة الرسالة، بيروت.

١٨- إبن إسحاق، سيرة إبن إسحاق، دار الفكر، بيروت، ط١، ١٣٩٨، تحقيق: سهيل زكار.

١٩- د. أكرم ضياء العمري، السيرة النبوية الصحيحة، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، ط٦، ١٩٩٤.

٢٠- البخاري، صحيح البخاري، دار طوق النجاة، ط١، ١٩٩٢، تحقيق: محمد زهير.

٢١- البوطي (محمد سعيد رمضان البوطي)، فقه السيرة، دار الفكر، دمشق، ط٢٥، ١٤٢٦.

٢٢- البيهقي (أحمد بن الحسين بن)، دلائل النبوة، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤٠٨، تحقيق: د. عبد المعطي قلعجي.

٢٣- إبن حزم (علي بن أحمد بن سعيد بن حزم)، جوامع السيرة، دار المعارف، مصر، تحقيق: إحسان عباس، ط١.

٢٤- الخضري (محمد بن عفيفي)، نور اليقين في سيرة سيد المرسلين، دار المعرفة، بيروت، تحقيق: هيثم هلال، ط١، ١٤٢٥.

٢٥- صفي الرحمن المباركفوري، الرحيق المختوم، دار الهلال، بيروت، ط١، ٢٢٤- ٢٦٤.

٢٦- الصلابي (علي محمد محمد الصلابي)، السيرة النبوية: عرض، وقائع، وتحليل أحداث، دار المعرفة، بيروت، ط٧، ١٤٢٩.

٢٧- الصوياني (أبو عمر، محمد بن حمد الصوياني)، الصحيح من أحاديث السيرة النبوية، مدار الوطن للنشر، ط١، ١٤٣٢.

٢٨- إبن عبد البر، الدرر في اختصار المغازي والسير، دار المعارف، القاهرة، ط٢، ١٤٠٣، تحقيق: د. شوقي ضيف.

٢٩- العلي (إبراهيم بن محمد)، صحيح السيرة النبوية، دار النفائس، عمان، ط١، ١٤١٥.

٣٠- إبن كثير (إسماعيل بن عمر بن كثير)، السيرة النبوية، دار المعرفة، بيروت، ط١٩٧٦، تحقيق: مصطفى عبد الواحد.

٣١- المباركفوري (صفي الرحمن المباركفوري)، الرحيق المختوم، دار الهلال، بيروت، ط١.

٣٢- محمد الغزالي السقا، فقه السيرة، دار القلم، دمشق، ط١، ١٤٢٧، خرج أحاديثه: محمد ناصر الدين الألباني.

٣٣- محمد بن يوسف الصالحي الشامي، سبل الهدى والرشاد، في سيرة خير العباد، وذكر فضائله وأعلام نبوته وأفعاله وأحواله في المبدأ والمعاد، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤١٤، تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود، علي محمد معوض.

٣٤- محمود شيت خطاب، الرسول القائد، دار الفكر، بيروت، ط٦، ١٤٢٢.

٣٥- مسلم (مسلم بن الحجاج)، صحيح مسلم (المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله ﷺ)، دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي.

٣٦- مغلطاي بن قليج، الإشارة إلى سيرة المصطفى وتاريخ من بعده من الخلفا، دار القلم، دمشق، ط١، ١٤١٦، تحقيق: محمد نظام الدين الفتيح.

٣٧- المقريزي (أحمد بن علي بن عبد القادر)، إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٤٢٠، تحقيق: محمد عبد الحميد النميسي.

٣٨- الندوي (علي أبو الحسن)، السيرة النبوية، دار إبن كثير، دمشق، ط١٢، ١٤٢٥.

٣٩- إبن هشام (عبد الرحمن بن عبد الله بن أحمد السهيلي)، الروض الأنف في شرح السيرة النبوية، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط١، ١٤٢١، تحقيق: عمر عبد السلام السلامي.

٤٠- إبن هشام (عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري)، السيرة النبوية، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ط٢، ١٣٧٥، تحقيق: مصطفى السقا و آخرون.

٤١- الواقدي (محمد بن عمر)، المغازي، دار الأعلمي، بيروت، ط٣، ١٤٠٩.

٤٢- اليعمري (محمد بن محمد بن محمد)، عيون الأثر في فنون المغازي والشمائل والسير، دار القلم، بيروت، ط١، ١٤١٤.

پێڕستی بابەتەکان

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی:	٢
باسی یەکەم: وێستگەکان:	١٠
١- گرنگی:	١٠
٢- هۆکار:	١٣
٣- کات:	١٨
٤- شوێن:	١٩
٥- ئامادەکارییەکانی قورەیش:	٢٠
٦- گەیشتنی هەواڵەکان بەپێغەمبەر ﷺ:	٢٣
٧- ئامادەکارییەکان لە مەدینە:	٢٤
٨- خەوبینینی پێغەمبەر ﷺ و ڕاوێژکردن بەهاوەڵان:	٢٥
٩- هەڵوێستە ناوازەکان:	٣٠
١٠- بەرێکەوتنی سوپای بڕواداران:	٣٣
١١- بەراوردی هێزی هەردوولا:	٣٨
١٢- نەخشەی ڕوبەڕووبوونەوەی سوپای بڕواداران:	٣٩
١٣- بەرزکردنەوەی ورەی سەربازەکان:	٤١
١٤- نەخشەی ڕوبەڕووبوونەوەی سوپای قورەیش:	٤٢
١٥- سەرەتاکانی پێکدادان:	٤٣
١٦- پێکدادانی سەرتاسەری:	٤٥
١٧- شەهیدبوونی حەمزە:	٤٧
١٨- گەڕانەوە بۆ ڕووداوەکان و نەبەردییەکانی هاوەڵان:	٤٩
١٩- هەڵەی تیرهاوێژەکان:	٥٠
٢٠- شپرزەبوونی سوپای بڕواداران:	٥٢
٢١- گیانبازییەکی بێوێنەی پێغەمبەری خوا ﷺ و سەختترین ساتەکانی شەڕ:	٥٣

٢٢- بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهیدبونی پێغەمبەر ﷺ و هەڵوێستی هاوەڵان:....................٥٨
٢٣- بەدەمەوەهاتنی خوای گەورە بۆ بڕواداران:...٦١
٢٤- بڕیاری پاشەکشەکردن و کۆتایی هاتنی شەڕ:..٦٣
٢٥- گفتوگۆکەی نێوان پێشەوا عومەر و ئەبو سوفیان:...٦٥
٢٦- دەرەنجامەکانی شەڕ:..٦٧
٢٧- شێواندنی تەرمی شەهیدەکان:...٦٨
٢٨- گەیشتنەوەی هەواڵەکانی شەڕ بە شاری مەدینە:...٧٠
٢٩- هەواڵی بریندارەکان:...٧٢
٣٠- کۆکردنەوەی تەرمی شەهیدەکان و بەخاکسپاردنیان:..٧٤
٣١- گەڕانەوە بەرەو مەدینە:...٧٨
٣٢- پروپاگەندەی دووڕوو و جولەکەکان:...٨١
٣٣- غەزوەی (حمراء الأسد):..٨٣
باسی دووەم: وانەکان:...٩٠
١- پشتڕاستکردنەوە و سەلماندنی ڕاستیی ڕووداوەکانی ژیانی پێغەمبەرﷺ:......................٩٠
٢- تێگەیشتنی قورئان بەبێ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانی سیرە و سوننەت ئاستەم و مەحاڵە:...٩١
٣- سەرکەوتن یەك شێواز و واتای نییە:...٩٢
٤- خوای گەورە ئاگاداری وردو درشتی ژیانی مرۆڤەکان و نیەت و هەستەکانی ناخ و دڵیانە:...٩٣
٥- سەرکەوتن و شکست بەدەست خوای گەورەیە:..٩٥
٦- ململانێ و بەریەککەوتنی بەردەوام لەهێزی بێباوەڕان کەم دەکاتەوە:.........................٩٦
٧- سەرپێچی کردنی فەرمانی پێغەمبەر ﷺ زیان و سزای سەخت بەدووی خۆیدا دەهێنێت:..١٠٠
٨- تاکە ڕێگە بۆ چارەسەرکردنی هەڵەکان و گۆڕینی دەرەنجامەکان پەشیمانی و گەڕانەوەیە بۆ لای خوای گەورە:...١٠٢
٩- خاوەن و بڕیاردەری ڕاستەقینە لەم ئایین و پەیام و بوونەوەرە تەنها خوای گەورەیە:..١٠٤

١٠- نابێت شكستە كاتییەكان چۆكمان پێ دابدەن؛ بەڵكو دەبێت گیانی بەخۆداچوونەوەمان تێدا دروست بكەن:..105

١١- دەرەنجامی بەریەككەوتنەكان هەرچۆن بن هەمیشە بڕواداران براوە وسەركەوتوون:..108

١٢- زیانە مادییەكان كاتیین و گرنگ نین:..109

١٣- شكست و نارەحەتییەكان بێژنگێكن بۆ لەبێژنگدانی بڕوای بڕواداران:........................109

١٤- ڕاستی و واقیع لەگەڵ بانگەشە و خۆزگە و خەیاڵ دوو شتی لێك جیاوازن:...............116

١٥- پاداشتی بەهەشت بێبەرامبەر نییە و هەوڵ و ماندووبوون و تێكۆشانی بەردەوامی دەوێت:..117

١٦- بەریەككەوتن و شكستەكان دەرفەتێكن بۆ هەڵبژاردنی كۆمەڵێك لە بڕواداران بۆ پلەی باڵای شەهادەت:..118

١٧- باڵادەستبوونی بێباوەڕان بۆ ماوەیەك واتەی ئەوە نییە كە خوای گەورە ئەوانی خۆشدەوێت:..120

١٨- تەنها خوای گەورە شایەنی ئەوەیە بكرێتە ئامانج و مەبەستی كار و پەرستشەكان: 121

١٩- تەمەنی مرۆڤ دیاریكراوە و بوێری و گیانبازی مردن پێش ناخات و ترس و خۆشاردنەوەیش دوای ناخات:..123

٢٠- سەركەوتن پاداشتی دونیایە و لێخۆشبوون و بەهەشت پاداشتی قیامەت: 128

٢١- نابێت خەڵكانی بڕوادار گوێڕایەڵی خەڵكانی بێباوەڕ بكەن:...................................... 129

٢٢- بێباوەڕان سنووری دەسەڵاتیان هەرچەند و هەرچۆن بێت هەرگیز لە دونیادا ئاسوودە نین و نابن:..132

٢٣- هەموو بەڵێنەكانی خوای گەورە بەسەرخستنی بڕواداران ڕاستن و دێنەدی:..........135

٢٤- پەرتەوازەیی وناكۆكی نێوان بڕواداران گەورەترین هۆكاری شكست و لەناوچوونیانە.. 136

٢٥- هەرگیز هەوڵ نەدەین لەپێناو پاراستنی خۆماندا هەڵەكانمان بەسەر پەیام و بەرنامەكەماندا ساغ بكەینەوە:..139

٢٦- سزاكانی خوای گەورە لەسەر هەڵەكانمان زللەی میهرەبانین:....................................140

٢٧- دەبێت لەبڕیارەكانماندا ڕاستگۆ و دادپەروەر بین:...141

٢٨- هەرچی بەڵا و ناڕەحەتییەك بەسەر مرۆڤدا دێت بەهۆی تاوان و سەرپێچییەکانی خۆیەوەیەتی:.. ١٤١
٢٩- هیچ کاتێك و بەهیچ پاساوێك ڕووداوی خراپ نادرێتە پاڵ خوای گەورە:................ ١٤٣
٣٠- کەسی سەرکردەو پێشەوا دەبێت میهرەبان و لێبوردە و بەبەزەیی بێت:.................... ١٤٦
٣١- ڕاوێژکردن یەکێکە لە بنەماکانی سیستەمی سیاسی و سیمای بەڕێوەبردنی دەوڵەت لەئیسلامدا:.. ١٤٨
٣٢- پشت بەستن بەخوای گەورە یەکێکە لە هۆکارەکان و کۆڵەکەکانی سەرکەوتن:.......... ١٥٢
٣٣- پێغەمبەران سەرمەشقی هەموو ئاکارێکی جوان ڕەوشتێکی بەرزن:........................... ١٥٣
٣٤- مرۆڤ لەدواڕۆژدا بەرامبەر بەهەموو کردەوەکانی دونیای بەرپرسیارە:..................... ١٥٤
٣٥- هیچ کات بەراوردی کاری خەڵکانی بڕوادار بە کاری خەڵکانی دووڕوو بێباوەڕ ناکرێت:.. ١٥٥
٣٦- ئامانجی سەرەکی لە هاتنی پێغەمبەر ﷺ ڕزگارکردن و سەرفرازی بڕوادارانە:.......... ١٥٦
٣٧- خەڵکانێك هەن بە ڕوکەش لەڕیزەکانی ئێمەدان بەڵآم لەناخدا دوژمن و دووڕوو و ناپاکن:.. ١٥٨
٣٨- بڕواداران دەبێت جگە لەخوای گەورە لە هیچ شتێکی تر نەترسن:........................... ١٦٠
٣٩- هەر کەس پشت بەخوای گەورە ببەستێت خوای گەورە شەڕی خەڵکی لەکۆڵ دەکاتەوە و لەهەرچی دەترسێت پەنای دەدات:.. ١٦٢
٤٠- هەموو ترسێك لە غەیری خوا سەرچاوەکەی شەیتانە و ئەو جۆرە ترسەیش لەخەڵکی بڕوادار ناوەشێتەوە:.. ١٦٤
٤١- هەرگیز خەم لە هەڵوێستی خەڵکانی دووڕوو و بێباوەڕ نەخۆین:.............................. ١٦٤
٤٢- کرۆکی ململانێ و دژایەتییەی نێوان بەرەی باوەڕ و بێباوەڕیی لەسەر خودی خوای گەورەیە: ١٦٦
٤٣- هەر کەس سەنگەر لەخوا بگرێت خوای گەورە لەناوی دەبات:................................. ١٦٧
٤٤- بێباوەڕان لەهەر جێگەو پێگەیەکدا بن با بەسەرکەوتنە کاتییەکانیان لە خۆبایی نەبن:.. ١٦٨
کۆتایی:.. ١٧٠
پێڕستی سەرچاوەکان:.. ١٧٥
پێڕستی بابەتەکان:.. ١٧٨

خۆشەویستان ئێمە لە هەر جێگە و پێگەیەك بین، هەر کەسایەتی و کارێکمان هەبێت، لە هەر ئاست و قۆناغێکی بانگەوازدا بین، پێویستە لە ئەزموونی ژیان و بزاوتن و کەسایەتی ئەو پێغەمبەرە مەزنە ﷺ بەهرەمەند بین تا لە هەموو گوفتار و ڕەفتارێکدا وەك ئەو مامەڵە بکەین، دەبێت خوێندنەوەمان بۆ ژیانی بمانگەیەنێت بە خۆشەویستی خۆی و یارانی و لەو خۆشەویستیەیش بە چاوی پەرستش بڕوانین. دەبێت وا خوێندنەوە بۆ ژیانی بکەین کە خۆمان تێیدا دەژین و گشت ڕووداوەکانی تازەن و پەند و ئامۆژگارییان لێوە فێرببین، دەبێت وەك ژیانی نزیکترین کەسی خۆمان سەیری بکەین و بەرگری لێ بکەین، دەبێت لەوە تێبگەین کە ئەو زاتە کەسێکی بلیمەت و فەیلەسوف نەبووە بەڵکو پێغەمبەر ﷺ و فروستادەی خوا بووە بە هەرچی ئەو نازناوە مەزنە هەڵیدەگرێت وشایەنییەتی.